

RECENZNÍ ČLÁNEK

Úskalí globální hybridizace
(či hybridní globalizace)¹

SVATAVA RAKOVÁ

SVATAVA RAKOVÁ: Understanding Multiculturalism. The Habsburg Central European Experience

This review article focuses on the closer analysis of the main thesis of this inspirational and provoking volume. In the editor's view, the "Habsburg Central Europe" of the late 19th century is conceptualized as a space of ethnic, language and cultural hybrid cohesion with unstable, floating identities of its multiple inhabitants. This friendly coexistence was destroyed by invasive nationalism that has been later transformed into the ideology and political strategy of multiculturalism. In contrast with this false project dividing people into conflicting parties, the authors develop the idea of reestablishing the non-hierarchical, rhizomic and polyglossian Habsburg pluriculture as a model for future united Europe and post-colonial world. But several case studies from the recent history of the so called successive states in-

1 Johannes FEICHTINGER – Gary B. COHEN (eds.), *Understanding Multiculturalism. The Habsburg Central European Experience*, 2. vyd., New York – Oxford 2017, 246 s., ISBN 978-1-782533-344-6. Recenzováno je paperbackové vydání knihy, která poprvé vyšla u stejného nakladatele v roce 2014.

cluding post-Yugoslavia prove that national identity and loyalty are not so recessive, and the legacy of the late Monarchy is not so idyllic.

Key words: Habsburg Central Europe – multiculturalism – nationalism – pluriculture

Ne nadarmo je kniha *Understanding Multiculturalism. The Habsburg Central European Experience* v perexu inzerována jako „konceptně složitá... osloví především čtenáře znalého středoevropských dějin a teoretických přístupů k (problematice) nacionalismu“. Editoři – profilový historik novodobých habsburských studií na Univerzitě Minnesota Gary B. Cohen (od roku 2017 emeritus) a vídeňský specialista na dějiny vědy v postkoloniálním diskursu Johannes Feichtinger – vybrali z projektového výzkumu² devět příspěvků z Evropy, Asie a Latinské Ameriky, které rozřadili do tří oddílů. Dva s převahou teoretických postulátů se týkají různě variované identity multikulturních společenství, prostřední, obsahující případové studie, pak „dynamiky“ tohoto klíčového pojmu.

Recenzní článek vychází z předpokladu, že tento způsob historie není v domácí dějepisné tradici příliš běžný; odtud podrobnější reprodukce zejména programových částí. I tak se nelze vyhnout zjednodušení či jisté schematizaci při výkladu konceptuálně náročných a terminologicky často nejednoznačných textů, které jsou nabitě ideovým poselstvím.

Svazek prezentuje (a místy polemicky diskutuje) jasný názorový profil, což z hlediska úlohy recenzenta vnímám jako kladnou hodnotu. Totemový multikulturalismus, jenž se objevuje v názvu oddílů i některých studií, považuje diskurs postnacionalismu za fenomén nejen překonaný, ale od svého vzniku vývojově zavádějící. Porozumět mu znamená odhalit jeho v jádře reakční povahu nástroje mocenského boje, v němž je herderovská národně-jazyková pseudoidentita uměle podporována a zneužívána v soupeření o politickou dominaci.

Hnutí za emancipaci marginalizovaných skupin, jež se postupně formovalo v procesu demokratizace euroatlantického prostoru, je v zúžené perspektivě prolongace „jara národů“ prezentováno jako další z historických ideologií konfliktu. Jeho ztotožnění s „mocenskými hrátkami“ vyvolává v některých textech ne úplně dořešené napětí mezi teoretickým (výkladovým) schématem, k němuž se autoři výslovně hlásí jako k objektivně užitečné analytické kategorii, a politickou

2 Kniha je výstupem společného projektu Univerzity Minnesota a Rakouské akademie věd *Multiculturalism, Central European Experience and Its Impact on Identity Formation in a Globalized World* (2006). Masivní produkci, která k proměně identit od počátku 21. století vyšla, nelze v recenzi reflektovat.

strategií, subjektivně vnímanou jako neblahá. Historie a její reflexe (historiografie) tak splývají v úsilí hájit a prosazovat ideu hybridního, plurikulturního, rhizomního³ společenství, zbaveného veškerých stop kulturně-politických hierarchií.

Úvodní text vymezuje nejen referenční rámec knihy, ale také její morálku a poselství, jímž je zásadní rekonceptualizace náplně a sociopolitické funkce pojmů identita a kultura. Předně, multikulturalismus považují editoři za ideální diskursivní formaci k dešifraci zdrojů dnešních problémů globálního soužití. Původní („post-’68“) liberální manifest postupně degradoval v „autoreferenční formu rasismu“, v níž politika jinakosti, vydělené do soupeřících „kulturních táborů“, vede k inherentní agresi. Aktuální kontextualizace ovšem prozrazuje podprahové hodnotové stereotypy a slovně odmítané hierarchie. V „anglo-americkém světě“ znamená multikulturalismus politickou vůli zahrnout a uznat (include and recognize) různá etnika do komplexu národního státu, zatímco „v jiných částech světa“ se tato doktrína zvrhla v ideologii udržující separovanou etnika v područí dominantní kultury. „Kontinentální Evropa“ sází na mírovou koexistenci, aniž by „dovolila mísení“, část střední Evropy (implicitně nové země EU) ovšem používá multikulturalismu jako nástroje ke konsolidaci mocenských relací. Sestup po pomyslném žebříku je zřejmý.⁴

V kontrastu s egoismem nástupnických států považují editoři zaniklou „habsburskou střední Evropu“ (přechodně sounáležející teritoria či „kulturně blízké“ lokality inclusive) za ideální laboratoř pro zkoumání oné kladné, hybridní a rhizomní kulturní situace, vhodné pro 21. století. Interpretační perspektivu charakterizuje kritika nacionalismu a národních států ve jménu postnacionalismu, jehož vcelku vyvinuté tkanivo lze nalézt právě v habsburském historickém prostoru. Je nutno přistoupit na nové paradigma, totiž chápat kulturu nikoli jako monolitní blok, nýbrž jako orientační prostor zasítovaný řadou přívlastků: nestálý, proměnlivý, otevřený volbě (arbitrary), hybridní, prostupný, promísený (hyphenated), polyvalentní a – ovšem – tekutý.⁵

3 Rhizome, původně botanický termín označující kořenovou spleť s novými výhonky. Ačkoli se autoři dosti důsledně vyhýbají reflexi postmodernismu, převzali koncept rhizome jako nehierarchizované množiny kultur z postmoderních klasiků (Gilles DELEUZE – Felix GUATTARI, *Capitalism and Schizophrenia*, Paříž 1972, zejména *L’anti-Oedipe*).

4 Pro USA, Kanadu a Spojené království lze stěží obhájit označení „národní stát“ (samo užití pojmu „anglo-americký svět“ považuji za nekorektní). Autoři navíc zcela pomíjejí existenci nedávných i současných potlačovaných devolučních hnutí na Západě (namátkou Quebec, Skotsko, Baskové, Katalánci).

5 Atributy postnacionalismu jsou součástí přijatého diskursivního slovníku, avšak i uvnitř něj nejsou vykládány jednoznačně. Tak přívlastek pre-emptive (preventivní) je editory užít v pozitiv-

Od tohoto zvratu přecházejí editoři k otázce identity. Čitelnosti výkladu by nesmírně prospěla jasná definice vztahu mezi kulturou a identitou jako kategoriemi kognitivní analýzy, té se však čtenář nedočká a pokračuje dál na nejisté půdě. Výhradně nacionální (jazyková, etnická) identifikace zavedla vyznavče multikulturalismu do pasti, v níž se obohacující odlišnosti (*enriching differences*) mění v nepřekonatelé bariéry, rozdělující „my“ a „oni“. V jediném odstavci zmiňují editoři existenci řady dalších („rivalitních“) identit, aniž by však tento klíčový moment, neodmyslitelný od jakékoli funkční teorie i žité zkušenosti, blíže rozvedli či tematizovali.⁶ Vyloučit z širokého proudu multikulturních studií i občanského aktivismu např. genderový diskurs je účelovým odkrokem, podřizujícím dějinnou realitu výkladovému rámci (post)nacionalismu. Zdá se, že boj je veden zcela mezi nacionálně a etnicky kódovanou multi- a plurikulturou bez zbytných přítěží; jakákoli identita je ostatně věcí volby, stejně plovoucí, proměnlivá a marketingová jako kultura sama.

Úvod tak *de facto* plní úlohu politického programu, demaskujícího multikulturalismus a „levicově liberální“ etnopluralismus nejen jako Marxovo falešné vědomí, ale jako rasistickou mocenskopolitickou strategii, jejíž cestu lemují milníky v podobě „*separate but equal*“,⁷ segregace a apartheidu. Proti postmodernímu soustředění na rozdíly a jinakost vyzývají autoři k přesměrování na podobnosti, propojující jednotlivé kulturní segmenty do (mnoho)tvárné tekuté masy.⁸ Anihilace nacionalismu a národních států a vykořenění tradičních (fixních) identit je předpokladem ideálu identity evropské jako vzoru pro globální následování.⁹

Pro autory tří studií, sdružených v oddílu o formování identit, není habsburská střední Evropa svazujícím geograficko-historickým vymezením, nýbrž inspirací pro výzkum založený na radikálně jiném než nacionálním základu. Tomuto rozkročení patrně nejvíc konvenuje hned první text z pera Anil Bhattiho, indického

ním smyslu „bránící konfliktní situaci“, nicméně v příspěvku Pamelý Ballinger nese negativní konotaci umělého, vnuceného řešení. Anil Bhatti užívá pro plurikulturní společenství i pojem palimpsest, který je však *de facto* bližší vyhlazení než splývání či prostoupení.

6 K tomuto extenzivně zkoumanému tématu je uveden odkaz na dílčí studii Petera Burka (s. 7). V dědictví 19. století autoři zcela opomíjejí dějnotvornou třídní identifikaci (byť se pozitivně dotkli proletářského internacionalismu).

7 Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA v případě *Plessy vs. Ferguson* (1896).

8 Bez odkazu na postmoderní podloží, např. biologickou solidaritu feminismu.

9 Rozvrácení tradičních identit je osvědčeným mocenským nástrojem, a to včetně změn v časové a prostorové orientaci, generových rolích, religiózní afiliaci (diktát monoteismu) aj.; k tomu modelově Ramón A. GUTIÉRREZ, *When Jesus Came, the Corn Mothers Went Away*, Stanford UP 1991 (Turnerova (AHR) a Rawleyova (OAH) cena za rok 1992).

germanisty širokého záběru se zřetelnou evropskou stopou. Jako hlavní názorové komplexy Bhattiho fragmentární a drtivými axiomy nabitě stati lze identifikovat jednak rezolutní plédování za hybridizovanou, polykulturní a polyglotní Evropu zbavenou toxických „národních států“, jednak proti- (případně post-) koloniální a protiimperialistický diskurs. Oba proudy se dotýkají a splývají do jakéhosi návratu k postulátům původního marxismu (leninismu), očištěného od multikulturního (postmoderního) nánosu – nejzazšího výhonku nectností liberální demokracie. Transkulturní solidarita tricontinentálu, jež poválečným revolucionářům nahradila proletářský internacionalismus, může zejména na příkladu Indie, ale také mnoha afrických států sloužit pionýrům budoucí Evropy jako inspirace.

Bhattiho textu se budeme věnovat blíže, neboť jednotlivé paragrafy představují sukus idejí velmi vlivného politického proudu současného světa. Úvodní odstavce doplňují protinacionalistickou rétoriku editorů pohledem mimoevropského epigona. Dle autora byla cesta k „tolerantní, flexibilní a různým výkladům otevřené společnosti“, po níž kráčelo postupně osvícenství, socialistická (sic!), protikoloniální a protifašistická hnutí a konečně nedávné studentské revolty, odkloněna směrem k liberálnímu multikulturnímu státu, neblahému dědici nacionalismu 19. věku. Hradby, které „nacionalisté“ vztyčili mezi národy a jazyky, multikulturalismus petrifikoval do podoby kulturně definovaných okruhů lidí, kteří žijí vedle sebe v situaci separace a averze. Respekt vůči odlišnosti, jenž měl být vítězstvím humanity, působí ve směru přesně opačném: paralelní existence prohlubuje příkopy a vyvolává násilí, uměle udržované kulturní segmenty a jejich elity bojují o dominantní pozici navzájem i uvnitř vlastních identit. Liberální segregace tak přímo přerůstá v rasistický apartheid.¹⁰

Po této klasifikaci dějinného komplexu modernity nakladné a záporné hrdiny předkládá autor řešení v podobě ideologie (a politické strategie) plurikulturního společenství s jeho přesahy, sdílením a prostupností „kulturních polí“, které odstraní herderovské „romantické pouto“ mezi národem a jazykem a svrhne zlo národních států. Jejich existence a posléze „kulturalizace odlišnosti“ brání – zcela ve shodě s obavami tzv. staré levice – jednotnému postupu proti mezinárodnímu kapitálu a světovému imperialismu.¹¹ Nejblíže k harmonické kulturní polyfonii dospěla sjednocující se Evropa, jež se má vrátit ke středověkým a barokním tradicím

10 Anil Bhatti, ale i další autoři užívají volně pojem rasa, postmoderními teoretiky vesměs tabuizovaný jako mocenský konstrukt.

11 A. Bhatti skutečně použil tradiční marx-leninský pojem mezinárodní kapitál a nikoli transnacionální korporace, termín běžný od 60. let 20. století; svůj postoj podpořil citátem V. I. Lenina v polemice s austromarxisty.

hybridní diverzity a vzájemnosti.¹² Teleologie cesty za dosažením zlatého věku (konce dějin, spásy), typická pro řadu náboženských i světských vizí, se tak rýsuje jako základní organizační princip.

Bhatti jej variuje v různých obměnách, v jejichž košatých spirálách zaujme zejména několik momentů. Jako nejkratší a vlastně jedinou cestu k polygenizované Evropě, jež je ad marginem chápána jako návrat k předkřesťanskému (a předstátnímu) ideálu plovoucí různosti v období tzv. stěhování národů, spatřuje dva procesy: intenzivní migraci zvenčí a blíže nespecifikovanou globalizaci. Předkřesťanský odkaz je signifikantní, neboť Bhatti vnímá víru jako možnou náhradu národa v jeho regresivní funkci; táže se, kdy krajina (a zejména města) ztratí dělicí bariéry kostelů, synagog a mešit.¹³ Náboženství pro něj stejně jako pro rigidní marxisty představuje překážku na cestě k jednotě nikoli již proletářů, nýbrž plurikulturní, polyidentitní Evropy a postkoloniálního světa. Historické spojení nábožensky laděného nacionalismu s emancipačním bojem tzv. třetího světa, tak markantní na příkladu panarabského (islámského) hnutí, Bhatti prostě ignoruje, popřípadě odsuzuje.

Je rovněž instruktivní, jakým způsobem se autor zhostil diskursem předepsané obhajoby polyglosie – jazykové prostupnosti, jejíž historický model shledává v habsburské střední Evropě fin de siècle. Trvá na rozhodném popření dominantního jazyka i v jeho obecně dorozumivací funkci; aktivní ovládnutí jakékoli řeči považuje za zbytné (ne-li škodlivé, neboť vede k „přepnutí kódů“) a zcela postačí „do jisté míry“ porozumět druhému v „polyvalentní komunikaci“. Otázkou zůstává, zda je přenesení podmínek venkovské předindustriální komunity na 4.0 společnost projevem nostalgie či služebním nástrojem politické strategie. K druhé možnosti ukazuje skutečnost, že v kontextu „dostačující referenční úrovně“ Bhatti pléduje za vymizení fenoménu prvního (mateřského) jazyka vůbec (s. 33).

Emfatická výzva k akcentu na podobnost, která na rozdíl od postmoderní jinakosti „pomůže bránit sekulární, demokratické principy“, spolu s přihlášením se k osvícenskému „univerzálnímu humanismu“ pak tento manifest politické strategie uzavírá.

Aplikace postkoloniálního diskursu na pozdní habsburskou střední Evropu¹⁴ a v extrapolaci na peripetie evropského sjednocování rezonuje do jisté míry

12 Autor užil termínu tolerance, avšak jinde sám označuje inkluzi a toleranci jako faktory dělicí společnost v duchu multikulturního vytváření bariér.

13 S. 21. Strany vzhledem k hutnosti textu a snadnému dohledání uvádím jen výjimečně.

14 Při veškerém respektu k teoretické propracovanosti postkoloniálního diskursu v aplikaci na habsburskou (střední) Evropu se nevyhneme výhradě, že pojetí a terminologie kolonizace říšských

i v reflexivní studii mnichovského romanisty Michaela Rössnera o proměnách identitní mytologie v Latinské (Španělské) Americe. Text se vyznačuje soudržností a sdělností, jíž napomáhá chronologická linie a střídme, funkční užití oborového žargonu; autor také vykazuje mnohem větší respekt vůči historickým realitám. V exposé sumarizuje vývoj nálad v Evropské unii od maastrichtského entusiasmu po narůstající skepsi a odstředivé tendence.¹⁵ S úmyslem odlišného nasvícení této amplitudy pak postupně představuje způsoby, jakými se intelektuálové Španělské Ameriky usilovali vypořádat se zděděnými kulturními vzorci ve snaze vytvořit identitní model, platný pro celý kontinent.¹⁶ Od tzv. latinského evropanství 19. století, které se vymezovalo proti yankejskému „barbarskému“ materialismu, přechází Rössner k nejvlivnějšímu kulturně-identitnímu konceptu mestictví – hybridní, rhizomní kultury a duchovního světa vůbec. Mestictví legitimizovalo opomíjené rasové entity, ale zároveň je vetkalo do polychromního vzorce esenciálního mýtu či narrativa. Idea „kosmické“ rasové směsi, ať již v podobě spirituální fúze nebo biologického křížení (crossbreeding), se zejména po zkušenosti mexické revoluce prezentovala světu jako specifický génius Španělské Ameriky, amalgám revoluce a rasové prostupnosti.

Evropskou kulturní filozofii v její normalizační, post-68 depresi okouzila zejména literární projekce mestictví v podobě magického realismu, jenž navýsost uměleckou formou ztělesňoval sen o revoluci třetího světa. Nicméně právě jeho mimořádná exportní hodnota se podle Rössnera ukázala jako osudová slabina; snaha vyhovět očekávání vedla k odtržení od sociální reality. Autoreferenční zapouzdření musela vystřídat vize bližší skutečným problémům sklonku 20. století. V těsné návaznosti na hvězdné osobnosti postmoderního myšlení se jí stala situace tržiště, sociokulturní existence bez jakýchkoli hierarchií prostorových (centrum-periferie) či časových (pokrok-zaostalost), založená na průběžném smlouvání konfliktních kultur. Zánik monopolu modernity, rezignace na teleologii a příměr rozbitého zrcadla na místě pestré tkaniny, které charakterizují tento projektní

periferií z civilizačního centra implikuje hodnotové stereotypy, jež se promítají i do pohledu na tzv. nové země EU.

15 Stojí za zmínku, že na rozdíl od Anila Bhattiho považuje Michael Rössner bývalé koloniální mocnosti za méně ochotné vzdát se v rámci EU národní identity (a de facto politické autonomie) s explicitním odkazem na (prebrixitovou) Velkou Británii. A. Bhatti ovšem pomíjí vedoucí roli Německa, jež bylo zbaveno kolonií již versailleským mírem.

16 M. Rössner nezmiňuje podpůrný faktor jediného jazyka s politickou a literární artikulací, nicméně charakteristicky v textu chybí jakékoli odkazy na brazilské poměry; z tohoto důvodu užívám označení Španělská Amerika.

zvrát, popírají také ideál plurikultury a hybridity. V závěru se autor vrací do současné Evropy: tak jako se mestictví ukázalo být imaginárním konstruktem, stejně je odsouzena i myšlenka na společných hodnotách založeného evropanství. Ostatně ani habsburská střední Evropa nebyla ztraceným rájem kulturní rhizomie či zámořským výsevem mestictví, nýbrž tržištěm svářících se identit (zájmů).

Pieter Judson, utrechtský historik s pozoruhodným bibliografickým záznamem „nových dějin Habsburské říše“ (2016), se zaměřil na situaci jazykového a národnostního rozhraní na rakouském (tj. předlitavském) venkově.¹⁷ Sonda ke zrodu novodobého nacionalismu rezonuje Macurově „vymyšlenému národu“, jež elity vnesly do kulturního prostoru jako nástroj politického boje. S postupující modernizací, demokratizací atd. bylo nutno přeměnit teoretický model intelektuálů na živoucí princip identity, pronikající všemi sociálními vrstvami v jejich každodenní existenci. Judson zdůrazňuje vliv cenzu 1880 na „teritorializaci“ národních a jazykových identit a připomíná instituce, jimiž nacionalisté konce století pronikali k „pasivnímu lidu“ (školy, tisky, spolky, festivity), aby z manifestace národní příslušnosti učinili politické aktivum a v neposlední řadě konzumní statek.¹⁸ Toto cíleně organizované úsilí přineslo pojem jazykových hranic, v němž autor odhaluje snahu uměle oddělit jazykové, kulturní i genetické prolínání smíšených oblastí. Bohužel celá řada podnětných tezí o invazi „nacionalistů“ do veřejného prostoru včetně pragmatických strategií, užívaných při „přetahování“ národních identit (duší),¹⁹ zůstává v obecné rovině; text také vcelku opomíjí spontánní reflexi nacionalismu „zdola“, přiznávanou řadou kulturních historiků.

Tři texty zastřešené oddílem „dynamiky“ se od plurikulturní ideologie tematicky i metodologicky poněkud odklánějí. Jedná se o případové studie k osudu habsburských etnokulturních kohezí v éře nacionalismu, které respektují spíše tradiční profesní metody. Multikulturalismus polského stříhu z pera Patrice Dabrowski, autorky impozantního Prvního tisíciletí Polska (2014), je situován do meziválečného období s tím, že „příklady tehdejšího halasného nacionalismu hovoří k současnosti lépe“ než pozdně habsburská kulturní polyfonie. V kontextu málo známých dějin karpatských Huculů se Dabrowski věnuje projevům etnicko-kulturního sebevědomí, jimiž tato menšina vymezovala svou identitu v rámci polské

17 Pieter Judson uvádí příklady zejména z Čech a Moravy; v tomto kontextu zní nezvykle termín Rakušané.

18 Připomínám studie Pavly Vošahlíkové o nacionalizaci reklamy (motivy národní mytologie aj.), které by Judsonův výčet doplnily.

19 Podle Tara ZAHRA, *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, Cornell UP 2008.

státní mozaiky, a mapuje různé strategie, v jejichž užití huculské elity souzněly s trendy evropského nacionalismu. Z archivů vytěžené doklady o postupující „kulturní identifikaci“ poskytly cenný materiál do kritické diskuse k perspektivám plurikulturního modelu.

Vysoce ceněná práce o „paměti a identitě na balkánských hranicích“ (2003) předem kvalifikuje text Pamelý Ballinger, rovněž soustředěný na jeden příklad; je jím idea istrijské koexistence založené na teritoriálním sdílení. Studii bychom mohli nazvat testem proveditelnosti (feasibility) postnacionálních a plurikulturních premis a výsledek má daleko k přímočarosti. Staletá multietnická a multilingvální zkušenost dala vzniknout relativně silnému vědomí istrijské regionální soudržnosti, zdánlivě příkladnému modelu plurikultury. Autorka věcně dokládá politické pozadí (či popředí) jednotlivých projekcí této identity od benátského obchodního kosmopolitismu přes habsburskou vizi mnohonárodní říše a italský (fašistický) návrat k přímořské orientaci Istrie po dvojsečný odkaz etnodiverzity Titova režimu. Idea sousedské vzájemnosti, rezistentní vůči politickým zvratům, nicméně mlčky předpokládala soužití tří (křesťanských) národů – Italů, Chorvatů a Slovinců, z nichž každý si navzdory kulturním a jazykovým přesahům uchovával identitní rysy, zpravidla podporované politickou antropologií (vyspělí městští Italové, venkovští zaostalí, nicméně autentičtí Chorvaté a *in-between* Slovinci). Dále, pěstovaná multikulturní kvalita vedla v krizích 20. století k růstu vědomí istrijské odlišnosti, západně (evropsky) orientované a civilizačně nadřazené „divokému“ Balkánu, jež během jugoslávských válek ústilo v distanci a averzi vůči etnický a nábožensky „jiným“ migrantům (bosenští muslimové, kosovští Albánci). Tradiční vymezování *my* a *oni* se tedy jen posunulo ve spektru vnímání cizoty.

Politická instrumentalizace nostalgického kolísání mezi adriatickou (slovinsko-italskou)²⁰ a vnitrozemskou (chorvatskou) identitní loajalitou pak přinesla plody po rozdělení Istrie 1991: četné sondy z příhraničních lokalit dokládají rychlou mentální i faktickou etnonacionální divergenci, podbarvenou mezistátními konflikty. Navzdory oficiálně podporovanému principu plurikultury (evropanství) se tak dle autorky stala idea istrijské věci minulostí.

Linecký profesor Michael Jahn v příspěvku o migrační dynamice v nástupnickém Rakousku pojal multikulturalismus jako prostý fakt existence mnohonárodního státu. Výklad seznamuje čtenáře se saint-germainským dědictvím

20 Jak Pamela Ballinger ukazuje na příkladu muzejní praxe, festival a odborných studií, italská stopa je účelově aktivizována navzdory poválečnému exodu Italů z Istrie; italské přeshraniční sdružení *Unione italiana* ostatně považuje za jediný pozůstatek istrijské.

v příhraničí, s vývojem zákonných úprav týkajících se migrace a spojených pojmů (cizinec, rasa) a se změnami v počtu a etnickém složení ne-germánských obyvatel se zvláštním zřetelem k situaci Židů, jejichž početná a rostoucí přítomnost (zvláště pováleční optanti z východní Evropy) a významné pozice v politice i podnikání radikalizovaly meziválečný antisemitismus. Masivní spontánní i nucený transfer obyvatel za nacismu, oběti poválečných etnických čistek a emigraci ze socialistických zemí pokrývá autor fakty a číselnými údaji, doplňujícími známé dějinné obrysy. V kontextu hospodářského a politického vývoje poválečného Rakouska a se zřetelem k pracovnímu zákonodárství se podrobněji zabývá fenoménem „rotujících“ *gastarbeiterů* z Turecka, Jugoslávie a nověji z Východu a řešením problémů koexistence, asimilace a inkluze novodobých migrantů z Maghrebu a Asie, aspirujících na trvalý pobyt. Věcná, na faktech založená studie se s devízami editorů spíše mívá, jedná se však o solidní a přínosný přehled.

Závěrečný oddíl se od diverzních případových studií přiklání znovu k habsburskému milieu se zvýšeným důrazem na teoretický rámec. Významný slovinský historik a kulturní teoretik Oto Lothar přiznává ve shodě s Pamelou Ballinger nástup agresivního nacionalismu v etnicky a kulturně vsříceném prostředí zaniklé Jugoslávie a připomíná s ním spojené bitvy o jediný správný výklad minulosti v esenciálních národně-státních narrativech. Kontrast v podobě idylické „habsburské (rakouské) společnosti“ etnokulturních srůstů demonstroval na příkladu dvou multilingválních dokumentů pocházejících z regionu Prekmurje,²¹ jimiž dokládá (etno)identitní nevyhraněnost jeho obyvatel. Zajímavější než ryze funkční kuchařský receptář jsou zápisky důstojníka, v nichž různé „osoby“, jež vyplňují psychický prostor jedince, mluví různými jazyky. Pozornější pohled nicméně odhalí souvislosti spíše freudovské povahy: jedinečnému soukromí vojáka (ego) jsou nejbližší rodná slovinská nářečí, zatímco získaná němčina a maďarština vyjadřují jistý odstup od přijaté role (armáda) či kulturního tabu (erotické fantazie). Lotharův text, jenž mimoděk vykazuje stopy slovinské „evropské“ výlučnosti, je přetížen žargonem kulturní antropologie, který zužuje jeho sdělnost. Autor nicméně alespoň zmiňuje existenci mimoetnických identit a možných traumat při plnění konfliktních sociokulturních očekávání, jež před více než půlstoletím tematizoval Frantz Fanon a později popularizoval Jonathan Demme.²²

21 Zámuří (za řekou Murou), etnicky smíšená oblast v dnešním severovýchodním Slovinsku, 1919 nakrátko vyhlásila samostatnost.

22 Frantz FANON, *Peau noire, masques blancs*, Paříž 1952 (první angl. překlad *Black Skin, White Masks*, New York 1967), kap. Černý muž, bílá žena. Demmeho film *Philadelphia* je z roku 1993.

Nedlouhý text Andrey Corbea-Hoisie, rumunského germanisty a znalce dějin Bukoviny a zvláště Černovic, uvádí filozofické zamyšlení nad fenoménem cizince (stranger), invazivního vůči sousedské pospolitosti místních, a nad (iluzorními) možnostmi akceptace a asimilace. Univerzální odcizení „tekoucí“ modernity a její racionalizační efekty (Eliasova sociokulturní civilizace) nezabránilo, aby se v duchu *Dialektiky osvícenství* stereotyp cizince snadno nezměnil v obraz nepřítele. Autor uplatnil postuláty postkoloniálního diskursu i saidovského orientalismu na příkladu Bukoviny, „civilizované“ cizinci po rakouské anexi 1775. Příchozí, hlavně Němci a Židé s městskou a podnikatelskou mentalitou a habitem, vnášeli do rumunského venkova své představy o kulturní misi Západu vůči „asijskému“ Východu s výbavou předsudků a pseudohodnot. „Cizinci“ a „sousedé“ zůstávali odděleni bariérami identitních kódů stejně jako sociálního prostředí, životního stylu a kariérních možností. Vývoj v Bukovině svědčí proti eliasovskému sjednocujícímu působení „civilizačního“ procesu; namísto plurikulturního míšení došlo k emancipaci rumunského nacionalismu.

V epilogu Moritze Csákyho je sen o habsburské střední Evropě fin de siècle přítomen v čisté podobě: nostalgie po imaginárním mýtu zhmotněném ve vídeňském Café Europa, jenž by měl inspirovat svět budoucnosti. Společenství německojazyčných intelektuálů původem z (téměř) všech koutů monarchie, prodchnuté židovskou aurou smutku a bezdomovectví, by mezi sebe ovšem stěží přijalo „jiné“, třeba nepochybně středoevropského polského nobelistu s jeho *Chłopy*. Kunderův exilový fantóm střední Evropy – archetypu teatru mundi, který měl být plnohodnotným partnerem západní kultury –, se nicméně stal (podobně jako mestictví) vynikajícím marketingovým produktem sui generis.

Výzkum ad fontes na řadě případů ukázal ošidnost představy pozdně habsburského amalgámu. Každodenní pragmatický provoz soužití etnik, kultur a jazyků mnohdy překrýval latentní konflikty zájmů a averze přetrvávajících identit. Pro důkaz opaku by byly zapotřebí mnohem masivnější podklady než jednotlivé, byť zajímavé příklady či autopsie (Csáky, Lothar). Je ale rozhodně sympatické, že editoři do projektového výběru tyto polemické texty zařadili navzdory tomu, že byli bezpochyby vedeni ambicemi sahajícími daleko za obzor historické profese. Živoucí tkáň jejich ideologického vzkazu dokládá mimo jiné zřejmá obsahová a koncepční rozvolněnost klíčových termínů nejen mezi jednotlivými přispěvateli, ale i uvnitř autorských textů, nemluvě již o podprahovém sdílení kritizovaných, leč v jazyce zakódovaných stereotypů (Západ-Východ, zaostalost, periferie), jemuž se často nedokáží vyhnout ani ortodoxní vyznačící postmoderny.

Z hlediska ideologického, ale i odborného se jako problémové jeví zejména černobílé vidění, které působí namnoze ahistoricky, bez respektu k dějinným souřadnicím. Vždy existuje možnost, že se emancipační (osvobozující) hnutí překloupí do extrému, tato eventualita však nedává morální ani jiné právo na jejich apriorní zavržení. Úskalí hybridizace pak demonstruje řada historických i nedávných příkladů, kde se sociální krajina i po dlouholetém soužití jeví jako mozaika s rysy teritorializace (ghettoizace), přičemž jediným účinným pojídlem je kultura konzumu. Řešení tedy patrně nenabízí rozpuštění „identit“ v globální kulturní rhizomii či tekuté nivelizační modernitě (nemluvě o nebezpečí entropie), nýbrž namáhavé a neustávající smlouvání na tržišti. Vedle dobře prodejných revolučních a modernizačních klasiků nalezneme v euroatlantickém dědictví i soubor úvah o podobě rodící se americké Unie. V nejznámější z nich James Madison přiznává, že existence partikulárních zájmů (frakcí) je v politickém provozu největším zlem; zrušte je, a zničíte svobodu.²³

23 Alexander HAMILTON – James MADISON – John JAY, *Listy federalistů*, Olomouc 1990 (orig. 1788), list č. 10, s. 70–75.

RECENZE

Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ – Otakar FOLTÝN (eds.)

Povaha změny. Bezpečnost, rizika a stav dnešní civilizace

Praha, Vyšehrad 2015, 317 s., ISBN 978-80-7429-641-3

Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ – Otakar FOLTÝN (eds.)

Na rozhraní. Krize a proměny současného světa

Praha, Vyšehrad 2016, 348 s., ISBN 978-80-7429-357-3

Autorská a redaktorská dvojice – egyptolog Miroslav Bárta a historik obecných dějin novověku Martin Kovář – se již stala pojmem v českém bádání o dlouhodobém vývoji, současném stavu i perspektivách civilizací. Vedle trilogie kolektivních monografií, pojednávajících o komplexních společnostech, příčinách civilizačních kolapsů a možnostech regenerace i o úloze silných osobností při ovlivňování civilizačního vývoje,¹ vydali M. Bárta a M. Kovář další dvě publikace, věnované posouzení různých stránek současné euroamerické civilizace. Historický zřetel v nich zůstal nosnou kostrou výkladu, nicméně aktuální problémy globálních rizik a bezpečnosti vedly k podstatnému rozšíření palety sledovaných témat. Přiměřeně tomu se do organizační přípravy a redakce obou recenzovaných publikací zapojil odborník na problematiku mezinárodněprávních aspektů vojenských operací a teorii ozbrojených konfliktů Otakar Foltýn, vzděláním právník a historik, profesí plukovník Generálního štábu Armády České republiky.

Unikátní mezioborový tým se podařilo vytvořit kolem dvou pracovišť Filozofické fakulty Univerzity Karlovy – Českého egyptologického ústavu, jehož ředitelem je M. Bárta, a Ústavu světových dějin, který řídí M. Kovář. Autorský tým se u jednotlivých publikací částečně měnil, přiměřeně k volbě dílčích témat, ale zachoval si své jádro a hlavní záměr – cílevědomě vstoupit do diskuse o současných civilizačních proměnách a proti zjednodušujícím, často emocionálně založeným až poplašným zprávám do ní vnést racionální pohled a nejnovější poznatky humanitních a sociálních, ale i přírodních a v menší míře také technických věd.

Obě publikace jsou skutečně multidisciplinární, proto se posouzení všech zveřejněných textů vymyká jediné recenzi. Ostatně druhá z uvedených knih naznačuje šíři

1 Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ a kol., *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*, Praha 2011; Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ a kol., *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*, Praha 2013; Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ a kol., *Lidé a dějiny. K roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě*, Praha 2017. Těmto kolektivním monografiím předcházela publikace Miroslav BÁRTA – Petr POKORNÝ (eds.), *Něco překrásného se končí. Kolapsy v přírodě a společnosti*, Praha 2008.

záběru rozdělením do čtyř oddílů – Civilizace, Stát, Zdroje, Bezpečnost. Zde se zaměřují především na texty historiků nebo těch odborníků, kteří do historické problematiky podnětně zasáhli v jinak orientovaných příspěvcích.

Miroslav Bárta, který se stal hlavním inspirátorem českého civilizačního bádání, vyložil svá teoretická východiska v kapitole *Makrohistorie a přerušované rovnováhy. O dynamice dějin* (Povaha změny, s. 18–37). Interpretoval proměnlivou dynamiku historických procesů, v nichž se – na rozdíl od představy o lineárním gradualismu – střídají dlouhá období (zdánlivého) klidu s krátkými poryvy, jež přinášejí podstatné změny společenských struktur. Vyzvedl skutečnost, že při výzkumu je třeba hledat celý komplex vnitřních faktorů, které připraví změny na pozadí vnějšího environmentálního rámce (nepřiměřený růst byrokracie, způsob vládnutí a přerozdělování zdrojů, složení elit, zmenšování výnosů při rostoucím vynakládání energie, ztráta společně sdílené identity atd.). Na tomto základě M. Bárta porovnal situaci v různých obdobích a rozdílných částech světa od starověkého Egypta až po současnou střední Evropu.² Zvláštní pozornost však věnoval Přednímu a Střednímu východu a severní Africe, oblastem tzv. arabského jara, kde byl společenský pohyb významně ovlivněn prudkým nárůstem populace za současného ubývání zdrojů vody, což vytváří předpoklady pro výbuch válečných konfliktů a pro migraci milionů lidí do jiných zemí. Právem konstatoval, že na tuto výbušnou situaci interkontinentálního dosahu není Evropa připravena, a to ani v době, kdy se období klidu mezi krizemi rychle zkracují a kdy nebezpečí civilizačního kolapsu přestává být jen zdánlivě odtažitou teorií. S makrohistorickým pohledem na dějiny provedl také kritickou analýzu situace České republiky a vytkl řadu závažných nedostatků vývoje od počátku devadesátých let 20. století. Důrazně upozornil, že „zřejmě vzniká nový svět vyžadující nové chápání problémů“ (s. 36), a že je naprosto nezbytné se na tuto situaci připravit.

Neméně důležitá je druhá studie Miroslava Bárty (*Hérakleitův test. Lineární a cyklická povaha vývoje civilizací*, Na rozhraní, s. 44–68). Autor v ní podal instruktivní přehled názorů na cykličnost, resp. linearitu dějin od předsokratovských řeckých filozofů přes středověkého arabského učenice Ibn Chaldúna až po Oswalda Spenglera, Josepha Arnolda Toynbee a současného amerického badatele Petera Turchina. Na základě detailní znalosti staroegyptského vývoje a s přihlédnutím k fázovým proměnám jiných civilizací zformoval zobecňující Hérakleitův test či princip cykličnosti (s neodmyslitelným lineárním posunem v čase) ve vývoji civilizací, které „prošly, procházejí či projdou typickou trajektorií vzestupu, vrcholu, sestupu, krize a regenerace vedoucí k novému vzestupu“ (s. 47). Cestou k poznání této trajektorie se Bártovi stala „analýza toho, jakým způsobem takový systém vznikl a které hlavní faktory působily u jeho vzestupu“ (s. 66). Zdůraznil, že původní prorůstové faktory, které stály u vzestupu dané civilizace, se postupně stávají stále komplikovanějšími, mění se v retardující zátěž a uvádějí celý systém do krize. Podmínkou restartu je zásadní zjednodušení systému, snížení nákladů na jeho provoz a usnadnění jeho funkčnosti, což názorně ilustroval na proměnách východořímské říše, která si v době těžké krize takto prodloužila vlastní existenci od 7. do poloviny 15. století.

2 Výsledky výzkumu starověkého vývoje představil podrobně v knize: Miroslav BARTA, *Příběh civilizace. Vzestup a pád stavitelů pyramid*, Praha 2016.

Autor, který se suverénně pohybuje mezi starověkem a současností, provádí trvalou komparaci minulých, již prozkoumaných příčin a jevů sestupné fáze civilizací se současným stavem západní civilizace; tou rozumí v podstatě novověký vývoj euroamerického prostoru od přelomu 15. a 16. století do současnosti. Odmítá pesimistické nazírání kolapsu jako totální katastrofy, ale pojímá nadcházející krizi jako výzvu k mobilizaci sil a schopností k restartu společnosti: „Máme k tomu ostatně všechny podmínky: znalosti, vědomosti, technologie i prostředky. Jen se možná příliš málo snažíme vytvořit si co nejlepší výchozí podmínky pro co nejrychlejší a nejúspěšnější překonání krize“ (s. 66). Proti strachu ze zničujícího kolapsu staví Bárta potřebu cílevědomě snížit složitost společenského systému při využití technologie, vědy a zvláště historického poznání.

Oproti Bártovu rozkročení přes několik tisíciletí podnikl Martin Kovář sondu do britských dějin v trvání tří dramatických desetiletí, v nichž se nahromadily vážné krizové jevy vojenského, státoprávního a sociálního rázu, třikrát po sobě hrozící „kolapsem“ Velké Británie (*Jak přežít „kolaps“ aneb „Poučení z krizového vývoje“ dějin Velké Británie v první polovině 20. století*, Povaha změny, s. 38–53). Osvětlil souvislosti búrské války 1899–1902, konfliktu s Irskem usilujícím o samostatnost (1916/1919–1922) a hrozivé generální stávky v roce 1926. Projevovala se v nich rizika vojenského vyčerpání Británie, rozpadu impéria, nástupu revoluce extrémně levicového typu. Ve všech případech se však podařilo těžkou krizi překonat. Kovář zdůraznil na jedné straně relativní křehkost impéria, které už bylo za svým zenitem, ale na druhé straně flexibilitu britské politiky, jejíž představitelé dokázali racionálním a zodpovědným přístupem, nepodléhajícím osobnímu nebo stranickému zájmu, pozitivně vyřešit problémy státu; konsolidovali ho způsobem, který Británii dovolil zvládnout nárazy velké hospodářské krize i druhé světové války a konečkonců důstojně projít i následujícím obdobím dekolonizace.

Volným pokračováním tohoto pojednání je zasvěcená úvaha Martina Kováře *Brexit. Nejen „bitva o Británii“, ale i o Evropu* (Na rozhraní, s. 88–100), která hodnotí příčiny a důsledky odchodu Velké Británie z Evropské unie. Přední český znalec britské historie připomněl chladné vztahy Británie k západní Evropě a zkorigoval unáhlené soudy evropské publicistiky. Za dobu, která uplynula od dokončení rukopisu, se v zásadě potvrdil i autorův odhad dalšího vývoje, včetně dopadu důsledků brexitu na oslabené postavení menších zemí střední a východní Evropy ve vztahu k Bruselu a Berlínu.

Studie Otakara Foltýna *Proč lidé vlastně válčí* (Povaha změny, 154–179) přináší neortodoxně realistický pohled na válku jako „přirozenou součást lidských interakcí“ (s. 177). Zdůrazňuje, že vysokou míru militarizace ekonomiky a společnosti v době studené války vystřídal proces demilitarizace a rezignace na vlastní obranyschopnost. Ve smyslu antické zásady „si vis pacem, para bellum“ upozorňuje na možnost zabránit nadcházejícím konfliktům o životní prostor, vodu a potraviny (v důsledku souběžného vysychání krajiny a populační exploze v Africe a Asii) nebo alespoň zmenšit jejich katastrofální důsledky dostatečnou vojenskou připraveností. Použité pojmy „předběžná agresivita“ a „předběžná opatrnost“, které se vztahují k aktuální situaci, mohou být využity v historickém bádání o konfliktních situacích v dějinách jako nástroj k hodnocení strategií a vojensko-politických událostí.

Doplňkem Foltýnova výkladu je pojednání bezpečnostního a vojenského analytika Františka Šulce (*Demilitarizace České republiky a cesta k nápravě*, Povaha změny, s. 180–

193) o vývoji vnitřní a vnější bezpečnosti státu. Téma, které je v publicistice probíráno často, ale zpravidla povrchně, zde dostalo jasné obrysy, jež vypovídají o vztahu vlád a občanů k obraně. Konkrétní údaje o obrovském rozdílu v nákladech na armády před rokem 1990 a po něm ukazují, jak se během života jediné generace zásadně změnila branná schopnost obyvatelstva; jde o jev, který historici starších období znají – byť s pomalejším průběhem – zejména z 15. a 16. století. Úvahy o možnostech zvýšení obranyschopnosti na úroveň přiměřenou rizikům 21. století (autor používá pojmů „demilitarizace“ a „remilitarizace“, s. 181, 190) naznačují, že tu má jít v krátkém období pouhých několika desetiletí již o třetí zásadní proměnu politického myšlení a rozhodování, ale také o novou hodnotovou orientaci obyvatelstva evropských států.

Osobitým příspěvkem do diskuse o nezbytnosti organizované obrany státu a občanské společnosti je stať novináře zabývajícího se Balkánem Matyáše Zrna, věnovaná dlouhému obléhání Sarajeva jugoslávskou, resp. srbskou armádou v letech 1992–1996 (*Co nás může naučit zkušenost z obléhání Sarajeva*, Povaha změny, s. 230–243). Autor pojál téma jako názornou ukázkou kolapsu státu, správního systému, infrastruktury a občanských vztahů v obleženém velkoměstě. Zachytil kontrast mezi pacifisticky orientovanými kosmopolitními intelektuály, naprosto nepřipravenými na podobnou pohromu, a prostými lidmi (často přistěhovalci z venkova), kteří se snáze přizpůsobili kritické situaci. Na tragickém příběhu Sarajeva dokumentoval adaptabilitu aktivních jedinců na nezbytnost obrany a na udržování základních existenčních potřeb, ale odhalil také významný podíl zločinců na vojenské obraně města a při ovládnutí ilegální ekonomiky. Matyáš Zrna názorně vykreslil situaci, do níž se může dostat (a na sklonku 20. století se také dostala) k vlastní obraně nepřipravená komunita v počtu několika set tisíc lidí v případě zhroutilí normálně fungujících společenských struktur. Zároveň poukázal na dlouhodobé důsledky formálně překonaného kolapsu, které se i po desetiletích projevují demoralizací a intenzivním propojením ekonomiky a politiky s organizovanou kriminalitou.

Otázku odpovědnosti státu za zachování zákonnosti, elementárního společenského řádu a ochrany života osob na jeho území si položil badatel o dějinách 20. století Jiří Padevět (*Státy násilné a státy přihlížející*, Povaha změny, s. 244–255). Využil řady svých dokumentárně pojatých knih o událostech na sklonku druhé světové války a těsně po ní,³ aby z tohoto hlediska exemplárně porovnal nacistickou Třetí říši, Němci okupovaný Protektorát Čechy a Morava, a Československo v prvních čtyřech měsících po skončení války. Obrovská pramenná dokumentace, kterou shromáždil o zločinech z válečné i bezprostředně poválečné doby, mu umožnila charakterizovat Hitlerovo Německo jako stát, který soustavně využíval monopolu na násilí v zájmu své zločinné politiky; obnovené Československo se v této komparaci jeví jako stát, který v procesu své konsolidace násilně odplatě na Němcích – zčásti z nemožnosti, zčásti z nevěle – dostatečně nezabíral.

Vážnost situace, do níž se dostal západní svět ve druhé polovině 20. století, vyjádřil ekonom Pavel Kohout symbolickým názvem své stati *Čtyři apokalyptičtí jezdci moderní*

3 Jiří PADEVĚT, *Průvodce protektorátní Prahou. Místa – události – lidé*, Praha 2013; TÝŽ, *Krvavé finále. Jaro v českých zemích v roce 1945*, Praha 2015; TÝŽ, *Krvavé léto. Poválečné násilí v českých zemích*, Praha 2016.

civilizace (Na rozhraní, s. 70–86). Vzájemnou provázanost největších hrozeb (demografie; sociální stát; daně; bankovníctví a měnová politika) ilustroval především na vývoji Německa, Francie a Itálie; do svého textu však zařadil – kromě grafů a tabulek s širším geografickým záběrem – také dvě mapky znázorňující absolutní protikladnost kumulovaného bohatství a porodnosti na jednotlivých kontinentech. Bohatství kapitálu (Evropa, Severní Amerika) versus bohatství lidských zdrojů (Afrika a Asie) vytvořily scénu pro možný interkontinentální konflikt s nedozírnými následky, umocněný tím, že velmi vysoký podíl (frustrovaných) mladých lidí v rychle narůstající populaci vytváří třeskavý potenciál agresivity a terorismu. Kohout shrnul příčiny nebezpečně nízké porodnosti na Západě a shledal je v nárocích sociálního státu, v daňové politice a v inflačním růstu cen nemovitostí, tedy v obtížném zajišťování bytů pro mladé rodiny. Zaujal k nim stanovisko liberálního ekonoma (s opakovaným odvoláním na Ludwiga Erharda), avšak neodpověděl na otázku, jak se v uplynulých desetiletích vyvíjel vztah přebujelého a zadluženého státu k věřitelům, resp. držitelům reálné ekonomické moci; popřípadě jaký dopad by mělo další oslabování státu na obranyschopnost Západu v době tak výrazné nerovnováhy mezi kontinenty. V každém případě je však zvýraznění vývojových rizik a tvrzení, že „jde o samotnou fyzickou existenci evropské civilizace a její charakter“ (s. 72), velmi závažným varováním.

Zhruba čtyři desítky studií otištěných v těchto dvou knihách přinášejí množství podnětů, které by měli vzít historici na vědomí. Upozorním alespoň na některé z nich. Orientalista a islamolog Luboš Kropáček se zabývá tématem *Kolapsy a kontinuita ve světě islámu* (Povaha změny, s. 130–149), zejména stagnací islámské civilizace; důležité je, že shrnuje pohledy na tuto problematiku jak ze západního, tak i z muslimského hlediska. Zajímavé jsou úvahy právníků o proměnách státu, stejně jako řada studií o externím ohrožení současné Evropy (stati v obou knihách). Zvláštní pozornost si zaslouží příspěvek geologa a krajinného ekologu Václava Cílka. V zamyšlení nad perspektivami evropské civilizace (*Polibit Země a pozdravit Slunce. Hybridní svět rizik a nadějí*, Povaha změny, s. 54–71) se opírá o Nialla Fergusona⁴ a plně akceptuje jeho důraz na význam kvalitně fungujících institucí. To není překvapivé, podnětem k zamyšlení je však Cílkovo volání (právě s odkazem na Fergusona, ale také na Josefa Pekaře) po historii jako „nauce o přítomnosti či dokonce budoucnosti“ (s. 56). Tento vnější, zato však chápavý pozorovatel si klade otázku po smyslu historiografie a jeho odpověď rozhodně nevyznívá ve prospěch atomizace oboru, adorace módních metodických vln a zdrženlivého odstupu od současných problémů. Nepřímo naznačuje, proč má akademická historiografie jen malý vliv na veřejnost a jakým směrem by se mohla vydat, pokud by mínila přispět k překonání krize historického vědomí společnosti.

Dvě recenzované knihy nejsou a vzhledem k množství zastoupených oborů ani nemohou být zcela sourodé. Vedle náročných teoretických studií obsahují články založené na rozsáhlém pramenném výzkumu nebo naopak na osobní zkušenosti, ale také stručnější úvahy a črty. Jsou vhodně doplněny obrazovou, mapovou a grafickou dokumentací, ale bylo by jim prospělo zpracování rejstříků, vzhledem k prolínání témat snad i věcného indexu.

4 Niall FERGUSON, *Civilization. The West and the Rest*, New York 2011; česky: *Civilizace. Západ a zbytek světa*, Praha 2014; recenze: ČČH 113, 2015, s. 505–511.

Podstatné však je jejich základní poslání – snaha vyburcovat z lhostejnosti vůči veřejným záležitostem, vůči nezodpovědnosti v oblasti politiky a ekonomiky, ale také ve sféře vědy a vzdělávání. Obě knihy jsou výzvou k odvaze přemýšlet o budoucnosti a o rizicích, která přináší, a na nesnadnou budoucnost se promyšleně připravovat. Je to i námět pro historiky, aby se pokusili formulovat úkoly a poslání historických věd také se zřetelem k vývojovým problémům komplexních společností a k jejich přiměřenému zkoumání. Ostatně je to rovněž naléhavá připomínka, že pokud by tato civilizace neuhájila svou budoucnost, sotva by si zachovalo smysl všechno současné dějepisné spisování.

Jaroslav Pánek

František ŠMAHEL

Nablédnutí do středověku. Mluva písma a četba obrazů

Praha, Karolinum 2017, 390 s., ISBN 978-89-246-3629-0.

Recenze zatím posledního z četných Šmahelových bilančních knižních souborů jsem se neujímal zrovna ochotně. Všech dvanáct otištěných studií již dříve (konkrétně v letech 1984–2015) vyšlo, některé z nich dokonce vícekrát.¹ Všechny jsem nejen četl, ale bez nadsázky i pečlivě prostudoval a nejednou využil ve vlastní práci. Vyjadřovat se k nim mi proto připadalo poněkud nadbytečné. Skepse však rázem zmizela, když jsem se ponořil do prvního otištěného textu. František Šmahel totiž patří k autorům, kteří se k vybraným badatelským tématům opětovně vrací, zpřesňují poznatky i formulace a průběžně se vyrovnávají s novou vědeckou produkcí. Platí-li to o pražské středověké univerzitě, o Janu Husovi či o Jeronýmovi Pražském,² tím více lze tuto sympatickou umanutost vztáhnout k pojednáním, oscilujícím na pomezí dějin mentalit, kulturní historie a dějin umění, jež autor hodlal v mládí studovat a jež ho znovu a znovu lákají, zvláště týkají-li se italského duecenta, trecenta i quattrocenta a jejich vyzařování. Pokud mi na knize něco vadí, pak skutečnost, že barevné reprodukce, tvořící organickou složku jednotlivých studií, nebyly vytištěny na křídě nebo alespoň na polokřídě, a také průběžné číslování poznámek, nešvar současné doby ulehčený počítačovou sazbou a zároveň opticky vyvolávající dojem ucelené monografie, kterou ovšem publikace není ani náhodou.

Společný jmenovatel dílem aktualizovaných a dílem přepracovaných či doplněných statí je patrný z podtitulu i z obálky, na níž se skví ukázka z latinského rukopisu a oko s uchem, dvě brány poznání a současně symboly audiovizuální komunikace. V podstatě reflektují středověký názor, že všechny složky stvořeného světa lze vnímat a dešifrovat jako text, zejména jde-li o lidský výtvar. Středověkému vnímání výtvarného díla se věnují

1 Bibliografické údaje uvedené v ediční poznámce na s. 331 nezachycují všechny verze a mutace. Pro srovnání viz František ŠMAHEL, *Nalézání, setkávání a mýjení v životě jednoho medievisty*, Praha 2009, s. 466–520, zvláště s. 497–508.

2 Například F. ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016; TÝŽ, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013; TÝŽ, *Život a dílo Jeronýma Pražského. Zpráva o výzkumu*, Praha 2010.

především studie v první části knihy, založené na přesvědčení, že se v něm obraz snoubil se slovem, psaným či (zvláště v sakrálních stavbách) mluveným, ať již ve formě kázání nebo vysvětlujícího komentáře. O iluminovaných kodexech netřeba pochybovat, v případě nástěnných maleb v chrámových prostorech slouží jako doklad pro oprávněnost teze kazatelské sbírky *de sanctis*, nejednou se dotýkající zobrazených světců, a někdy také přítomnost vymalovaných mužů s ukazovátkem či s hůlkou, upozorňujících na právě objasňovaný výjev a zřejmě i tlumočících latinské texty na nápisových páskách do národního jazyka. Tyto pásky, nejednou jakoby vycházející z úst ztvárněných postav, tak z gotických artefaktů činily s nadsázkou řečeno „mluvící obrazy“, a nebyly tudíž pouze oporou paměti.

O výchovné, formativní funkci středověkých obrazů, analogické literárním exemplům, se autor sice zmiňuje jen okrajově, zato upozorňuje na gnómičnou povahu textů, které dali na stěnách Betlémské kaple zaznamenat Jan Hus (*Desatero, Věři v Buoh, De sex erroribus*), respektive Jakoubek ze Stříbra (*Salvator noster, De communione parvulorum*) a jimž převážně negramotní návštěvníci nemohli porozumět, nehledě na umístění a obtížnou čitelnost nápisů. Byly to však věčné pravdy, bez nichž nebylo možné dosáhnout spasení, hlavního cíle pozemského života. Nesdílím však Šmahelovu představu, že latinské nápisy v Betlémě byly chápány jako jazykově neutrální a že směřovaly rovněž k německému publiku. Kapli, určenou ke kázání v češtině, neměli pražští Němci, pokud nebyli bilingvní, důvod navštěvovat.

Variabilitu středověkých postupů při práci se slovem i pestrost nápisových pásek v rámci ztvárnění oblíbeného tématu „Zvěstování“ dokumentuje autor v mistrovské studii, udivující rozhledem po italském a západoevropském umění i znalostí příslušné vědecké produkce. Je až vzrušující sledovat, jak Bůh vede dialog s Pannou Marií prostřednictvím nápisových pásek a jak v dalších verzích téhož příběhu předává Bohorodičce zprávu Duch svatý v podobě holubice, eventuálně jak ji zprostředkovávají světelné paprsky, odkazující k božímu slovu, které je možné s odkazem na Janovo evangelium vyložit jako světlo. Zároveň s tímto procesem sledujeme proměnu prostředí, v němž se výjev odehrává (palác ustupuje uzavřené zahradě), i role archanděla Gabriela, který na zobrazeních vzniklých po polovině 14. století předává Marii zapečetěné psaní s radostnou zvěstí. V českém prostředí se „pošták“ Gabriel (výrok Horsta Wenzela) asi poprvé objevil na foliu slavného *Liber viaticus* Jana ze Středy, zatím nejstarší známé varianty, na níž boží posel plní úlohu poštovního doručovatele.

Obdobně fascinující prací je pojednání *Hoc opus pinxit*, vyvracející na množství příkladů stále opakovaný omyl, že teprve renesance osvobodila umělce z pout středověkého kolektivismu. Stať doplňuje exkurs obsahující zdůvodněnou domněnku, že křivoklátský reliéf, považovaný tradičně za vyobrazení krále Vladislava II. Jagellonského, zpodobňuje ve skutečnosti stavitele Matěje Rejska. Jeho sochařský portrét na západním průčelí Pražské brány totiž vykazuje nápadně shodné rysy s křivoklátskou plastikou. Šmahel má prostě vynikající obrazovou paměť, v níž si dle potřeby listuje jako v uměleckohistorickém katalogu.

Kunsthistorický katalog připomíná do jisté míry také studie, detailně rekonstruuující průběh známé českokrumlovské slavnosti (ukazování sv. ostatků), spojené se svátkem Božího těla. Dokonale zvládnutá pramenná základna, vědomosti o podobě rožmberské rezidence, proniknutí do tajů městské topografie, znalost reliquií i reliquiářů a poučenost o středověkých procesích ústí v téměř vyčerpávající popis festivity, inspirované pražským

svátkem Kopí a hřebů Páně a ukončené husitskými válkami. Pročítal jsem minuciózní práci pozorně v souvislosti s bádáním o předrevolučních (tedy i českokrumlovských) letech Jana Žižky. Přiznávám však, že jsem se místy v podrobném líčení ztrácel.

Menší články, v autorově označení „sondy“ a „etudy“, mají spíše interpretační a mezi řádky i skrytý polemický charakter. V případech dlouho diskutované podoby antiteckých tabulí staré a nové barvy, uchovaných v *Göttingenském rukopisu* a *Jenském kodexu*, nemohl již Šmahel přihlídnout k nejnovější edici, vydané paralelně s jeho souborem.³ Stať o válce symbolů, tj. kříže na jedné straně a kalicha i husy na straně druhé, se původně kriticky vyrovnávala s názory Karla Stejskala, nyní spíše doplňuje a koriguje mínění Mileny Bartlové. Na tomto místě chci znovu upozornit, že zlatý kalich na červeném poli vnímali husité jako heraldicky závazný a že výraz *huska*, *husky* a v posunutém významu dokonce *houska* sloužil k označení Jana Husa a jeho přívrženců ještě v 16. století, byť jde vesměs o přejímky ze starších textů.⁴ Dílčí interpretační doplňky by bylo možné vznést k pojednání o mučednících a bojovnících v husitském nebi, zatímco dvě další práce (o pánu Krušinovi na Zlaté hoře a o zlomeném žezlu českého krále) okouzlí orientací po pozdně středověkých proroctvích, reáliích pozdně středověké Evropy i znalostmi dobových obrazových alegorií. Drobné nepřesnosti (Kladsko opravdu nebylo slezské knížectví) či okolnost, že soupis zpráv o kometách lze dnes nalézt na internetu, nic na tomto konstatování nemění.

S chutí jsem se opakovaně vydal navštívit myšlenkový svět zapomenutého sienského malíře Bindina da Travale, zprostředkovaný jeho syny. Zaujal mě jeho zjevný (bezmála husitský) odpor k žebřavým řádům, rozličným prelátům a k všudypřítomné církevní korupci, byť jádrem Šmahelova podání je Bindinovo vyprávění o Janu Husovi, kterému stárnoucí malíř projevil nepokryté sympatie. Více než to však opětovně budí mou pozornost, jak se v textu kroniky, sepsané členy malířského rodu, prolíná realita (Husův názor, že hříšný kněz neposvěcuje) s fikcí (král Zikmund se při popravě pražského mistra rozpláče) a domysly, spoluvytvářejícími podobu historické paměti.

Na závěr jsem si ponechal rozsáhlou stať o fantaskním světě divých lidí lucemburské éry, vyplňující téměř čtvrtinu (přesně 23,34 %) autorova textu. Šmahel v ní aktualizuje a doplňuje stěžejní kapitoly své monografie, vydané před šesti lety.⁵ Činí tak i v reakci na novou literaturu, zvláště na závažnou studii Milady Studničkové.⁶ Nutno říci, že i s časovým odstupem na svých interpretacích trvá. Uznává sice prokázanou existenci dvorského *Řádu* (v autorově podání spíše Bratrstva) *točenice*, založeného Václavem IV., leč emblémům ledňáčka (zřejmě osobní panovníkovo znamení) a *točenice* přisuzuje skryté

3 Petr ČORNEJ – Michal DRAGON – Milada HOMOLKOVÁ – Petra MUTLOVÁ a kol., *Tabule staré a nové barvy Mikuláše z Drážďan ve staročeském překladu*, Praha 2016 (distribučováno na jaře 2017).

4 František ŠIMEK (ed.), *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, Praha 1937, s. 12; text *T Starých letopisů českých*, Národní knihovna ČR, MS Osek 95, fol. 21r.

5 František ŠMAHEL, *Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku*, Praha 2012.

6 Milada STUDNIČKOVÁ, *Gens fera. The Wild Men in the System of Border Decoration of the Bible Wenceslas IV.*, *Umění* 62, 2014, s. 214–239.

sexuální významy, první údajně odkazuje k mužskému a druhý k ženskému přirození. Přiznávám, že srovnatelnou imaginací neoplývám. Takové vysvětlení mě nenapadlo ani ve dvaceti letech, kdy jsem jako bujný jinoch bedlivě četl a nadšeně prohlížel právě vydanou Krásovu monografii o Václavových rukopisech⁷ a pochopitelně vnímal erotický náboj řady vyobrazení. Jakoby i ve výkladu středověkých artefaktů platila postmoderní devíza: Každý význam je možný a žádný není závazný.

Autor prostě vnímá hry a příběhy, odehrávající se v rozvilinách iluminovaných kodexů, jako odraz reálného, mravně uvolněného života Václavova dvora. Neváhá přitom svůj výklad podložit zprávami o zpuštěm či nezřízeném panovníkovi s oblibou navštěvujícím pražské lázně, aniž bere v potaz, že tato podání známe vesměs z kruhů Václavovi nepřátelských a usilujících vyličít krále v co nejhorším světle. V reformním a husitském prostředí přitom vznikl odlišný, víceméně pozitivně laděný portrét psychicky nevyrovnaného Lucemburka, který, jak víme z dalších pramenů, proslul jako mimořádně vzdělaný člověk, mecenáš pražské univerzity a přítel jejích předních osobností. Výklady Milady Studničkové, zdůrazňující duchovní rozměr diskutovaných symbolů, Šmahel pokládá za nadinterpretaci, neboť středověcí výtvarníci by se museli vyznat v teologických problémech a v biblické exegezi lépe než tehdejší i dnešní specialisté. Od svého řešení neustupuje ani v případě divých mužů a lazebnic, jimž podle jeho přesvědčení připadá v bordurách kodexů Václava IV. subalterní postavení služebníků a služebnic. Divý muž není prý nikde totožný s králem, byť si část badatelské obce myslí opak a i když je známo, že se francouzský král Karel VI. zúčastnil roku 1393 plesu právě v přestrojení za tuto postavu. Pokud by Šmahel byl důsledný, musel by vzít v úvahu i příběh, tradovaný v husitské části české veřejnosti o tom, kterak Václav IV. chodíval v přestrojení mezi prosté lidi. Osobně se však domnívám, že jej František Graus správně zařadil mezi pověsti.⁸ Přímočaré vysvětlení emblémů a symbolů v rukopisech krále Václava a jeho dvorského okruhu se dle mého názoru mívá s obecně přijímaným a Šmahelem zastávaným i uplatňovaným poznatkem o polysémantickém charakteru středověkého umění.

Napsal jsem svého času na Šmahelovu knihu o divých mužích poměrně rozsáhlou recenzi.⁹ Upozornil jsem v ní, že literární alegorie šlechtice uvězněného v žaláři lásky odpovídá vyobrazením panovníka vsazeného do klády či spoutaného jiným způsobem, odkázal jsem na svůj dávný (a podle mého mínění) stále nosný výklad geneze Hájkovy pověsti o Václavovi a lazebnici Zuzaně a vše zasadil do typicky středověkého prolínání i zaměňování vznešeného a nízkého.¹⁰ Odezvy jsem se nedočkal. Dovoluji si tedy na tomto místě poznamenat, že místnost v staroměstském Hánkově domě (stával na místě pozdějšího čísla popisného 587) sotva sloužila jako lázeň, ačkoli v ní byly vyobrazeny nahé lazebnice.

7 Josef KRÁSA, *Rukopisy Václava IV.*, Praha 1971.

8 František GRAUS, *Die Herrschersagen des Mittelalters als Geschichtsquelle*, Archiv für Kulturgeschichte 51, 1969, s. 65–93.

9 Česká literatura 61, 2013, s. 418–422.

10 Petr ČORNEJ, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, 2. rozšířené a přepracované vydání, Praha – Litomyšl 2003, s. 97–102, 397–399.

Prokazatelně se v ní úřadovalo a v objektu byl tehdy dokonce umístěn korunní archiv.¹¹

To vše jsou ale pouhé drobnosti poznamenané na okraj knihy, která ve svém souhrnu představuje Františka Šmahela jako badatele širokého kulturního záběru s fenomenálním rozhledem po vědecké produkci. Listuji-li seznamem literatury (v němž mimochodem několik prací uvedených v poznámkovém aparátu chybí), nevycházím z úžasu, kde autor bere čas, sílu a energii množství zahraničních titulů nejen prostudovat, nýbrž také sehnat. Navzdory uvedeným počátečním rozpakům jsem rád, že kniha vyšla. Početní zájemci mají nyní pohromadě aktualizovaný soubor cenných Šmahelových studií, ilustrujících dávnou pravdu, že vědecké poznání minulosti, navzdory cenným objevům a jedinečným zjištěním, nikdy nekončí.

Petr Čornej

Lukáš REITINGER

Vratislav. První král Čechů

Praha, Argo 2017, 535 s., ISBN 978-80-257-2070-7.

Význam a přínos obsáhlé knihy mladého brněnského historika Lukáše Reitingera je třeba vysvětlit v širším kontextu české, ale v některých momentech také polské a německé historiografie. Již dlouhý časový úsek vlády Vratislava II., od ledna 1061 do ledna 1092, by měl přitahovat pozornost historiků, i kdyby nedošlo k Vratislavově královské korunovaci. Určitý kvalitativní zlom ve vývoji českých zemí signalizuje výstavba románské baziliky sv. Víta, založení eximované kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, obnova biskupství na Moravě se sídlem v Olomouci či udělení výsad lidem sídlícím *in suburbio Pragensi* při kostele sv. Petra (zachycené v listině Soběslava II. a v pozdějších privilegích). Kronikář Kosmas přibližuje rozmach poměrně úspěšné české společnosti až do první čtvrtiny 12. století, ve srovnání s poněkud skeptickým tónem hagiografa Kristiána z konce 10. století. Zmíněné události, podobně jako nádherné kodexy spojované s Vratislavovou korunovací, však zůstávaly spíše solitéry, bez docenění jejich inovačních hodnot. Při posuzování doby se historici dlouho omezovali na pohled Václava Novotného, který vnímal Vratislavovy Čechy jako převážně uzavřený svět, v němž pouze docházelo k hádkám mezi bratry o vymezení moci, a kde se jen „poznenáhlů“ zvyšovala kulturní úroveň. O tehdejší dramatičtější zápas v Evropě a Říši, o tzv. sporu o investituru, v Čechách tehdy sotva kdo věděl, mínil Novotný, ale zdůrazňoval, že samotný Vratislav v rámci konfliktů na německé půdě vynikal jako výjimečně věrný vazal císaře Jindřicha IV. (na rozdíl od údajně ziskuchtivých a zrádných německých knížat). Ostatně na tomto bodě se shodovali i němečtí autoři; poměr Říše

11 Wacław Władiwoj TOMEK, *Základy starého místopisu pražského I. Staré Město pražské*, Praha 1866, s. 136; TÝŽ, *Dějepis města Prahy II*, Praha 1871, s. 156; Ivan HLAVÁČEK, *Vratislavská epizoda českého korunního archivu*, Archivní časopis 30, 1980, s. 100–106. Eventuální překlad pojmu (a) *estuarius* ve významu *lázeň* sotva připadá v úvahu, víme-li že lázebnice byly vymalovány *in parvo aestuario*, což by znamenalo, že se v domě nacházela ještě velká lázeň. Adekvátnější je zřejmě překlad *v malé světnici*.

a Čech se tak jevil být „ideální“ (ačkoli také Vratislav žádal nemalé protihodnoty za ničivá tažení svých vojsk).¹

Postupně však přicházely nové podněty k docenění Vratislavovy éry. Vydavatel *Pegavských análů* Hans Patze se roku 1963 zaměřil na Vratislava jako na velkou osobnost, s nímž byl spojen vzestup rodu pánů z Grojče, především Wiprechta,² který měl být autorem myšlenky na Vratislavovu korunu, s poukazem na královskou hodnost Vratislavova předka Bouga. I když poněkud tajemné jméno Bouga vábí pozornost badatelů, hledajících stopy po pohanských bozích, skrývá se za ním jeden z českých nebo polských Boleslavů. Rostislav Nový³ navázal na Patzeho úvahy a spojoval ideu Vratislavova království se *Sclavinii* z dob Boleslava Chrabrého. Královská hodnost měla být udělena Vratislavovi ceremonií imitujících udělení koruny Boleslavovi Chrabrému v roce 1000 císařem Otou III. Ale *Sclavinie* z otónských análů nebyla tak přesným politickým pojmem a prameny sice k roku 1000 zachycují zvláštní ocenění Boleslava císařem, nikoli ale jeho povýšení na krále. Boleslav se sice mocným králem stal, ovšem z hlediska říšských ideologů jen „na újmu Říše“. (Reitinger však upozorňuje, že v Čechách byl Boleslav Chrabrý tradován pozitivně na základě vojtěšských legend; toto hledisko mělo ovlivnit i Kosmovy záměny Chrabrého za Měška I., srovnej s. 110n.)

Na potřebu hlubší ideové analýzy pramenů poukázal Pavol Černý, který v roce 2001 zasáhl do diskuse o *Vyšehradském kodexu*. Královská ideologie je v něm zastoupena konzervativním způsobem, jak to odpovídalo názorovému niveau bavorských oblastí.⁴ V mé studii o Vratislavovi II. byla tématem relativizace výkladových stereotypů a hledání širších typologických evropských souvislostí.⁵ Dosti strnulým způsobem bývá dodnes prezentována panovnická moc („státní nevolnictví“). Vratislavovo panování ale bylo již od počátku profilováno poměrně výraznou „politickou kulturou elit“, jak to symbolizuje příběh „ušlechtilého rytíře Benedy“. Spatřoval bych v tom nikoli retardaci (či oslabení státu), nýbrž prosazování pluralitního principu, který lze nalézat také v politickém dění na území Říše (reformní postoje švábských velmožů, protesty uražené saské šlechty, *patarie* v Miláně). Zatímco poněkud úzkostlivý Spytihněv II. (1055–1061) se snažil sám personifikovat jednotící svatováclavskou autoritu (*imitatio*, tomu dobře vyhovovala jako symbol vlády mitra), sebevědomý Vratislav se prosazoval jako vladařská osobnost s nadnárodními

1 Vratislavova politika „...i když chce mít zisk, není na zisk vypočítána, jest to politika zásadová...“, byl přesvědčen Václav NOVOTNÝ, *České dějiny*. Dílu I. část 2. Od Břetislava I. do Přemysla I., Praha 1913, s. 318.

2 Hans PATZE, *Die Pegauer Annalen, die Königserhebung Wratislaws von Böhmen und die Anfänge der Stadt Pegau*, Jahrbuch für Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 12, 1963-1964, s. 62.

3 Rostislav NOVÝ, *Královská korunovace Vratislava II.*, Numismatické listy 43, 1988, s. 129–142; TÝŽ, *Český král Vratislav II.*, in: Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061–1092), Praha 1992, s. 11–24.

4 Pavol ČERNÝ, *Kodex vyšehradský, „korunovační charakter“ jeho iluminované výzdoby a některé aspekty „politické teologie“ 11. století*, in: Bořivoj Nechvátal – Jan Kotous – Jiří Huber (edd.), *Královský Vyšehrad 2, Sborník příspěvků ke křesťanskému milénium a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla, Kostelní Vydří 2001*, s. 32–56; TÝŽ, *Evangelista zábrdovický a Svatováclavská apokalypsa*, Praha 2004.

5 Vratislav VANÍČEK, *Vratislav II. (I.). První český král*, Praha 2004.

rozhledem. Již Eduard Mikušek zpochybnil tezi o Vratislavově závislosti na Jindřichovi IV.,⁶ zvláštní vztah obou vládců je možné interpretovat jako specifickou „rytířskou“ úmluvu původně ještě širší skupiny vládců na základě dehonestující harzburské tragédie (1074),⁷ přičemž Jindřich IV. se na českém území nechoval jako senior (Čechy nebyly komorou Říše!). Druhá taková úmluva se týkala Jindřichovy římské jízdy. Vratislavova politika řešila i zajištění stagnujícího Polska prostřednictvím sňatku jeho dcery Jitky (Judity), což spolu s dalšími okolnostmi mohlo motivovat jeho zájem o titulární obnovu polské koruny, snad pro jeho předpokládaného vnuka (ale smrt Jitky vyvázala Vladislava Heřmana z pražského rodinného vlivu).⁸

Lukáš Reitinger přikročil k dlouholetému studiu Vratislava II. pod vedením Martina Wihody. Ten kladl důraz na poslední léta Vratislavovy vlády, kdy se již rýsovala nástupnická krize. Svou první práci k tomuto tématu věnoval interpretaci „polského tributu“ u Kosmy,⁹ poté plně využil dnešních studijních šancí a cílevědomě pracoval i v archivech v Mnichově a pro Přemyslovce důležitém Pegau.¹⁰ Při tematickém rozvrhu knihy si autor vytkl za vzor Le Goffův životopis Ludvíka IX., tj. rozdělení na tři „strukturované problémové okruhy“ – politické dějiny, výklad dobových pramenů a reprezentaci panovnického majestátu. Jak však autor podotýká, Vratislav byl ve srovnání s Ludvíkem IX. člověkem „jiných končin a jiných časů“. Formálně je kniha rozdělena na pět částí (Úvod, Kosmův labyrint, Vyšehrad a jiné vzpomínky, Věhlas krále za hranicemi, Závěr).

V úvodním bloku autor stručně nastiňuje vývoj představ o Vratislavovi II. a představuje čtenáři dějiny Přemyslovců s řadou postřehů (jména synů Břetislava I. včetně Spytihněva a Vratislava jako projev historismu, akceptuje změnu pohledu na vlastnickou pozici urozených). Poněkud nahuštěně pak podává nástin politického dění v 2. polovině 11. století.

V oddílu o Kosmově kronice shrnuje autor známý odpor kronikáře k Vratislavovi, který sdílela část tehdejší společnosti. Je ovšem otázkou, zda byl opravdu Vratislav

6 Eduard MIKUŠEK, *Ideové pojetí vztahu českého státu k říši německé v dílech dějepisců 10. a 11. století*, Sborník historický 26, 1979, s. 5–59.

7 Thomas ZOTZ, *Präsenz und Repräsentation. Beobachtungen zur königlichen Herrschaftspraxis im hohen und späten Mittelalter*, in: Alf Lüdtke (ed.), *Herrschaft als soziale Praxis*, Göttingen 1991, s. 194.

8 K dalším aspektům patřily tradice polské koruny, pasivita Říše, oslabení prestiže polského vládce a vynucený tribut; Vratislav VANIČEK, *Polský královský titul Vratislava II. (tradice, kontinuita a inovace v 11. století)*, in: Józef DOBOSZ – Marzena MATLA-KOZŁOWSKA – Leszek WETESKO (edd.), *Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich śródkowoeuropejskie konteksty*, Gnieźno 2011, s. 141–174.

9 Reitinger v několika statích vysvětluje, co mínil Kosmas obratem o podrobení Polska (*subiugare*) Břetislavem I. Kronikář tak interpretoval až nedávné zavedení tributu v roce 1054, které zprostředkovala Říše (jako kompenzaci za Vratislavsko); česká strana ho záhy vnímala jako podřízenost Polska Čechám; srovnej Lukáš REITINGER, „*Census de terra Polonie*“ a přemyslovská svrchovanost nad Polskem, *Časopis Matice moravské* 128, 2009, s. 473–492.

10 Lukáš REITINGER, *Nekrologia kláštera Pegau. Pozapomenuté svědectví o Přemyslovcích (nejen) Kosmova věku*, in: Martin Wihoda – Lukáš Reitinger (edd.), *Proměna středověčného Evropy raného a vrcholného středověku*, Brno 2010, s. 372–415.

despotičtější než běžní předchozí čeští vládci, nebo naopak zda se zde neprojevuje větší flexibilita společnosti (na kterou Vratislav reagoval při prosazování svých záměrů „Istivě“, nikoli však brutálně). Za precizní lze pokládat Reitingerův výklad o postavení konfirmační listiny císaře pro biskupa Jaromíra z 29. dubna 1086 v Kosmově kronice. Kronikář zaměnil místo vydání z Řezna za Mohuč, aby jí dal zásadnější ráz výnosu celé synody.¹¹

České historiografii unikla listina trevírského arcibiskupa Egilberta, zapsaná v pozdějším diplomatáři, která dokládá jeho pobyt v Trevíru dne 16. června 1085 (nemohl být tehdy v Praze). Jako pravděpodobné se jeví, že císař korunoval Vratislava rovněž až v roce 1086, o Velikonocích v Řezně, jak lze interpretovat údaj v kronice, vedené v St. Gallen. Korunovaci v Mohuči totiž zmiňují jen říšské kroniky ovlivněné oblíbeným Kosmou (V. Novotný připouštěl alespoň jádro této zprávy u Altzellských letopisů, ale Reitinger ukázal, že toto vyprávění bylo převzato z kroniky Přibíka Pulkavy).

V třetím oddílu probírá Reitinger církevní instituce, které Vratislav II. založil (případně obnovil či obdaroval). Důležitou okolností byly snahy Přemyslovců Vratislavovy generace používat listinného pořízení (kníže Ota pro Hradisko). Reitinger proto předpokládá (být na základě torzovitých zpráv) vydání listin při založení (obnově) moravského biskupství. V případě návratu slovanské komunity do Sázavy a vysokého postavení opata Božetěcha autor koriguje Wihodovu ideu o arcibiskupském a eventuálně královském programu založeném na cyrilometodějské tradici.¹² I když, jak se domnívám, český stát bez koruny a pallia nijak osudově nestrádal (a dosáhl jich ve zralejší fázi, s jejich lepší akceptací), měli bychom zde oceňovat identifikační „slovanský“ křesťanský historismus (který se poté vracel ve 14. století, dokonce v díle císaře Karla IV.). Reitinger nadhazuje smělý výklad buly Řehoře VII. z roku 1080, že obvinění Vratislava ze styku s exkomunikovanými se týkalo stoupenců „metodějské hereze“.

Zápis o smrti Boleslava II. Smělého v nekrologiu ostrovského kláštera, diskutovaný polskými autory, spojuje Reitinger přesvědčivě jen s účastí jeho sestry, vlivné královny Svatavy. Na příkladu kláštera opatovického dokládá pak kult svatého Vavřince, jehož „ruku“ přinesl z Říma za Alpy Wiprecht Grojčský. Je však otázka, zda patrocinium sv. Vavřince na Vyšehradě nebylo staršího data (byl např. „patronem“ vítězství v bitvě na Lechu roku 955, s českou účastí). Patrocinium kapituly na Vyšehradě dokladuje Reitinger již pro Vratislavovu dobu i se sv. Pavlem a sv. Klimentem (vedle jiného kostela sv. Klimenta). Stěží si však lze z hlediska církevních konvencí představit projekt arcibiskupství na Vyšehradě (nadřazeného biskupům u sv. Víta na pražském Hradě); uváděné zahraniční příklady nevystihují skutečnou pražskou situaci.

11 Podobně jako David Kalhous odmítl Reitinger pokus Darea A. Sikorského pokládat tuto listinu i její opis v kopiích arcibiskupství mohučského za pozdější falzum. Sikorskému se jednalo o odmítnutí české vlády v Krakově v 10. století, na kterou kladl důraz kronikář Kosmas (v rámci sousedské česko – polské rivalry); Dariusz Andrzej SIKORSKI, *Początki Kościoła w Polsce*, Poznań 2012, s. 76–81.

12 Martin WIHODA, *Sázavský klášter v ideových souřadnicích českých dějin 11. století*, in: Petr Sommer (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha 2006, s. 237–250; TÝŽ, *Pražské arcibiskupství svatého Vojtěcha*, in: Józef Dobosz (ed.), *Kościół w monarchiach Przemyslidów i Piastów*, Poznań 2009, s. 205–218.

V rámci analýzy listinných a narativních zápisů spojených s vyšehradskou kapitulou v 11. a ve 12. století navazuje Reitinger mj. na studie Zdenky Hledíkové a Marie Bláhové. Autora kroniky Kanovníka vyšehradského přesunuje do kapituly pražské, ale věnuje také pozornost kanonii vyšehradské. Zde vznikla „vyšehradské redakce“ Kosmovy kroniky (štrasburský rukopis z přelomu 12. a 13. stol.), která z ní vypustila ostrou kritiku Vratislava a sledovala více církevní dějiny. Stopy původní vyšehradské tradice nese také *Cronica Boemorum* brunšvického kanovníka u sv. Blažeje.¹³ Založení „*monasteria*“ na Vyšehradě klade tato tradice do roku 1067 a jeho vysvěcení k roku 1079, což Reitinger pokládá za věrohodné. Privilegium Lucia II. (1144) autor spojuje se situací, kdy se mnohé církevní instituce (hlavně v Itálii) vyrovnávaly s důsledky zavržení protipapeže Klimenta III.; právě tento dočasně respektovaný pontifex zřejmě dříve potvrdil dovršení výstavby vyšehradské kapituly. Vyšehradská kapitula si patrně uchovala pečeti svého zakladatele.

Reitinger přináší zajímavé řešení dohadů o postavení Vyšehradu. Obrat *ecclesiam totius provincie caput dici* je přímo textově závislý na Konstantinově donaci, podobně jako odnesení dvanácti košů zeminy do základů kostela sv. Jana v Lateránu; jednalo se tedy o dobové fráze a obřady provázající elitní fundace v Praze, podobně jako v Pegau. Vyšehrad s kapitulou se stává nejen sakrálním a „pokladním“ zázemím krále, ale je třeba akcentovat význam chrámu jako pohřebního místa nově se rýsující Vratislavovy dynastické linie, jak to Reitinger ukázal na případě katedrály sálské dynastie ve Špýru.

Postavení Vratislava v živé komunikaci církevních subjektů na přilehlých územích Říše dokreslují bohemikální listy ze ztraceného kodexu jimramského kláštera v Řezně, vydané roku 1729 Bernhardem Pezem.¹⁴ Reitinger přibližuje diskuze o jejich autentičnosti, ale i při jejich jedinečné „zasvěcenosti“ se nejedná o originály (podobně jako blízký *Codex Udalrici*). Přesto odkrývají jinou než válečnickou tvář Vratislava II. na území Německa – český vládce je vnímán jako „netypická“ osobnost s velkou autoritou a obrací se na něj nově se formující kongregace „Skotů“ (mnichů z Irska). Vztahy k Vratislavovi přibližuje autor schématem (obr. č. 56). Reitinger se též kloní k možnosti návštěv biskupa Meginwarda (1078–98) v Praze (jako výpomoc při neúčasti biskupa Jaromíra), které byly v tradici popisovány jako misijní.

Tematiku Vratislavova panovnického majestátu sleduje Reitinger v souvislosti se svědectvím pramenů spojených s klášterem benediktýnek v Pegau, který Vratislav s Wiprechtem fakticky spoluzaložil. Pegavské letopisy zdůrazňují nezbytnost královské hodnosti pro Vratislava a poukazují na zásluhy Wiprechta Grojšského, který byl nakonec po římské jízdě za své služby císaři Jindřichovi IV., po zprostředkování princem Bořivojem, odměněn dcerou českého krále Juditou. Pegavský autor si však jen ojediněle vymýšlí, upozorňuje detailně Reitinger, když při práci s Frutolfovou kronikou k roku 1080 spojuje „královské kopí“ protikrále Rudolfa zároveň s uvedením Vratislava jako „vévody a krále“, a klade pak spekulativně korunovaci Vratislava do Würzburgu (po bitvě u Flarchheimu, tedy před římskou jízdou).

13 Marie BLÁHOVÁ, *Založení vyšehradské kapituly ve středověké historiografii*, in: Královský Vyšehrad 2, s. 13–31.

14 Vyšly jako pravé v rámci CDB I.

Pegavský autor také barvitě popisuje, jak pět let pro Vratislavově smrti vystupovala Wiprechtova manželka Judita jako „hlavní hvězda“ při svěcení kláštera, za účasti řady saských biskupů. Judita odevzdala „na oltář Bohu a svatému Jakubovi“ dary z královské výbavy, korunu a dalmatiku. Reitinger dokládá, že se zde vlastně jednalo o jakési obětování insignií již neexistujícího království. Není však jasné, kdy mohlo dojít k předání právě těchto dvou předmětů Juditě (pokud se nejednalo o součást věna) a zda by to např. podpořila královna – vdova Svatava. Království však v této době nebylo vázáno na jednu konkrétní korunu a rozhodoval tehdy Břetislav II. (který se s obtížemi vyrovnával s náročným dědictvím po otci a hledal rady u Wiprechta).

Skladba a výklady Reitingerovy knihy možná zcela neodpovídají Le Goffovu schématu, ale zato – díky otevřeným a kreativním pramenným analýzám – reagují na skutečné potřeby české historiografie.

Vratislav Vaníček

Alena M. ČERNÁ – František ŠMAHEL (edd.)

Nejstarší městská kniha táborská z let 1432–1452

(= Edice Archiv český, díl XLII)

Praha, Filosofia 2017, 323 s., ISBN 978-80-7007-497-8.

Nejstarší táborská městská kniha, obsahující zápisy od sklonku husitské revoluce do počátku druhé poloviny 15. století, je jedinou úřední písemností, která se šťastnou shodou okolností dochovala z původní spisovny táborského magistrátu. Všechny ostatní vzaly za své v důsledku přechodu k systému postátněné veřejné správy, zavedené k 1. lednu 1850. Likvidace starých a zdánlivě již nepotřebných materiálů způsobila nenapravitelné škody nejen v Táboře, ale mimo jiné i v Hradci Králové. Tak se stalo, že z obou nejvýznamnějších center radikálního husitství máme k dispozici pouze minimum pramenů úřední provenience, což výrazně limituje možnosti poznání jejich vnitřního života v husitské epoše. Tábořská trhová kniha, fakticky příruční rejstřík tábořských rychtářů k evidenci prodejí a směn nemovitostí přímo ve městě (domy, další stavební objekty, parcely) i v rámci městské pozemkové držby (polnosti, louky, zahrady, ale také mlýny, stodoly a stodolní parcely), představuje tudíž naprosto jedinečný pramen. Od roku 1967 je tato vzácná památka, obsahující 1123 zápisů, uložena ve Státním okresním archivu Tábor.

Hlubší badatelskou pozornost jí jako první věnoval Václav Vojtíšek, průkopník studia středověkých městských knih v českých zemích, který nejen podal základní charakteristiku písemnosti, ale pokusil se na základě jejího obsahu alespoň v hrubých rysech postihnout hospodářské a sociální poměry na Táboře v posledních letech husitské revoluce a v bezprostředně následujícím období. Vojtíška zaujala struktura řemesel, nápadně nízké ceny nemovitostí i fungování tábořské samosprávy.¹ Pomineme-li autory, kteří údajně tábořské

1 Václav VOJTÍŠEK, *Na Táboře v letech 1432 – 1450*, in: Rudolf Urbánek (ed.), *Sborník Žižkův 1424 – 1924. K pětistému výročí jeho úmrtí*, Praha 1924, s. 134–148. Přetištěno in: Václav VOJTÍŠEK, *Výbor z rozprav a studií*, Praha 1953, s. 273–289.

městské knihy využili především z regionalistického a topografického hlediska (vynikli mezi nimi Karel Thir a Roman Cikhart),² tvoří další etapu jejího vědeckého poznávání analýza Vojtíškova žáka Josefa Macka, zveřejněná na stránkách publikace o husitském revolučním Táboře a namnoze zúročená v četných statistických tabulkách, zdánlivě poskytujících „tvrdá“ data.³ Spolu s rozбором Popravčí knihy pánů z Rožmberka náleží tato pasáž k nesporným přínosům jinak problematického Mackova spisu. Důkladně a (neváhám říci) vzorově vytěžil tábořský rychtářský rejstřík na počátku osmdesátých let 20. věku František Šmahel, jenž zároveň odhalil limity Mackovy práce.⁴ Josef Macek tento fakt rytířsky uznal, když mi na okraj Šmahelova pojednání, v podstatě ucelené vědecké monografie, sdělil: „Ten mi to nandal, ale po zásluze.“ Přitom Mackův rozbor byl ve své době průkopnický a vysoce nadstandardní. Svých poznatků Šmahel následně využil k syntetizujícímu zachycení vzhledu, života a kultury husitského města ve druhém svazku *Dějin Tábora*.⁵

Po Šmahelovi, který pramenné údaje vyčerpал a osvětlil doslova ze všech stran, se edice tábořské trhové knihy zdála téměř zbytečnou, byla však nutná nejen vzhledem k její mimořádné důležitosti, ale také proto, že se vědecké bádání neustále prohlubuje a rychtářský rejstřík nepřináší pouze údaje zajímavé pro historiky, nýbrž významné rovněž z pohledu historiků práva, jazykovědců i dalších specialistů. Náběhy, které k jeho vydání učinil Rudolf Tecl, záslužně objasnivši osudy této unikátní památky,⁶ a poté i František Šmahel,⁷ vypadaly sice slibně, lež k jejich realizaci chyběly kapacity i čas.⁸ K cíli vedla až pracovní součinnost Františka Šmahela s Alenou M. Černou, vydavatelkou staročeských textů a badatelkou na poli středověké a raně novověké češtiny. V průběhu pouhých dvanácti měsíců byla edice připravena do tisku. Zasloužili se o ní také Michal Dragoun, který tábořskou trhovou knihu podrobil zevrubnému kodikologickému zkoumání (užitý papír je snad italské provenience), a Jan Vojtíšek, s jehož osobním, místním a věcným rejstříkem je radost pracovat.

Vydání i recenzování unikátního pramene mi přišlo vhod. Vzhledem k připravované monografii o Janu Žižkovi jsem text tábořské trhové knihy přečetl kontinuálně od prvního do posledního zápisu, činil si poznámky i drobné výpisky a úvodní studii nevěnoval zprvu žádnou pozornost, na rozdíl od textově kritických poznámek Aleny Černé a Šmahelových věcných (historických) vysvětlivek, vstřícně umístěných „pod čarou“. Těšil jsem se nadějí, že si povšimnu alespoň drobných skutečností, jež dosavadnímu bádání i editorům unikly

2 Viz Karel THIR, *Staré domy a rodiny tábořské I–II. Na památku založení města před pěti sty léty*, Tábor 1920. Četné práce Romana Cikharta, věnované příjmením tábořských obyvatel, stavu řemesel a živností, tábořské topografii, lázním i okolí města vycházely průběžně v letech 1933–1946, převážně v Jihočeském sborníku historickém. V úplnosti je na s. 233 eviduje recenzovaná publikace.

3 Josef MACEK, *Tábor v husitském revolučním hnutí*, I. díl, ²Praha 1956, s. 291–310, 350–378.

4 František ŠMAHEL, *Základy města: Tábor 1432–1452*, Husitský Tábor 5, 1982, s. 7–134.

5 František ŠMAHEL, *Dějiny Tábora*, I. díl, 2. svazek 1422–1452, České Budějovice 1990, s. 565–615.

6 Jiří KOŘALKA – Rudolf TECL, *Historické osudy tábořské městské knihy z druhé poloviny 15. století*, Husitský Tábor 1, 1978, s. 45–77.

7 František ŠMAHEL, *Nedokončená spolupráce na edici nejstarší tábořské Knihy trhové*, Tábořský archiv 13, 2007, s. 47–80 (zde rozměrná ukázka z chystané edice).

8 Alena DAŇKOVÁ, *Závěrem*, Tábořský archiv 13, 2007, s. 303–304.

a které potom uplatním v recenzi. Byla to bláhovost. Vypsal jsem si leccos, ale po pečlivém prostudování čtyřicetistránkové úvodní studie, zůstal fakticky s prázdnýma rukama. Vstupní pojednání totiž poskytuje odpovědi na všechny otázky, jež mě zajímaly, a v kombinaci se Šmahelovou olbřímí statí z roku 1982 poskytuje vhled do každodennosti někdejší husitské obce, která se v druhé třetině 15. století proměňovala v standardní královské město, byt stopy revoluční minulosti zůstávaly nadále patrné.

Přesvědčivě to ukazují ceny domů, v porovnání s pražskými městy až směšně nízké, mnohé v rozmezí 1 – 3 kop grošů. Na Starém Městě pražském bychom obytný dům v této relaci marně hledali, a to v Praze ceny nemovitostí v porovnání s předrevoluční situací dramaticky klesly. Šmahelovy starší studie i archeologické výzkumy pracovníků tábořského Husitského muzea průkazně doložily, že šlo převážně o nevelké objekty na malé ploše, spíše polozemnice či domy vesnického typu, stavěné převážně ze dřeva a hlíny. Na plochu necelých 18 hektarů, kterou husitský Tábor pokrýval, se před polovinou 15. věku vměstnalo zhruba 600 domů, zatímco o sto let později se jejich počet snížil o 29 %. Zděné domy tedy přibývaly jen zvolna.⁹ Trvalo tak přibližně 120 let, než Tábor získal obvyklý ráz královského města. Do té doby imponoval svým opevněním s pověstným mohutným barbakánem, avšak uvnitř hradeb převládala zástavba venkovského charakteru, reflektující původ většiny obyvatel. Ostatně řada lidí nezapřela svůj vztah k zaniklému Sezimovu Ústí, v jehož někdejší distriktu nadále vlastnila pozemky a hospodářské budovy. S nastíněnými poměry koresponduje fakt, že se většina prodeji nemovitostí uskutečňovala formou splátek, přičemž splátkové kalendáře tábořský rejstřík pečlivě evidoval. O úročení přitom symptomaticky nepadlo ani slůvko, ač lze vytušit, že smluvené termíny splátek skryté úroky obsahovaly.

Pokračovat dále tímto směrem by znamenalo parafrázovat výsledky Šmahelových starších výzkumů, což rozhodně není smyslem recenze. Zastávím se proto raději u pojetí publikace, koncipované zdánlivě tradičně, leč zároveň i novátorsky. Na první pohled je zřejmá úspornost věcných vysvětlivek, zaměřených především topograficky, usilujících o přesnější identifikaci tábořských obyvatel s eventuálním postižením jejich dílčích osudů (zvláště ve vztahu k sousednímu rožmberskému dominiu) a odkazujících k relevantní regionální literatuře, pokud z rychtářského rejstříku čerpala. František Šmahel zjevně nechtěl opakovat svá již dříve publikovaná a snadno dostupná zjištění. Snad mohl jen více přihlédnout k Teclovým pracím, jež některá jména evidovaná tábořskou městskou knihou (například Vavřinec z Čelkovic, Martin Hradecký) zachytily i v jiných pramenech.¹⁰ Pro uživatelskou orientaci je však zvolený rozsah komentáře postačující. Obsáhlejší jsou textově kritické poznámky, které vzhledem k relativně nevelkému objemu písemnosti mohly jít do detailu a zachytily tak i všechny škrtky a opravy.

Pozoruhodnější než tato obligatorní, byť velmi pracná složka vědeckého aparátu je úvodní stat', již si editoři rozdělili přesně na polovic. Odhlédneme-li od pečlivého popisu rejstříku, vzbudí pozornost hned následující podkapitoly, věnované identifikaci písařů, kteří se podíleli na vzniku městské knihy (bylo jich pravděpodobně devět, jménem je ale

9 F. ŠMAHEL, *Dějiny Tábora*, 1/2, s. 571.

10 Rudolf TECL, *Tábor v druhé polovině 15. století*, Husitský Tábor 2, 1979, s. 81.

znám toliko Jan Simonák), a úřadu tábořských rychtářů, do jejichž kompetence náležely prodeje a směny nemovitostí. Rychtář byl na Táboře funkcí volenou, podléhal samosprávné (od ledna 1437 městské) radě a měnil se spolu s ní. Ve vymezeném devatenáctiletém období se v úřadu rychtáře vystříдалo dvanáct osob. Pasáže o právní náplni zápisů jsou pro uživatele, který hodlá s vydaným pramenem pracovat, zcela nezbytné, podkapitolka o místních jménech a názvech pak plní funkci stručného průvodce po Táboře a jeho nejbližším okolí před polovinou 15. století. Z každé Šmahelovy věty přitom cítíme hluboké vědomostní zázemí, z něhož vyrůstá stručný a strážlivý výklad.

Za radostné překvapení pokládám jazykový rozbor památky z pera Aleny M. Černé, která již jeho rozsahem naznačila, že jazyk rychtářského rejstříku považuje za stejně důležitou složku jako věcné údaje. Činí tak zcela programově, vedena vědomím, že interdisciplinarita není prázdný pojem, a tudíž každá edice musí prezentovat vydávaný text se zřetelem k jeho historické hodnotě a k jazykové i literární komponentě, tvořící v souhrnu nedílný celek. Osobně jsem byl zvědav, jak se badatelka, dosud převážně analyzující jazyk lékařských a historiografických textů, vyrovná s nesnadnou staročeskou právníkou terminologií, které se po smrti Emanuela Michálka soustavněji věnuje snad pouze Martina Jamborová. Všech problémů se Černá díky své houževnatosti zhostila více než zdatně. Především detailně osvětlila význam i úskalí základních právnických termínů a obrátů, které se vyskytují v tábořské městské knize. Její přístup však nepostrádá ani didaktickou funkci. Černá ví, že po edici sáhnou zejména historikové a možná odborníci na dějiny práva. Proto výklad o jazyce tábořského rejstříku koncipovala obšírněji a se zjevným ohledem na většinu budoucích uživatelů. I historik preferující faktografické údaje tak zpětně zjistí důležitost jazykové stránky zkoumaného textu, což lze s povděkem kvitovat.

Text tábořské městské knihy (obsažený i na přiloženém kompaktním disku, umožňujícím snadné vyhledávání) je podán v transkribované podobě na základě již vžitých zásad vypracovaných Jiřím Daňhelkou. Krátké latinské pasáže byly přepsány podle pravidel stanovených Bohumilem Rybou a Anežkou Vidmanovou. Editoři knihu doprovodili též užitečným diferenčním slovníčkem a barevnou obrazovou přílohou, jež v rozsahu jednoho archu přibližuje vzhled i obsah vydávané památky. Jejím zpřístupněním česká věda konečně splatila dluh, který měla vůči husitskému Táboru.

Petr Čornej

Petr KOZÁK (ed.)

Červená kniha Opavského knížectví. Edice registra komunikace opavských stavů z let 1614–1618 ve věci jejich sporu s Karlem z Lichtenštejna

Opava, Zemský archiv v Opavě 2015, 276 s., ISBN 978-80-87632-31-4.

Letos uplyne 700 let od pozoruhodného státoprávního momentu – konstituování Opavského vévodství a jeho udělení lénem Přemyslovců Mikulášovi (II.), vnukovi „železného a zlatého krále“ Přemysla Otakara II. Dějiny tohoto nevelkého knížectví na pomezí Moravy a Slezska nadále čekají na své moderní monografické zpracová-

ni.¹ Nezdá se, že by se na tomto stavu mělo v letošním výročním roce cokoli podstatného změnit. Z tohoto pohledu lze jako dvojnásob podnětné hodnotit vydání edice tzv. Červené knihy Opavského knížectví, jímž bylo zmíněné jubileum „oslaveno“ s jistým předstihem.

Červená kniha představuje poměrně unikátní pramen, ilustrující složité období, jímž Opavsko procházelo ve druhé polovině 16. a zejména na počátku 17. století. Dlužno dodat, že se jedná o pramen, jenž se již v minulosti dočkal svého zpřístupnění, ovšem poněkud specifickým způsobem. Vydán totiž nebyl originální manuskript, uložený v Zemském archivu v Opavě,² nýbrž excerpta koryfeje opavské historiografie Josefa Zukala. Péči slezského zemského archiváře Václava Hauera byly tyto výpisky po jistých úpravách (a jen v některých případech i s využitím původního pramene) vydány v roce 1932 ve Věstníku Matice opavské.³ Vzhledem k zásadnímu významu v knize soustředěných písemností ale autor recenzované edice zcela správně usoudil, že Červená kniha si zaslouží moderní, úplné a kritické vydání, je-li původní edice mnohem spíše svébytným pomníkem Zukalovy badatelské píle a odborné erudice.

Bylo štěstí, že se zpřístupnění chopil Petr Kozák, pracovník Zemského archivu v Opavě. V jeho osobě se totiž setkaly dva základní předpoklady k tomu, aby vzniklá edice byla kvalitní. Tím prvním je zkušenost s ediční prací, kterou autor osvědčil při vydání soupisu opavské vojenské hotovosti z roku 1608.⁴ Druhým je pak nadstandardní znalost opavských reálií v období pozdního středověku a raného novověku, kterou dokumentuje již jeho monografický počín z roku 2008⁵ a řada drobnějších studií, zasvěceně doplňujících poznání regionálních dějin.

Uspořádání publikace je vcelku konvenční, po úvodním slovu Karla Müllera, ředitele opavského zemského archivu, následují: „Vstup“ (s. 9–62), „Edice“ (s. 65–232), „Aparát“ (s. 235–267) a posléze „Obrazové přílohy“. „Vstup“ je zahájen Úvodem, který čtenáře rámcově seznamuje se situací na Opavsku v době vzniku editovaného pramene a s politickým kontextem jeho vzniku. Autor se zde vyjadřuje k státoprávnímu postavení Opavska, které se v minulosti stalo předmětem nejednoho zkreslení či přímo dezinterpretace. Správně upozorňuje, že často pokládaná otázka, zda toto malé knížectví bylo součástí Moravy, či

- 1 Za jediný skutečně komplexní pohled na dějiny Opavského (i od něj odvozeného Krnovského) vévodství je nutno považovat starou německou práci: Gottlieb BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, Teschen 1874. Další významné starší práce jsou věnovány prvnímu období opavských dějin, kdy zemi vládli příslušníci přemyslovské dynastie – viz např. Franz KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie der Přemyslidischen Herzoge von Troppau* (= Archiv für österreichische Geschichte, Band XLI), Wien 1869; TÝŽ (ed.), *Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau*, Wien 1871; Jan KAPRAS, *O státoprávních poměrech Opavska*, Věstník Matice opavské 16, 1908, s. 35–49, Věstník Matice opavské 17, 1909, s. 17–54; TÝŽ, *Opavské právní dějiny doby knížecí*, Věstník Matice opavské 24, 1918, s. 3–45 aj.
- 2 Zemský archiv Opava, fond Slezský stavovský archiv v Opavě 1318–1850, i.č. 1016.
- 3 Václav HAUER (ed.), *Červená kniha. Z literární pozůstalosti prof. Josefa Zukala*, Věstník Matice opavské 37, 1932, s. 1–75.
- 4 Petr KOZÁK, *Zemská hotovost Opavského knížectví z roku 1608*, Opava 2010.
- 5 P. KOZÁK, *Zrod stavovského Hlohovska. Mocenská skupení ve slezském pozdním středověku*, Opava 2008 (= Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis. Supplementa; tomus 2).

Slezska, je do jisté míry zavádějící, neboť od 14. století, kdy se dotvořilo, bylo Opavsko přímým lénem českého krále, a tedy celkem státoprávně svébytným, postaveným na roven jak Moravskému markrabství, tak jednotlivým knížectvím slezským. Ovšem s tím, že majestát císaře Karla IV. ze 7. dubna 1348 jasně deklaroval teritoriální sepětí Opavska s Moravou, z níž bylo vyděleno.⁶ S tím souvisela i další panovnická privilegia, která obyvatelům Opavska a od něj posléze odděleného Krnovska opakovaně garantovala stejná práva, jakým se těšili obyvatelé Moravského markrabství. Pokud se tedy spor, který vypukl v roce 1529 a v jehož rámci vznikla i Červená kniha, někdy zjednodušeně prezentuje jako spor o to, zda Opavsko patří k Moravě, či ke Slezsku,⁷ pak to znamená setření zásadního rozdílu mezi alternativami – zatímco ze strany Slezanů šlo skutečně o úsilí podřídit Opavsko centrálním slezským institucím ve Vratislavi, Moravané vystupovali v tomto politickém boji pouze jako spojenci Opavanů, hájících svoji nezávislost.

Je otázkou, zda autor neměl politické a právní pozadí sporu přeci jen poněkud rozvést, neboť Červená kniha je svou povahou spisem, jehož hlavním cílem je podstatu a průběh sporu dokumentovat a shrnout argumenty jedné ze zúčastněných stran. Kozákovo představení sice obsahuje všechny zásadní body, zejména pro méně zasvěceného čtenáře ale nemusí být jejich význam a vzájemné souvislosti vždy úplně patrné. Platí to například pro východiska doby jagellonské – poté, co Vladislav II. garantoval v roce 1511 Opavanům, že jejich země zůstane natrvalo pod přímou královskou vládou,⁸ odevzdal Opavsko stejně těšínskému knížeti Kazimírovi. Aby ovšem alespoň ve formální rovině nedošlo k porušení panovnického slibu, byla zvolena relativně složitá konstrukce, kdy Kazimírovi byl pouze propůjčen úřad zemského hejtmana, a to jako léno Uherské koruny (sic!).⁹ Právě personální spojení Opavska s Těšínskem (a předtím na počátku 16. století s Hlohovskem pod vládou prince Zikmunda Jagellonského) pak zřejmě významným způsobem pomáhalo utvářet mezi slezskými stavy pocit, že je Opavsko součástí „jejich“ politického prostoru. A proto také spor o příslušnost Opavska zákonitě vypukl vzápětí po tom, co Kazimír Těšínský zemřel a Opavané se při nejbližší příležitosti odmítli podílet na placení slezských daní.

Velmi plasticky a zasvěceně vylíčil autor samotný vznik editovaného pramene, bezprostředně reagující na udělení Opavského vévodství jako léna knížeti Karlovi z Lichtenštejna. Tím došlo nejen k porušení starého příslibu, že Opavsko zůstane natrvalo bezprostředním knížectvím, podléhajícím přímo českému králi, zastoupenému zemským

6 Národní archiv Praha, fond Archiv České koruny, i.č. 301; *Archivum coronarum regni Bohemiae*. Tomus II., ed. Václav Hrubý, Prague 1928, s. 59–62, č. 60.

7 Průběh sporu představil souhrnně především: Radek FUKALA, *Státoprávní spor o Opavsko v letech 1529–1606*, Sborník prací historických, Sv. 17. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica, Historica 29, 2000, s. 69–82. Prakticky doslovně totožný text byl znovu publikován in: Zdeněk JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách českého státu II. 1490–1763*, Praha 2012, s. 59–67.

8 Zemský archiv Opava, fond Slezský stavovský archiv v Opavě 1318–1850, i.č. 90.

9 Autor edice o těchto otázkách podrobněji pojednal v „prvním opavském exkurzu“ v monografii: P. KOZÁK, *Zrod stavovského Hlohovska*, s. 308–330.

hejtmanem z řad domácích šlechticů,¹⁰ ale také k autoritativnímu včlenění Opavska do Slezska tak říkajíc *per rescriptum principis*. Císař Matyáš totiž na počátku roku 1614 udělil Lichtenštejnovi zmíněnou listinou „Vnßer Fürstenthumb Troppaw in Schlesien gelegen“ se všemi právy, příslušejícími ostatním slezským knížatům. Garantoval mu také odpovídající místo při zasedáních celoslezského knížecího sněmu a knížecího soudu. Jednou z reakcí opavské šlechty, která se s odkazy na starší privilegia a za pomoci svých kolegů z Čech a Moravy úporně bránila Lichtenštejnovu uznání, bylo právě založení register, do kterých byla zapisována komunikace opavských stavů s císařem a jeho kanceláří, stejně jako s českými, moravskými i slezskými stavy.

Vzhledem k tomu, že Červená kniha již byla v minulosti opakovaně interpretativně využita, je velmi cenný autorův postřeh, že ji při hledání výkladové linie není radno přeceňovat, neboť představuje výrazně subjektivně zabarvený a účelově selektivní pramen, reprezentující jeden z alternativních pohledů na zmíněnou kauzu. A to nejen z pohledu hodnotícího – například u smlouvy, kterou se císař Matyáš na sklonku roku 1613 zavázal Lichtenštejnovi k udělení Opavska, totiž Kozák upozornil, že opis, který se dostal do rukou opavských stavů, byl účelově zkreslený a významnou měrou se rozcházel s dodnes dochovaným originálem uvedeného kontraktu. Objektivního náhledu na spor o státoprávní příslušnost Opavska a o legalitu Lichtenštejnovy vlády lze tak dosáhnout jedině studiem komplementárních pramenů, jejichž původci byli ostatní aktéři celé kauzy.

Ilustrativní je také poukaz na to, jak reprezentanti opavské stavovské společnosti používali odlišné argumentační vzorce v návaznosti na to, na koho se ve svých podáních a listech obraceli. I zde ale platí, že patrně by nebylo bývalo od věci snést i větší množství příkladů, byť jediné uvedené porovnání citací listů českým a moravským stavům je z tohoto pohledu dostatečně výmluvné. V poslední části Úvodu pak autor upozornil na předchozí vydání Červené knihy, zhodnotil ho po edičně-technické stránce a zasadil jeho vznik do širšího kontextu badatelských aktivit Josefa Zukala a osudů jeho písemné pozůstalosti, neboť to byla právě jeho excerpta, která se stala základem vydání v roce 1932. Dlužno dodat, že toto hodnocení více než přesvědčivě potvrzuje autorův názor, že nové vydání tohoto významného pramene k (nejen) regionálním dějinám je nutno považovat za smysluplné.

Vzorným a vyčerpávajícím způsobem autor zpracoval Popis editovaného pramene. Postupně se zaměřil na jeho vnější vzhled (materiál, rozměry, vazba, počet folií, filigrán atd.), vnitřní a grafické uspořádání (pořadí a podoba zápisů, používání jednotlivých barev inkoustu, podoba reprezentativního titulního listu) a paleografický rozbor. Výsledkem je konstatování, že se na tvorbě rukopisu podíleli tři písaři. Autor identifikoval prvního z nich jako Jiřího Jetřicha Kotulínského z Kotulína, od roku 1611 nejvyššího zemského písaře Opavského vévodství (funkci zastával do roku 1625 a znovu v letech 1636–1653), u třetího, který je ale autorem jediného, závěrečného zápisu z roku 1618, vyslovil na základě srovnávacího materiálu hypotézu, že jím byl Zikmund Václav Vanecký z Jemníčky, který

10 K obsazování hejtmanského úřadu srovnej privilegium Ludvíka Jagellonského z roku 1523, jehož originál je uložen v ZA Opava, fond Slezský stavovský archiv v Opavě 1318–1850, i.č. 107. Podrobněji problematiku zkoumal Stanislav VÝTISK, *Příspěvek k procesu obsazování úřadu zemského hejtmána na Opavsku v 16. století*, Slezský sborník 1–2/CIX, 2011, s. 33–46.

Kutulínského v úřadu vystřídal v roce 1625. U písaře označeného písmenem B byl editor schopen pouze upozornit na zápisy těžké ruky v opavských zemských deskách (konkrétně tzv. předních knihách) z let 1611–1625. To ho vedlo ke konstatování, že se zřejmě jednalo o někoho z menších zemských úředníků, resp. deskových písařů.

Zajímavý metodický prvek hodnocené knihy představuje Přehled písemností opsaných v tzv. Červené knize. Jde vlastně o registář, v němž je – mimo samotnou edici – zpracován seznam a stručný obsah (v kolísavém rozsahu, kdy extrémní polohy reprezentují 3, resp. 33 řádek) jednotlivých textů, jež byly do Červené knihy zaneseny. Uvedený soupis tak slouží jednak jako obsah knihy, jednak jako prvotní seznámení s písemnostmi. Jedná se o jedno z možných a legitimních řešení, jehož výhodou je, že registry nerozměňují samotnou edici. Na stranu druhou lze ovšem namítnout, že samotný soupis bez registů by byl patrně poněkud přehlednější. Registry jsou ovšem zpracovány velmi zdařile a autorovi se podařilo vystihnout v nich leitmotivy jednotlivých písemností. Na okraj lze dodat, že rozvrstvení chronologicky seřazených písemností má do jisté míry vypovídací hodnotu ve vztahu k intenzitě probíhajícího sporu: nejvíce (27) jich pochází z neúplného roku 1614 (první opsaná listina je datována 6. května), poměrně výrazně je zastoupen ještě rok 1615 (21 písemností), z let 1616 a 1617 pochází jen po pěti textech a rokem vypuknutí stavovského povstání jsou již datovány pouze tři poslední přepsané listy. Jde o čísla celkem předvídatelná: největší intenzitu vykazovala aktivita opavských vyšších stavů bezprostředně poté, co byla jejich země Lichtenštejnovi udělena, po zkompletování a vytržebení argumentace přišel jistý útlum, na němž se podepsala i zdržovací taktika císaře Matyáše, který se zjevně vyhýbal vynesení konečného verdiktu. Vyloučit samozřejmě nelze ani menší důslednost při zapisování do Červené knihy, v níž byly již všechny hlavní argumenty zachyceny; další komunikační akty se tak již nemusely jevit dostatečně významné na to, aby byly zaznamenány. Z tohoto pohledu opět vyvstává potřeba dalšího podrobného studia komplementárních pramenů, které teprve může s jistotou odhalit, zda je správný dojem, že ve sporu mezi opavskými a slezskými stavy, resp. opavskými stavy a Lichtenštejnem, došlo opravdu po roce 1616 k jakémusi „oddechovému času“.

Ediční poznámka představuje soupis transkripčních pravidel, jimiž se autor řídil při své práci. Úvodem charakterizoval svůj základní metodický přístup, vymezil cílovou skupinu edice a popsal základní zásady práce s rukopisem, jakož i způsob tvorby poznámkového aparátu. Ten v souladu s moderními trendy zahrnuje jednak poznámky jazykové (psané kurzívou za každým jednotlivým dokumentem a vždy samostatně římsky číslované), jednak vysvětlující poznámky pod čarou, pro něž bylo naopak zvoleno průběžné číslování arabské. Smyslem těchto poznámek je přitom identifikovat v textu jmenované osoby a lokality a fungovat zároveň jako prvotní bibliografický „rozcestník“. Následují konkrétní transkripční pravidla pro práci s texty českými (tvořícími dominantní část editované knihy), německými (v Červené knize je obsažena jediná, zato poměrně obsáhlá německá písemnost, další tři německé listiny jsou kooptovány do Příloh) a latinskými (zde jde pouze o užití jednotlivých výrazů, popřípadě konvenčních sousloví a obrátů v textech českých a německých). Vzhledem k tomu, že kromě Červené knihy zpřístupnil autor ještě několik dalších písemností, z nichž dvě pocházejí z doby výrazně dřívější (majestáty jagellonských králů z let 1511 a 1523),

považoval za vhodné, zastavit se také u transkripčních pravidel, která použil v jejich případě a která se poněkud liší od způsobu převodu textů raně barokních.

Jak již bylo konstatováno, dominantní část recenzované publikace tvoří samotná „Edice“. Červená kniha je zpracována na s. 66–203, přičemž edice je zahájena faksimilií (neúplné) titulní stránky s erbem zemského písaře Jiřího Jeřicha Kotulinského z Kotulína. Jednotlivé v knize obsažené texty jsou oddělené, očíslované a uvedené stručným titulem, zformulovaným ovšem již v předloze. Po stranách je důsledně naznačena pozdější foliace i paginace rukopisu – vzhledem k tomu, že zřejmě v průběhu 20. století byla kniha péčí tehdejších archivářů dvakrát pročíslována a že starší historici, kteří s rukopisem pracovali, se střídavě obou těchto číslování dovolávali, usoudil autor zcela správně, že jedině reflexí obojího číslování se lze vyhnout jakýmkoliv nesrovnalostem, které by v souvislosti s touto dichotomií mohly vyvstat.

Jak již bylo výše naznačeno, připojil Kozák k edici Červené knihy jakýsi apendix – edici sedmi listin, jež svým obsahem vhodně doplňují její obsah. Konkrétně se jedná o majestát krále Vladislava o věčné příslušnosti Opavska ke královské komoře (17. 2. 1511), majestát krále Ludvíka o způsobu obsazování hejtmanského úřadu na Opavsku (1. 9. 1523), konfirmaci práv Opavského knížectví císařem Matyášem (21. 10. 1611), listinu o podmínkách budoucího postoupení Opavska knížeti Lichtenštejnovi (28. 12. 1613), majestát, jímž následně skutečně došlo k udělení Opavska lénem (4. 1. 1614), list císaře Matyáše o odložení konečného rozhodnutí sporu o státoprávní příslušnost Opavska (26. 2. 1614) a konečně o reverz Karla z Lichtenštejna, jímž se přiznal ke Slezsku, zavázal se respektovat slezské právo a doplatit veškeré berně, které opavské stavy odmítaly do Vratislavi odvést (28. 4. 1614). Prvních pět dokumentů je uloženo v Zemském archivu v Opavě (částečně jde o originály, částečně o dobové opisy), poslední je dochován jako soudobý opis v knize, obsahující záležitosti slezských sněmů a uložené v archivu města Vratislavi. Lenní list pro Lichtenštejna z počátku roku 1614 pak autor „z piety“ přetiskl podle starší edice Edmunda Wilhelma Brauna (doplnil ovšem kritický poznámkový aparát).¹¹ K tomu lze doplnit, že listina z 28. 12. 1613 je v Opavě dochována ve třech shodných, originálu ovšem ne zcela odpovídajících opisech,¹² což vedlo autora k nápaditému řešení, kdy text doplnil podle originálu, přičemž vynechané pasáže jsou zvýrazněny tučně. O tom, že opavské stavy dostaly do rukou jen neúplný opis listiny a část ujednání mezi Matyášem a Lichtenštejnem jim zůstala utajena, byla již učiněna zmínka výše.

Rozšíření edice o výše uvedené dokumenty jistě přispívá k prohloubení obrazu, který si čtenář může o vývoji opavské otázky udělat. Nabízí se toliko otázka, zda neměl být výběr těchto písemností vysvětlen poněkud zevrubněji než letmou glosou v ediční poznámce, podle níž jde o dokumenty, „které opavští stavové ve svých vývodech nejčastěji citovali, na které se opakovaně odvolávali a s jejichž pomocí tak argumentovali své postoje a požadavky“ (s. 60n.).

11 Edmund Wilhelm BRAUN, *Die Urkunde über die Verleihung des Fürstentums Troppau an Fürst Karl von Liechtenstein im Jahre 1614*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens IX, 1914, s. 74–77.

12 Zemský archiv Opava, fond Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského v Opavě 1507–1784, i.č. 63, kart. 5.

Pod hlavičkou „Aparát“ jsou připojeny jednak seznam použitých zdrojů, zahrnující poměrně působivou škálu nevydaných pramenů, edic i odborné literatury, a dva rejstříky, jmenný a místní, usnadňující orientaci v textu. Nechybí ani krátké německé resumé. Na úplný závěr, na nečíslovaných stránkách, je připojeno celkem sedm obrazových příloh. Vedle opětovného přetisknutí titulní stránky, tentokrát včetně závěrečného verše, jsou zde vybrány stránky Červené knihy, na nichž lze demonstrovat grafickou podobu jejího textu, jakož i písarskou ruku jednotlivých spolutvůrců.

Knihu Petra Kozáka je možno závěrem zhodnotit jako vyzrálý, vysoce kvalitní ediční počín, jenž v sobě skrývá potenciál rozšířit významným způsobem poznání nejen samotných dějin Opavského knížectví na přelomu 16. a 17. století, ale též dějin stavovského právního myšlení a komunikačních strategií zemských stavovských obcí v období raného novověku. Úctyhodným úsilím autora a péčí Zemského archivu v Opavě, který k vydání knihy přikročil, se historikům i poučeným laickým zájemcům o dějiny Opavska dostalo do rukou cenné a po všech stránkách kultivovaně zpracované dílo, jež bude, doufejme, vbrzku následováno dalšími podobnými počiny.

Marek Starý

Axel GOTTHARD

Der Dreißigjährige Krieg. Eine Einführung

Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2016, 390 s., 4 mapy, ISBN 978-3-8252-4555-9.

Blížící se čtyřsté výročí zahájení jedné z nejničivějších válek v evropských dějinách povzbudilo řadu autorů, aby se vrátili k touto tématu, které již bylo zpracováno nesčetněkrát a jehož literatura je ve svém celku badatelsky téměř neovládnutelná. Jelikož rozsáhlá vícesvazková díla nacházejí odezvu jen u velmi omezeného okruhu specializovaných badatelů, nabývají na důležitosti syntetická díla středního formátu, která se pokoušejí zvládnout rozsáhlou tematiku v jediné, přehledně členěné knize.

Těmto nárokům odpovídá publikace německého historika Axela Gottharda, v současné době profesora novověkých dějin na univerzitě Norimberk-Erlangen. Gotthard je žákem velkého, předčasně zesnulého dějepisce Volkera Presse, k němuž se hlásí a jehož syntetické dílo o válkách a krizích v 17. a na počátku 18. století z roku 1991 pokládá za dosud nejlepší interpretaci třicetileté války.¹ Ostatně Gotthard navazuje na některá Pressova témata, týkající se raně novověké Římsko-německé říše, a obohacuje je poznatky odpovídajícími nejnovějšímu výzkumu a jeho tématům (válečná každodennost, životní podmínky v době raně novověkých klimatických změn, problematika dosahování míru a neutrality atd.).

Specifické rysy Gotthardova zpracování třicetileté války vyniknou, porovnáme-li je se dvěma odlišnými typy starších pokusů o shrnutí téže tematiky na úrovni publikací zhruba stejného formátu. Zatímco kupříkladu anglická historička Cicely Veronica Wedgwood pojala ve své klasické práci, prvně vydané roku 1938 a potom mnohokrát reeditované

1 Volker PRESS, *Kriege und Krisen. Deutschland 1600–1715*, München 1991; komentář v recenzované knize na s. 370.

i v německém překladu, třicetiletou válku jako strhující dějové pásmo,² německý historik a encyklopedista Friedemann Bedürftig³ ji naopak rozčlenil do podoby osobních příběhů a dílčích témat, zvládnutých formou lexikonu biogramů a reálií. Ani Axel Gotthard nepodceňuje váhu jedinců, kteří významně ovlivnili průběh třicetileté války (mj. Albrecht z Valdštejna, dánský král Kristián IV.), přiměřeně se jim věnuje a s úspěchem se snaží vykreslit jejich osobnostní rysy.

Kupříkladu je oprávněně skeptický k falckému kurfiřtu Fridrichovi V. Falckému, který se stal českým „zimním králem“; pokládá ho za člověka nerozumného, neschopného odhadnout mezinárodně politickou konstelaci, a zároveň za panovníka necitlivého, absurdně prosazujícího extrémní kalvinismus, který vedl k neporozumění s jeho českými poddanými. Podobně i anglického krále Jakuba I. nevykresluje pouze jako programového „mírotvorce“, ale také jako vladaře, který chtěl mít svůj klid i za cenu zničení kariéry vlastní dcery, „zimní královny“ Alžběty Stuartovny. Stručné, ale vcelku přiléhavé charakteristiky se dostává také dalším protagonistům velkého konfliktu.

V základním pojetí se však Gotthardovo podání od obou výše zmíněných příkladů podstatně liší. Gotthard interpretuje třicetiletou válku ve dvou hlavních rovinách: jako proud událostí a jako strukturu odrážející a zároveň přetvářející podobu Evropy. Jeho výklad je rozdělen do pěti oddílů, z nichž první plní vstupní úlohu a pojednává o předpokladech konfliktu – počínaje augšpurským náboženským mírem v Římsko-německé říši z roku 1555 a konče zápasem o výklad Majestátu na náboženskou svobodu v Čechách z roku 1609 a následnými ději. Pro vlastní interpretaci třicetileté války jsou však rozhodující další čtyři oddíly, věnované „velké německé konfesijní válce“ (1618–1630), poté životu, válčení a utrpení za války, dále střední Evropě jakožto „jevišti velmocenských rivalit“ (1630–1648) a konečně dlouhé cestě k vestfálskému míru.

Výklad se neutápí v podrobných popisech válečných událostí, spíše se snaží formulovat otázky po příčinách a výsledcích tehdejšího dění. Kupříkladu v souvislosti s prvním velkým střetem třicetileté války, bitvou na Bílé hoře, rozebírá vedle zahraničně politických, strategických, finančních a disciplinárních aspektů válčení také ideovou motivaci, zejména reprezentaci a vizualizaci zbožnosti, přičemž do značné míry vychází z výkladu francouzského historika Oliviera Chalina.⁴

Přiměřeně významu „české války“ jakožto úvodního období třicetiletého konfliktu věnuje autor velkou pozornost průběhu českého povstání 1618–1620, jeho porážce a důsledkům. Snaží se o vyváženost, a proto uvádí obě základní varianty možného vývoje, totiž vítězství Habsburků a pevné připoutání Čech a Moravy ke středoevropské monarchii na jedné straně, a možnost nového budování českého státu na stavovském principu v podobném směru, jaký se realizoval v severních nizozemských provinciích, na straně druhé. Gotthard nepodává srovnání výchozích podmínek České koruny a Nizozemí,

2 C. V. WEDGWOOD, *The Thirty Years War*, London 1938.

3 Friedemann BEDÜRFTIG, *Dreißigjähriger Krieg. Taschenlexikon*, München – Zürich, 1998; TÝŽ, *Der Dreißigjährige Krieg*, Darmstadt 2006.

4 Olivier CHALINE, *La bataille de la Montagne Blanche (8 novembre 1620). Un mystique chez les guerriers*, Paris 2000 (česky: *Bílá hora*, Praha 2013).

což by ostatně přesahovalo tematické vymezení jeho monografie. Zato však ze zamyšlení nad možnostmi alternativního vývoje vyvozuje, že zažitá terminologie („rebelie, povstání, pozdvižení“) je jednostranná a odpovídá pouze pohledu vítězů.

Gotthardovo hodnocení důsledků porážky českého povstání zdůrazňuje jednak okamžitou pomstu vítězů, jednak dlouhodobé posilování dynastické moci Habsburků. Ekonomické, populační, státoprávní, ústavní a náboženské zruinování „dobytych“ českých zemí pokládá za výjimečně kruté a pro pobělohorské období používá pojmu „doba temná“ („Zeit der Finsternis“, s. 106). Vzhledem k tomu, že téma nepojímá jako problém českého etnika (ostatně léta 1618–1630 označuje jako „deutscher Konfessionskrieg“), nelze ho jistě podezírat z proceské nacionální podjatosti, tím méně pak z ovlivnění stejnojmenným románem Aloise Jiráska. Právě proto je Gotthardovo hodnocení zajímavým protějškem revizionistického pohledu na události kolem bitvy na Bílé hoře, který dospěl až k oslavě habsburského vítězství jako civilizačního triumfu.

V obecné rovině sleduje Gotthard proměny vojenství, ustavování žoldnéřských armád, rostoucí nároky raně moderních států na finanční zdroje, zatížení civilního obyvatelstva, válečné podnikání (zejména na příkladu Albrechta z Valdštejna), způsoby zvládání válečné nouze a další témata. Samozřejmě nemůže pominout událostní stránku války, ani proměny strategického postavení mocností, především pokles moci španělské světové říše a posilování Francie a Nizozemí ve druhé polovině války. Avšak těžiště výkladu leží jinde. Podstatným tématem jsou vlastně hrůzy války – nikoli izolované jen jako výsledek násilí soldatesky na civilním obyvatelstvu, ale jako komplex hrůz, jež dopadly především na střední Evropu.

Autor vychází z předpokladu, že za obvyklých mírových podmínek žila většina obyvatel raně novověké Evropy na úrovni poněkud převyšující existenční minimum. Když se však spojily důsledky vrcholící malé doby ledové (opakovaně nedostatečné úrody, hynutí dobytka, prudký růst cen, pokles kalorické hodnoty dostupných potravin, hladomory a epidemie) s dlouhotrvající válkou, změnil se život značné části Středoevropanů v utrpení. Gotthard věnuje kritickou pozornost snaze některých historiků (mj. Sigfried H. Steinberg, Hans-Ulrich Wehler) vysvětlit hrůzy války jako tradovaný mýtus. Proti tomu však staví tezi, že válka nikdy není výrazem normality, ale že jde o katastrofu, která v případě třicetiletého konfliktu znamenala obrovské populační a hospodářské ztráty, ohrožení elementárního společenského řádu a rozrušení soukromého života. Dospívá až k zobecnění že „třicetiletá válka byla nejhorší válkou světových dějin“ (s. 213), což jistě neplatí absolutně, ale v evropských poměrech by asi tato charakteristika nebyla přehnaná, pokud bychom měli na mysli vývoj před 20. stoletím.

Netradičně pojatá, přehledná a čtivá syntéza podává ucelenou informaci o válce, která byla do té doby největším a nejničivějším konfliktem na území Evropy. Je založena na dobré znalosti rozsáhlé literatury nejen k německým, ale i k českým dějinám. Kartografická příloha, chronologická tabule, komentovaná bibliografie a rejstříky (osobní, zeměpisný a věcný) vytvářejí z této knihy nejen syntetizující kompendium, ale i praktický úvod do problematiky střední Evropy v první polovině 17. století.

Jaroslav Pánek

Rudolf KLINKHAMMER

Die Kirchenmusikhandschriften der Benediktiner in Böhmen im 18. Jahrhundert

Bd 1: Die Kirchenmusikhandschriften der Benediktinerabtei

St. Wenzel in Braunau/Böhmen und ihre Schreiber

Sankt Ottilien, EOS Sankt Ottilien Verlag 2016, CXXI + 1101 s.,

ISBN 978-3-8306-7753-6.

Martin MÁDL a kol.

Benediktini: barokní nástěnná malba v českých zemích I–II.

Praha, Academia 2016, 1072 s., ISBN 978-80-200-2621-7.

Téměř současně vyšly v roce 2016 dvě zásadní práce přispívající k poznání duchovního a kulturního života benediktinů v Čechách a na Moravě v raném novověku: muzikolog Rudolf Klinkhammer začal publikovat své životní dílo, připravované poslední čtvrtstoletí, katalog hudebnin dochovaných na různých místech jako dědictví po dvojklášteři Břevnov-Broumov; a kunsthistorik Martin Mádl a jeho spolupracovnice a spolupracovník zase završili léta mapování nástěnných maleb v benediktinských kláštorech.

Katalog hudebnin je prvním dílem soupisu rozvrženého do tří svazků. Jeho zárodek jsme viděli ve sborníku vydaném k miléníu břevnovského kláštera v roce 1993.¹ Koho by však tehdy napadlo, že za pětadvacet let začne autor vydávat maximalisticky pojatý soupis dochovaných hudebnin, jehož první svazek přesáhne tisíc tiskových stran formátu B5? Vyšlý svazek se zabývá hudebninami v Benediktinském opatství sv. Václava v Broumově, tedy v sídle raně novověkých břevnovských opatů a místě, kde benediktini provozovali klášterní gymnázium a spravovali na kompaktním území „benediktinské zemičky“ (*Ländchen*) několik far a po hospodářské stránce panství. Další dva ohlášené svazky mají pokrýt mateřský klášter v Břevnově u Prahy a pak muzikálie z městského — děkanského — kostela sv. Petra a Pavla v Broumově. Od autora vím, že uvažoval ještě o čtvrtém svazku, kterému říká „studie“ a který by poskytl syntetický pohled na dokumenty zpracované v katalogu. Historický úvod (s. CIII–CXV) zasazuje sepisované hudebniny do kontextu klášterních dějin: do vlády opatů stavebníků, budovatelů, rekonstruktérů a učenců Othmara Zinka (1700–1738), Bennona Löbla (1738–1751), Friderika Grund(t)manna (1751–1772) a Stephana Rautenstraucha (1773–1785).

Jádrem knihy je vlastní tematický katalog. Každý zápis v něm má 17 kritérií (položek, s. CXVI). Katalog je uspořádán v základu podle jmen komponistů a střídají se v něm postavy velmi populární (František Xaver Brixi, Joseph Haydn nebo Wolfgang Amadeus Mozart) s méně známými jmény benediktinských skladatelů. Řeholníci vedle tradičního chorálního repertoáru nejenže figurální hudbu sami provozovali, ale někdy i skládali (samozřejmě také zaměstnávali profesionály). V katalogu nechybějí ani anonymně dochované skladby

1 Rudolf KLINKHAMMER, *Figuralmusik in Břevnov und Braunau zur Zeit des Priors und Abtes Friedrich Grundmann (1730–1772)*, in: Johannes Hofmann (ed.). Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr, St. Ottilien 1993 (= Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige, Ergänzungsband 33), s. 401–495.

(s. 515–568) a rukopisné sborníky (s. 569–574). I když v titulu knihy stojí omezení na rukopisné prameny, najdeme v ní též oddíl evidující tisky notového materiálu (s. 575–624). Zápisy obsahují transkripce incipitů jednotlivých rukopisně dochovaných skladeb. Pro zájemce o starou hudbu a aktivní hudebníky tak Klinkhammerův soupis nemá jen funkci archivní pomůcky, ale otvírá i potenciální nový život některých skladeb.²

Nenápadný dovětek podnázvu svazku „und ihre Schreiber“ se naplňuje na víc než třech stovkách stran (s. 625–946) jako svého druhu encyklopedie těch, kdo se v broumovském klášteře v dané době dotkli papíru a psali noty — navíc je to i encyklopedie celého jejich světa. Je to totiž série biogramů, soupis jejich opisů a ukázky jejich rukopisu. Klinkhammerova důslednost v určování opisovačských rukou vedla i k zavedení identifikovaných bezejmenných rukou (Anonymus 01–65[!]), i s pokusy o jejich určení (s. 671, pozn. 331: časové zařazení a odhad „Er war wahrscheinlich ein Konventual“). Muzikologická příručka tady přerůstá oborové hranice: klášterní historik si může gratulovat, když „jeho“ benediktin opisoval noty — pak tady totiž najde jeho biogram; vznikne-li jednou žádoucí břevnovsko-broumovská „profesní kniha“ (katalog řeholníků, kteří tu složili své sliby), bude Klinkhammerův seznam nezbytnou pomůckou pro řadu hesel. V seznamu biogramů jsou samozřejmě i benediktini, kteří vynikli i v jiných oborech než v hudbě, například třebechovický rodák Bonaventura Pitr [Pit/t/er] (1708–1764).

Zklamán nebude ani ten, koho zajímá širší klášterní svět: stručně jsou zaznamenáni i klášterní zaměstnanci, jejich kariéry, rodinné vztahy. Z osobností uvedených v seznamu stojí za zmínku například kapelmajstr Franz Xaver Czerny (1734–1777), který působil v Broumově a se svou ženou Marií Theresií měl čtrnáct dětí. Toto osvětí klášterů (tradičně *familia*) se vytvářelo po generace a v případě našeho dvojkláštera se ukazuje i břevnovsko-broumovská mobilita v tomto společenství — například když si Kateřina Scholasika Javůrková, dcera břevnovského klášterního varhaníka, vzala v roce 1761 Josepha Gramera, klášterního varhaníka broumovského.³ Jako u všech příruček tohoto typu i užžitnou hodnotu Klinkhammerova katalogu zvětšuje množství rejstříků (s. 947–1101).⁴

2 Do archivů skladeb pocházejících z benediktinských klášterů sáhl při přípravě hudebních nahrávek například Robert Hugo; o benediktinském skladateli Guntheru Jakobovi: Robert HUGO, *Autobiografie barokního skladatele Gunthera Jacoba OSB jako vzhled do pražského monastického života začátku 18. století*, Acta musicologica (online) 2014, č. 2, <http://acta.musicologica.cz/14-02/03.pdf> (2. 3. 2018).

3 Seznam biogramů tak připomíná prosopografické črty staré práce benediktina Laurentia Wintery *Stift Braunau im Dienste der Kultur: ein Beitrag zur Kulturgeschichte der katholischen Kirche in Böhmen* (zvláštní otisk z *Jahresberichte des öffentlichen Stift-Obergymnasiums der Benediktiner zu Braunau am Schlusse des Schuljahres 1904*, Braunau 1904).

4 Kniha obsahuje i české texty a u nich je škoda, že asi neprosly korekturou (ruší technická banalita, že místo liter <ú>/<Ů> se v sazbě používá <ù>/<Û>, a drobné nepřesnosti se najdou i v názvech institucí, např. na s. XLIII: „Památník Zapadlých vlástenčů“, „Archiv města Plzně“, „Státní oblastní archiv v Plseň“).

Kromě informační váhy spojuje oba katalogy týkající se českých benediktinů i váha fyzická. Klinkhammerův katalog je tištěn na těžkém natíraném papíře, nejspíš kvůli četným fotografiím notových zápisů. Podobný papír má dvousvazková, průběžně paginovaná publikace o nástěnných malbách v kláštorech benediktinů, kterou nabídl veřejnosti Martin Mádl se svým autorským kroužkem. Katalogu jsou předeslány tři kapitoly obsáhlého úvodu (s. 15–98), popisující vztah benediktinského řádu k umění a jeho mecenát v raném novověku (Štěpán Vácha), fenomén nástěnných maleb v českých benediktinských kláštorech a projekty, při kterých tato díla vznikla (Martin Mádl), a nakonec jsou v medailoncích zachyceni malíři, kteří se podíleli na výzdobě klášterních i farních kostelů, kaplí, prelatur a sídel (Martin Mádl a Michaela Šeferisová Loudová).

Katalog nástěnných maleb je uspořádán podle lokalit, případně podle jednotlivých objektů v dané lokalitě, a zabírá většinu knihy. Je komponován vlastně jako výstavní katalog nebo inventář s čísly a úvody, celá kniha je doprovázena technicky dokonale provedenými snímky maleb, na nichž je mnohdy vidět víc detailů než na malbách samotných, protože ty bývají umístěny vysoko, v nepříznivém světle apod. Svou kapitolu v něm mají hlavní kláštery, které spravoval „opat břevnovský v Broumově“ v 17. a 18. století, tedy Břevnov, Broumov a Rajhrad, ale i lokality menší (Kladno, Hrdly, Verněřovice, Heřmánkovice, Božanov, Martínkovice Svatý Václav a Svatý Petr a Pavel v Broumově, Vižňov, Olivětín, Otovice, Ruprechtice, Počaply, Rajhrad, Ostrovačice, Lehnické Pole). Právě tím se podtrhuje soustavnost katalogu, který umožňuje rekonstruovat celou soustavu benediktinských Čech a benediktinské Moravy a Slezska v raném novověku. Popsány jsou totiž i kláštery další, ať už nějak organizačně blízké Břevnovu (Sázava, Svatý Jan pod Skalou, Svatý Mikuláš), nebo vzdálené (Kladruby).

Protože každé heslo vlastně představuje malou dílčí studii, je předem k neúspěchu odsouzen pokus vybrat nějaké klíčové interpretační popisy jako *pars pro toto*. Přesto: přesvědčivě působí například nová interpretace Steinfelsovy malířské výzdoby kleneb břevnovského klášterního kostela sv. Markéty, kterou vizuálně vnímáme obvykle jako sérii disparátních polí. Jedná se nejspíš o následek restaurátorských zásahů v 19. století, původně, jak ukazují analogie, to nejspíš měl být iluzivní vzhled do jednoho nebeského prostoru, který částečně zakrývají jakési „přepážky“ jednotlivých klenebních pasů. Drobnosti se v recenzované knize najdou na mnoha místech, i málo čekaných: například když se námět malby v letohrádku Vojtěška v břevnovské klášterní zahradě plauzibilně určuje jako Sv. Josef a jeho bratři místo obvyklého Zázraku sv. Vintíře (ten je v Břevnově zachycen jinde, na známé Asamově fresce v prelatuře).

Obecně v katalogu výrazně zaujme – a je to podobně jako v případě Klinkhammerova hudebního soupisu správný krok za hranice jednoho oboru – snaha interpretovat obrazy pomocí textů. Je k tomu historický důvod: mnohé nástěnné malby vznikaly podle literárně zpracovaných, textových programů, některé texty byly přímo vymalovány na obrazy nebo okolo nich. A tento postup – hledání textových opor v archivních rukopisech i v tištěných knihách, jejichž užívání lze v daném případě předpokládat nebo které je dokonce jisté – přináší rozhodně uvěřitelnější interpretace než čistě estetické vykládání. Tvar, barva, tah a další estetické kvality dostávají v textech a (zadaných) idejích a komplexních

programech doplnění, a úhrnný smysl maleb je tak dostupnější. Práce s texty je tu důsledná, jsou uváděny dlouhé citáty latinských a německých pramenů i s překlady.⁵

Kniha Mádlova týmu se stane standardem pro studium výzdoby dodnes dochovaných benediktinských domů v českých zemích, z kterého bude třeba vycházet. Pozoruhodné je, že autoři do svého léta připravovaného textu stačili vložit i reakce na nové polemiky týkající se založení břevnovského kláštera, tedy doby, které se ani neměli v úmyslu věnovat.⁶

Neuvěřitelně obsáhlá obrazová dokumentace nemá obdobu a má veliký význam studijní i útěšný (s Horatiem řečeno: může *aut prodesse, aut delectare*). Je až s podivem, že grafická úprava knihy tuto sílu obrazů ne vždycky „prodává“: mnoho fotografií bylo nejspíš s ohledem na množství dokumentárně zmenšeno, málokdy se využívá tisk na spad strany. Pravda, je to katalog. Sílu některým snímkům maleb ubírají sousední dokumentační fotografie exteriérů staveb. Jako na s. 373 jsou často sytě barevné, pořízené při slunci, s modrou oblohou a i renovované omítky na nich často vytvářejí spíš pohlednicový efekt, který zbytečně přebíjí tlumenější barevnou stylizaci nástěnných maleb a reprodukováných olejomaleb. Možná by bylo vhodnější i z věcného hlediska rytmizovat vizuální stránku knihy a podávat informační snímky exteriérů spíš černobíle nebo v nějaké vhodné monochromatické stylizaci. Náhled na podobné věci se nicméně mění: snímky „z přítomnosti“ bývají jak obsahem, tak stylizací v kunsthistorických publikacích to nejčasovější. Snad tedy i tyto snímky budou časem zajímavým svědectvím, jak se za našich dnů prezentovala „skutečná“ podoba objektů.⁷

Jestliže jsme na stránkách tohoto časopisu mohli nedávno uvítat katalog výstavy o středověkých benediktinech,⁸ vítáme nyní katalog „výstavy“ maleb, která probíhá trvale, a v soupisu hudební program „koncertu“, který kdysi zněl a potenciálně se může znova ozvat. Tyto rozsáhlé knihy společně tvoří knihovnu, která sice nemůže suplovat syntetické dějiny benediktinů u nás, ale poskytuje velmi plastický a detailní obraz s mnoha novými akcenty.

Tato recenze neměla ambici známkovat „výkony“ obou knih uvnitř oborů hudebních dějin nebo dějin umění — naopak chtěla poukázat na to, že obě knihy jsou koncipovány šíře jako příspěvky k poznání celku duchovně-kulturního světa řeholních domů. Nad informačně bohatými kompendii čtenáře možná napadne, že podobnou

5 V tomto ohledu jen jedno upozornění na detail, který se týká textu v jedné Vincentiniho malbě v chodbě břevnovského konventu. Je to známé místo, kterým se obvykle dokládá domácí klášterní tradice, že v břevnovském klášteře žilo před husitskými válkami 500 mnichů (s. 202). Není to úplně snadný text (i když budeme číst „deni“ náležitě „dein“), ale překlad v recenzované knize „po pět staletí“ lze stěží uhájit.

6 Petr KUBÍN, *Založil břevnovský klášter opravdu sv. Vojtěch?*, in: M. Jarošová – R. Lomičková (edd.), *Ora et labora: vybrané kapitoly z dějin a kultury benediktinského řádu*, Praha 2013, s. 27–35; David KALHOUS, *K otázkám počátků břevnovského kláštera*, *Časopis Matice moravské* 134, 2015, s. 207–213; Josef ŠRÁMEK, *Co (ne)víme o raně středověkých dějinách břevnovského kláštera – a jak s tím naložit?*, *Časopis Matice moravské* 134, 2015, s. 215–226; Josef ŠRÁMEK, *Břevnovské opatství ve středověku. Břevnov, Rajhrad, Police nad Metují a Broumov*, Praha 2016 (= *Pietas benedictina* 22), s. 23.

7 Vzhledem k rozsahu musely i při pečlivém redigování knihy uniknout drobnosti, jako jsou veselé záměny liter „Křálovská kanonie“ (s. 167) nebo „převnovské prelatury“ (s. 943).

8 Dušan FOLTÝN et al., *Otevři zadržku rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300*, Praha 2014, recenze Ondřej KOUPILOV, *Český časopis historický* 114, 2016, s. 470–474.

příručku by si zasloužily i jiné projevy raně novověkých řeholníků. Aby byl obraz duchovní a intelektuální činnosti českých benediktinů úplný, schází ještě podobný katalog jejich prací literárních, vydaných tiskem i zanechaných v rukopisech.

Ondřej Koupil

Jakub ZOUHAR

František Pubička S.I. (1722–1807). Barokní historik ve století rozumu

Praha, Pavel Mervart 2014, 451 s., ISBN 978-80-7465-096-3.

Význačný badatel o dějinách dějepisectví Marian Henryk Serejski upozorňoval kdysi na to, že tento obor by nikdy neměl být omezován na snůšku biografických údajů o daném dějepisci bez akcentování obklopujícího jej mnohovrstvého prostoru (osobního, sociálního, hospodářského, kulturního atd.), přičemž onen širší kontext není jen záležitostí zkoumaného dějepisce, ale zrcadlí se také v tvorbě toho, kdo o něm bádá a píše.¹ Přijetí tohoto aspektu dějepisectví, ať již v podobě provázanosti „Geworfenheit“ a „Entwurf“ v Heideggerem inspirované gadamerovské hermeneutice, nebo v společensko-hospodářské determinaci historikova pohledu na dějiny v goldmannovsko-hauserovském pojetí, očividně nepůsobí teoreticky fundovanému autorovi recenzované publikace obtíže. Jakub Zouhar si dobře uvědomuje úskalí historického myšlení, které by se snažilo zcela opustit mnohoetážový kontext své vlastní doby, a v souvislosti s tím ukazuje, že obraz minulosti je vždy do určité míry tvarován současností.

Poněkud kontrastně k těmto myšlenkám, zásadním pro historické uvažování a hlasitě rezonujícím v úvodu Zouharovy knihy, působí jeho obhajoba neopozitivismu jako pracovní metody a proklamovaná představa, že nejprve je třeba shromáždit údaje k životopisu a teprve potom lze „teoretizovat“. Induktivní sbírání informací z pramenů je samozřejmě základem jakéhokoli historického výzkumu, ale již tato heuristická fáze je velice úzce provázána s teoretickou výbavou historika, kterou je jeho výběr pramenů a způsob práce s nimi do značné míry determinován. Budiž ještě připomenuto, že pokud bylo a je v historiografickém diskursu stále problematické a nevyhraněné samo označení „pozitivismus“ (do nějž bývají často zařazováni naprosto protichůdní a nesouměřitelní historici),² neopozitivismus je na tom i v obecnější rovině snad ještě hůře, o historických disciplínách z něj vycházejících ani nemluvě.³

Zouharova kniha je přes tento (možná jen zdánlivý) vnitřní rozpor dílem mimořádným a obohacujícím, prosyceným učenou kritičností i obdivuhodnou jazykovou erudicí. Metodologickou vynalézavostí se vyznačuje již kapitola, která má čtenáře uvést do publičkovské problematiky. Autor ukazuje obraz Františka Pubičky jako historika,

1 Marian Henryk SEREJSKI, *Przeszłość i teraźniejszość, szkice i studia historiograficzne*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965, s. 24–25.

2 Charles-Olivier CARBONNELL, *L'histoire dite positiviste en France*, Romantisme. Revue du dix-neuvième siècle 21–22, 1978, s. 173–185.

3 Søren KJØRUP, *Geisteswissenschaften*, Stuttgart – Weimar 2001, s. 269–273.

odrážejícího se ve fasetách jemu současného i pozdějšího dějepisce. Ze zmíněné pasáže knihy tedy vystupuje nikoliv jeden jediný František Pubička, ale „množství Pubičků“ podle toho, jak byl vnímán a přetvářen uvnitř historiografických mikrokosmů svých současníků a následovníků. Obecně velmi cenná a s některými úvodními úvahami autora souznící je Zouharova snaha alespoň stručně naznačit myšlenkové pozice historiků, z nichž přistupovali k osobě Františka Pubičky. Nejde tedy o nekomplikovanou snůšku nakupených údajů, ale o živé tkanivo konkrétních myšlenek a představ jednotlivých jasně ukotvených badatelů, jejichž průsečíkem je osobnost Františka Pubičky.

Od Pubičky „knižního“, jehož portrét získává v každém historiografickém textu jiné kontury, přechází Zouhar v dalších dvou kapitolách k Pubičkovi „soukromému“ a „osobnímu“. Z těchto pasáží se vytrácí dosavadní „polyfonní“ traktování jeho osoby a je postupně nahrazeno jednoznačnějším obrazem člověka, řeholníka a historiografa. Zouhar se nejprve věnuje rodinnému prostředí, v němž budoucí historik vyrůstal, a významu, který měla rodina Pubičků v životě raně novověkého Chomutova. Ani v těchto kapitolách však autor neustrnul na taxativním výčtu biografických dat, když se například zabývá Pubičkovými studiemi u chomutovských jezuitů, podává plastický obraz řádového školství Tovaryšstva Ježíšova a mechanismů jeho fungování, na jiném místě připojuje úvahy týkající se vztahu vernakulárních jazyků a latiny v tehdejším školském systému. Další kapitoly představují v podobném duchu přehled o životních událostech Pubičkových od vstupu do jezuitského řádu, přes jeho působení v Brně, Olomouci, v opavské koleji až po ukotvení v Praze, kam se znovu vrátil po krátkém intermezzu ve středočeské Břežnici.

V následujících kapitolách se Zouhar věnuje podrobné a promyšlené analýze Pubičkových významných dějepisných děl. Kapitola pátá se do hloubky zabývá Pubičkovým spisem „Series chronologica rerum Slavo-Bohemicarum“ a mimo jiné srovnává jeho teorie o původu kmene Čechů s hypotézami Gelasia Dobnera. V rámci této kapitoly je věnována zasloužená pozornost také Pubičkově spolupráci s polským magnátem a učencem Józefem Aleksanderem Jabłonowskim. Další kapitola Zouharova spisu zachycuje postupnou metamorfózu historika české jezuitské provincie v stavovského historiografa v důsledku zrušení Tovaryšstva Ježíšova. Pubička poté, co od českých stavů získal stálý příjem, upřel veškeré síly na vydávání dalších dílů svého desetisvazkového, bohužel nikdy nedokončeného spisu „Chronologische Geschichte Böhmens unter den Slaven“, s příznačnými dedikacemi: „Den Hochlöblichen Vier Herren Ständen im Königreich Böhme Seinen grossmüthigsten Mäcenaten“ apod. Toto své *opus magnum* Pubička sepisoval latinsky coby jezuitský vzdělanec staré školy, pro nějž bylo nemyslitelné použít v učeném pojednání jiný jazyk než latinu. Jeho dílo bylo tedy teprve následně překládáno do němčiny, přičemž úroveň jazykové translace, na které se nejdříve podílel proslulý Johann Christoph Adelung, s výměnou překladatele postupně klesala, na což upozorňovali někteří recenzenti tohoto spisu. Právě ozvěny Pubičkova největšího díla v různých dobových recenzích a učených zprávách, které Zouhar reflektuje v této kapitole, připomenou svou strukturou zajímavé úvodní pasáže jeho knihy. Kromě odrazu spisu v mikrokosmech učenců se autor úspěšně pokouší nastínit také obecnou sociologii čtenářstva Pubičkových knih a naznačit, jakému okruhu čtenářů byla právě jeho nejdůležitější kniha určena.

Samostatná pozornost je věnována roli pomocných věd historických (diplomatika, numismatika) v tomto základním Pubičkově díle. Zde by si snad, při pohledu na grafické tabule Pubičkových „Chronologische Geschichte“ a v nich se vyskytující odkazy na pojednání o pečetích v textu, minimálně stejný interest jako numismatika zasloužila také sfragistika, která je zmíněna v jediném odstavci.

Dosti podrobně a zároveň velice zajímavě řeší Zouhar význam, který je v Pubičkově knize připisován jednotlivým českým panovníkům, případně celým dějinným údobím našich dějin. Specifickým tématem, jež se v tomto Pubičkově hlavním knižním opusu odráží na mnoha místech, je otázka vzájemného poměru zemské a etnické příslušnosti jeho autora. Na tomto místě by asi stála do budoucna za úvahu komparace s odlišnými názory na obdobné otázky u jiného barokního historika původem z Chomutova, Andrease Augustina Fiedlera, tvůrce rukopisné „světové kroniky“. Po stručné sedmé kapitole Zouharovy knihy, věnované závěru Pubičkova života, následuje přehledná bibliografie jeho historických prací. Podrobnému, přehledně a srozumitelně pojatému, byť na několika místech snad až příliš idiograficky zpracovanému životopisu, je v knize rovnocennou protiváhou rozsáhlé a nesmírně zajímavé sylloge pečlivě a kriticky vydaných pramenů, které souvisejí s osobou Františka Pubičky. Jedná se o vzpomínky Ignáce Cornovy na Pubičku v době jeho březnického působení v letech 1759–1760, Pubičkovu korespondenci z let 1769–1803, dokumenty vztahující se k vydání „Chronologische Geschichte Böhmens“ a recenze na jeho díla.

V souvislosti se zmíněným spisem snad mohla být více akcentována autorova pozoruhodná vazba na libanonského maronitského učenca Josefa Simona Assemanniho, na jehož práci o Slovanech (*Originum Slavorum*) se výslovně odvolává.⁴ Jde tu však pouze o námět na možné rozšíření badatelského pole, ne o výtku opomenutí (Assemanni se v Zouharově knize objevuje hned na pěti místech). Velice zajímavé, ale s ohledem na celkové zaměření knihy patrně poněkud disproporční by bylo rovněž zkoumat například Pubičkovy vztahy k cisterciáckým historiografům domácího (Augustin Sartorius) nebo i cizího původu (Gaspar Jongelinus), na něž v jeho nejdůležitější knize nacházíme také odkazy a kteří sehráli nezanedbatelnou roli u některých jiných českých dějepisců 18. století, především z řad řeholníků.

Zouharova kniha o Františku Pubičkovi je vysoce fundovanou a užitečnou studií o neprávem opomíjeném tvůrci monumentálního dějepisného díla ze sklonku českého raného novověku. Na ní by mohly v budoucnu navazovat obdobné monografie, týkající se dalších historiografů z přelomu 18. a 19. století, kteří jsou třeba v dnešní době pokládáni za méně významné, ale jejichž důkladné prozkoumání nakonec ukáže, že tento význam se může, s ohledem na kontext jednotlivých dějepisných děl a jejich autorů, stejně jako na optiku badatelů, kteří se jim z intelektuálních pozic své doby věnují, postupně zvětšovat.

Jiří Wolf

⁴ Johann Christoph ADELUNG, *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Joechers allgemeinen Gelehrten Lexicon*, 1. bd., A–B, Leipzig 1784, s. 1175–1176.

Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ (ed.)

Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě

(= Edice Historicus)

Verbum, Neratovice 2017, 832 s., ISBN 978-80-903920-7-6.

Po dvaceti letech od prvního vydání¹ připravila Eva Melmuková (jediná dosud žijící z původní trojice editorů) doplněnou verzi publikace, provázející dějinami počátků moderního českého evangelictví. Jde o tzv. ranou toleranční dobu (1781–1789), která bezprostředně souvisela s vydáním Tolerančního patentu Josefa II. Součástí výkladu jsou exkurzy jak do staršího období od 15. století (zejména do doby pobělohorské), tak do vývoje domácího protestantismu v 19. století. Ten byl zakončen vznikem národně orientovaných nekatolických církví – dnešní Českobratrská církev evangelická a Československá církev husitská – v souvislosti s rokem 1918 a přihlášením k „dědictví české reformace jako myšlenkové a mravní základně svobodného samostatného národa“ (srov. na s. 540). Netřeba zakrývat, že jde o pohled protestantské historiografie určený v první řadě evangelickému publiku.

Druhé vydání knihy je obsahově v podstatě shodné s původním svépomocným, z nouze provedeným sešitovým vydáním. Kromě oprav zjevných chyb došlo pouze k aktualizaci názvů některých institucí a archivních fondů. To však kupodivu neznamená absenci nových skutečností, ba ani dosud nepublikovaných archivních pramenů. Vše editorka soustředila do dvaadvaceti stran nové předmluvy a o poznání stručnějšího závěrečného slova. Respektování zbývajících textů jako celku odůvodňuje tím, „že každá kapitola nese pečeť svého autora, navíc historií je dnes už samo zpracování knihy a snaha o její vydání“ (s. 48). Daný přístup představuje možná nejcennější přínos práce: nabízí stejnou měrou obraz české protestantské společnosti doby, o které pojednává, i doby, kdy vznikala její textová podoba, tedy pozdního 20. století.

Příklad vypovídací hodnoty onoho obrazu můžeme znázornit na způsobu, jakým kniha pracuje s tolerančními evangelíky českých zemí, jejichž mateřským jazykem nebyla čeština. Oproti trendu, zavedenému po roce 1945 (známe případy, že se paměť na „německé“ toleranční sbory jednoduše vymazala),² je jim věnován prostor v samostatné kapitole a v jednom z „doplňujících pohledů“ (s. 640–641). Příznačné je jejich vyčlenění z česko-jazyčných komunit, jako by autoři považovali za nutné promítnout národnostní rozdělení církve 20. století zpět do minulosti. Obecně přitom platí, že z hlediska struktury církevní správy tolerančních církví, ve sborech, seniorátech a superintendencích, tvořili věřící různých jazyků (včetně slezské polštiny) jedno společenství. Dvojazyčný charakter komunit můžeme dobře doložit u sborů v Praze a Brně. Této z dnešního pohledu „přidané

1 Ilja BURIAN – Jiří MELMUK – Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ (edd.), *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, sešity 1–8, Praha 1995–1996.

2 Srov. mapu tolerančních evangelických sborů, uveřejněnou v příloze knihy Zdeněk Jan MEDEK, *Na slunce a do mrazu. První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha 1982.

hodnotě“ a z ní plynoucímú značnému společenskému, resp. kulturnímu dosahu věnuje však výklad jen minimum prostoru.³

Problematický je případ filiálního sboru v Čenkovicích, kde publikace zpětně rekonstruuje národnost evangelíků pozdního 18. století.⁴ Vzhledem k době vzniku knihy je pochopitelné, že nejsou akcentovány sítě vztahů překračující zavedené kategorie – nejen vazby Čechů a Němců, nýbrž ani vazby mezi jednotlivými společenskými vrstvami, které by obohatily základní výkladový rámec tolerančního evangelictví jako hnutí českého „prostého lidu“.

Interpretaci pramenné vrstvy práce evangelických historiků, vztahující se k nejnovějším dějinám, napomáhá v novém vydání užití dokumentů z konce sedmdesátých let 20. století až počátku 21. století. Pocházejí z archivu spolku Veritas, historické společnosti pro aktualizaci odkazu české reformace. Nová předmluva je tak v první řadě kapitolou, týkající se okolností vzniku předkládané knihy. Týmový výzkum, který probíhal v letech 1979–1989, a následné úsilí publikovat jeho výsledky, zde vystupuje coby fenomén sám o sobě. S nadsázkou a s vědomím souvislosti řečeno, šlo o formu „guerillového dějepisectví“, kdy se vytvořila síť spolupracovníků, často bez jakéhokoli formálního historického vzdělání.

Počáteční impuls měl institucionální záštitu: Českobratrská církev evangelická, přímá pokračovatelka tolerančních církví, se připravovala na dvousté výročí vydání Tolerančního patentu (1981). Vznikla komise, která měla zpracovat edici přihlášek věřících do tolerančních církví. Organizačně činnost zajišťovali a postupně rozšiřovali manželé Melmukovi z Telče. Prvotní „požehnání“ autorit se vytrácelo, což otevřeně vyplynulo na povrch po odevzdání hotového rukopisu knihy *Evangelici v rané toleranční době* do církevního vydavatelství v lednu 1989. Dvojznačně tu vystupuje přelom daný rokem 1989. Radost z nastalé svobody se začala mísit s nezvládnutím nově otevřených možností a střetem s církevní institucí, kdy se čeští evangelíci „oficiálně začali stále více distancovat od postojů svých předchůdců (...) vzhledem k vlastním dějinám“ (s. 32). Vydání knihy bylo několik let odsouváno a nakonec odmítnuto. Tým proto začal výsledky svého studia minulosti zpřístupňovat veřejnosti nezávisle na církvi, prostřednictvím vlastní, nově založené společnosti Veritas.

Vadou na kráse publikovaného svědectví je až přílišný důraz na jeho „pramennost“. Dokumenty, případně úryvky z nich, následují jeden za druhým, někde interpretace schází zcela, jinde není jasné, kde končí citace a začíná editorský komentář. Zvláště čtenář neznalý církevního prostředí tápe v moři dobových zkratk, ponechaných dle originálů dokumentů

3 Ke zhodnocení tohoto významu srov. alespoň v případě Brna studii Sixtus BOLOM-KOTARI, *Religiöse Toleranz und wirtschaftlicher Aufschwung: Die Brünnener Evangelischen und der Wandel der Gesellschaft 1781–1815*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 56, 2016, č. 1, s. 88–121.

4 Zatímco členům staršovstva byla v knize ponechána křestní jména dle německy psaných pramenů, jejich příjmení jsou převedena do aktuální české formy (Johann Wenzel Votava, Johann Matějka). Podobně dostalo počeštěnou formu křestní jméno jejich uherského pastora (Štěpán Szeremley) – srov. s. 218.

(SR, KJ, b., br., br. syn., s. taj., PO, POHS, ERC, JL, Ra, Li...). Situaci neulehčuje ani absence přesných citací jednotlivých materiálů. Úvodní kapitulu zakončuje komentář k novým zjištěním, posunujícím stav historického bádání tématu toleranční doby za čtvrtstoletí od ukončení výzkumů ústících do předkládané knihy. Souhlasím, že by celková aktualizace byla dnes v řadě ohledů problematická. Není ale škoda, když badatelské oživení po roce 1989, jehož součástí jsou osobnosti z církevního i mimocírkevního prostředí, řada projektů, výstav, publikací, zastupuje jen „několik příkladů“ na sotva čtyřech stranách textu (s. 48–51)?

K reflexi zvýšené pozornosti dříve poněkud opomíjenému tématu je nutno připočíst aktualizovaný seznam literatury a především polemické *Slovo závěrem* (s. 737–739). Jednak odkazuje k výměně stanovisek Evy Melmukové se Zdeňkem R. Nešporem v otázce kontinuity české reformace,⁵ jednak objasňuje stanovisko části protestantské historiografie k aktuálním kontextům studia české reformace a českých dějin obecně. Badatelé se dnes podle tohoto stanoviska musejí vzhledem k převládajícímu klimatu historické práce potýkat s autocenzurou. „Hodnocení českých dějin tzv. na úrovni, tj. přijatelné a vnímané jako vědecké, je jednoznačně toto: Velká Morava, svatý Václav – symbol české státnosti, přemyslovský stát včetně Anežky české, středověká kultura nesená církevní institucí, Lucemburkové, zejména Karel IV. s arcibiskupstvím a univerzitou, potom úpadek za Václava IV. a konečně pád hrozící vymazáním z dějin Evropy – husitství (je možno případně přiznat osobní integritu Husovi, ten je však v protikladu k husitům). Následuje postupná záchrana českého státu působením Habsburků, kulturní růst v rudolfínské době, nezdařené povstání proti zákonnému panovníkovi a nový start Obnoveným zřízením zemským k znovuzáclenění do celku evropské kultury v 17. a 18. století. V druhé polovině 19. století nepřiměřený růst českého nacionalismu vedoucí nakonec po první světové válce k likvidaci potřebného středoevropského státního útvaru. Následný dílčí státní útvar – Československá republika – nestačil vyřešit řadu svých vážných problémů a dostal se i s nimi do víru dalších událostí 20. století“ (s. 738).

Uvedená základní linie má být prý nepsanou, ale striktně uplatňovanou orientační směrnicí pro historiky, jak mají psát. Autocenzura v naznačeném duchu se dle tohoto postoje jeví nutným předpokladem k uznání té které práce za vědeckou, a tedy publikovatelnou. Takto zjednodušující teze by jistě stála za rozpracování. Do jaké míry zde stále funguje známý zákon kyvadla, vychylujícího se na jednu či druhou stranu? (Nad zájmem o „lid“ převážil po roce 1989 zájem o „elity“, nad ideologizovaným husitstvím nové studium katolické reformace apod.) Nelze než přitakat tvrzení, že aktuální klima historické práce je zcela odlišné od bádání v době prvorepublikového Československa. To dbalo o historickou legitimizaci své existence v podobě, která by Evě Melmukové přišla patrně inspirativnější. Současné Česko zdá se (nejen v roce oslav století samostatnosti) potřebu legitimizace postrádat, neexistuje ani relevantní debata o smyslu jeho existence. Pro interpretaci českých dějin ve veřejném prostoru je podle mne charakteristický strach z „velkých idejí“, ať už jakýchkoli, jak ukazuje příklad zápasu o znovupostavení Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze. Ještě podstatnější je hledisko střídání generací,

5 Srovnej: Studia Comeniana et historica 73–74, 2005 a 80, 2008.

nástupu těch, které zápasy včerejška neoslovují – snad v souvislosti s celkovým poklesem vlivu tradičních autorit, idejí a ideologií, kdy rozpad starých všeobecně uznávaných myšlenkových vzorců nutně neznamená konstruování nových.

Úvaha nad aktuálními kontexty studia české reformace tak musí končit tam, odkud vyšla – v protestantské společnosti počátku 21. století. Za domácí evangelíky zvedne jejich prapor jen těžko někdo jiný. Českobratrská církev evangelická funguje v rámci presbyterně-synodního zřízení, určující vliv na její podobu, vedení, směřování má náležet samotným věřícím. Pokud je zaujata jinými idejemi, tím spíše se nelze divit, že česká reformace není „in“ pro většinovou společnost. Podobné platí o akademické platformě evangelíků – Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy. Pochybná je ovšem budoucnost protestantské společnosti jako takové. S každým dalším sčítáním se v intervalu deseti let ztrácí polovina evangelické církve a současný počet členů značně poklesl pod počet tolerančních evangelíků na konci 18. století.⁶

Dokladem tohoto vývoje je konečkonců kniha *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*. Obdobný projekt se sítí evangelických nadšenců, hledajících širší rodové kořeny a pokrývajících celé území, kde žili jejich předchůdci, by se v současnosti sotva podařilo uskutečnit. Řada původních tolerančních církevních sborů totiž mezitím zanikla, byla sloučena, případně jejich další život závisí na generaci dnešních sedmdesátníků, osmdesátníků.

Nové, tentokrát již důstojné vydání knihy bude nepochybně tvořit součást knihovny každého vážnějšího zájemce o problematiku reformační historie českých zemí, jakož i církevních dějin doby pozdního osvícenství. Vzhledem k dosaženému stavu poznání si nemůže nárokovat aktuálnost, přesto platí, že využití celé řady zásadních poznatků, které přináší, umožní čtenáři vhlédnout do specifického prostředí významné náboženské minority.

Sixtus Bolom-Kotari

Ivo CERMAN (ed.)

Habsburkové 1740–1918. Vznikání občanské společnosti

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 831 s., ISBN 978-80-7422-483-6.

Na knihy z Nakladatelství Lidové noviny jsme si již zvykli klást vysoké nároky, ať už po stránce obsahové, výtvarné, nebo typografické. V posledních letech jsme rovněž zaznamenali produkci výpravných kolektivních monografií psaných českými, moravskými i slezskými odborníky, které jsou jakousi typografickou chloubou zmíněného nakladatelství. Nejinak je tomu v případě recenzované kolektivní monografie, která vychází v roce stého výročí úmrtí císaře Františka Josefa I., sepsané pětadvaceti historiky pod vedením Ivo Cermana. Publikace je opravdu výpravná: na křídovém papíře můžeme obdivovat stovky barevných i černobílých reprodukcí, které doprovázejí jednotlivé studie. Snad jen strana 728 s bibliografickými údaji se typograficky odchýlila od jinak vysokého standardu.

6 *Náboženská víra obyvatel podle výsledků sčítání lidu* (Český statistický úřad, 2014), <https://www.czso.cz/documents/10180/20551795/17022014.pdf> (14. 11. 2017).

Monografie je součástí projektu Historického ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, resp. jeho výzkumného centra „Habsburkové v dějinách českých zemí raného novověku“. Odborná i laická veřejnost už byla upozorněna, že se vlastně jedná o druhý díl souboru, jehož úvodní část nazvaná *Habsburkové 1526–1740: Země Koruny české ve středoevropské monarchii* byla netrpělivě očekávána. Tým odborníků recenzované monografie ovšem není složen pouze z pracovníků Jihočeské univerzity, historici pocházejí z mnoha domácích i zahraničních pracovišť (např. Stefan Newerkla, Martina Niedhammer). Rovněž jejich specializace se různí, jsou mezi nimi historikové politických dějin, kultury, církve, literární i právní historici, ale též specialisté na židovské dějiny a kulturu. Ti všichni se, jak se dočteme na zadní obálce knihy, soustředili „na otázky a problémy, které národní dějepisectví dosud nechávalo bez povšimnutí“.

Každý odborník na raný novověk ví, že snaha rekonstruovat úsilí českého obyvatelstva o spravedlivou společnost v 18. a 19. století vyžaduje velkou metodologickou zručnost, aby se prolomila hradba stereotypů, předsudků a chtěných i náhodných nedorozumění, které provázejí studium této epochy českých dějin. Slovy hlavního editora knihy: je třeba „mnohdy sáhnout do neprobádaných oblastí a ptát se po časových i příčinných souvislostech tam, kde starší dějepisectví nic nehledalo“ (s. 808). A tady vidím velké klady, ale i slabiny recenzované publikace. Jednotlivým autorům nelze upřít erudici ani snahu přiblížit se i poučenému čtenářstvu, avšak koncepce knihy bude po mém soudu vyhovovat spíše odborné veřejnosti, která v řadě analytických studií nalezne pro sebe nejeden kýžený podnět.

Laický čtenář bude naproti tomu do značné míry překvapen, bude v textu patrně postrádat více „Habsburků“, starší generace též více ekonomických ukazatelů.¹ Pochopit nové, nebál bych se použít zprofanované slovo angažované pojetí (srov. s. 20, poslední odstavec) této epochy vyžaduje od čtenáře velkou zkušenost s četbou historických (příp. politologických) prací, a to nejen populárně-naučných, nýbrž i akademických. Zkrátka ne každý čtenář této skvostně vypravené knihy bude z tohoto přístupu nadšen. Méně poučený uživatel v ní patrně pro sebe nenalezne mnoho podnětného, snad kromě bohaté obrazové dokumentace (reprodukce maleb, dobových fotografií a tiskovin, plánek měst i bitev, ukázky soudobého výtvarného umění a architektury). Kdo zná blíže dílo I. Cermana,² není ovšem překvapen důrazem na multietnicitu a multilingvnost českých zemí vymezeného období. Vždyť byly součástí mnohonárodnostní říše. Nediví se ani místy provokujícímu slohu vyprávění, tím méně mnoha odlehlým skutečnostem, které se před čtenářem objeví často bez upozornění. Na druhou stranu je trochu škoda, že se autoři ještě více nesoustředili na monarchii za hranicemi českých zemí.

Kniha totiž nevypráví příběh úplného života všech společenských vrstev ve vymezeném časovém úseku. Je to zřejmé již z úvodu I. Cermana (s. 7–20), kde se čtenář

1 Srov. např. s publikací Josef PETRÁŘ a kol., *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990, která se ovšem připravovala ještě před přelomovým rokem 1989.

2 Z poslední doby srov. např. Ivo CERMÁN, *Aufklärung oder Illuminismus? Die Enzyklopädie des Grafen Franz Josef Thun*, Stuttgart 2015; Ivo CERMÁN – Diego LUCCI – Susan REYNOLDS (ed.), *Casanova. Enlightenment philosopher*, Oxford 2016.

dozvídá, že v centru pozornosti autorského kolektivu „nestojí panovníci, ale proces vznikání občanské společnosti“ (s. 10), tedy příběh osvobození poddaných (kteří nejsou v žádném případě idealizováni), pravidla pro koordinaci sociálního života i nástroje pro jejich prosazení (tj. právo a média). V knize je též věnována velká pozornost náboženství, protože „v minulosti lidé trvali na tom, že společnost nelze udržet“ bez jeho pomoci. Celým textem se proto vinou tři příběhy, které mají podle hlavního editora ve svém souhrnu držet pohromadě lidskou společnost: příběh práva, příběh vzniku veřejné sféry a příběh vývoje náboženství a církve. Autoři nicméně nezapomněli ani na vliv válek na poddané a později na občanskou společnost jako celek, aby tak ještě více vyzdvihli svoji premisu o počátcích klíčových institucí současné politické kultury, které prý sahají už do doby vlády domu habsbursko-lotrinského.

K novému přístupu autorů (trochu s povzdechem se chce říci *stále novému*) patří sledování všech skupin poddaných českých zemí, tedy nejen těch česky a německy mluvících, ale i Židů (s. 125–141, 339–353, 651–665) a Cikánů (s. 201–207, 667–671); samozřejmostí je pak zkoumání tzv. ženské otázky (s. 691–705), evangelických církví (s. 183–199, 321–337) nebo vídeňského poddílů na „českém národním probuzení“ (s. 109–123). Velký prostor tudíž autoři věnovali i různým podobám antisemitismu, rasismu, sociálním i národnostním předsudkům, tedy tématům v současné české společnosti nadále poměrně kontroverzním. Z moderní látky najdeme v publikaci zejména korunovace jakožto akty plné mnohovýznamové symboliky. Kniha je koncipována chronologicky a sleduje svá témata napříč celým vymezeným obdobím. Více prostoru je v textu věnováno době od roku 1848, která se kryje s panováním císaře Františka Josefa I. Sevřené analytické studie nejsou popisné, ale problémové, vtahují čtenáře do myšlenkového světa autorů textů, a tím přispívají ke zvýšení kultury historického myšlení naší doby. Tento aspekt pokládám osobně za nejprínosnější hodnotu celého díla.

Poněkud zvláštně je v knize řešena bibliografie. Je rozdělena na oddíl „Bibliografické eseje“ (s. 723–775) zachycující literaturu k jednotlivým studiím a na oddíl „Výběrová bibliografie“ (s. 776–782), jakýsi celkový přehled literatury řazený abecedně. Hledání konkrétního titulu je proto dosti ztíženo, navíc mnohé tituly se opakují. Přestože se jedná o výběr literatury, některé práce mi v knize chybějí. Tak například ke studii o T. G. Masarykovi postrádám odkaz na knihy Marie L. Neudorfllové,³ u studií literárněhistorických některé práce Aleše Hamana⁴ nebo Václava Velčovského.⁵

Přes uvedené výhrady jsem přesvědčen, že vystoupení „nové generace historiků“, kteří se snažili „usmířit Čechy s vytěsňeným obdobím jejich minulosti“ (zadní obálka), se povedlo a mělo smysl. Souhlasím s názorem autorů knihy, že „naše diskontinuitní vidění této epochy je deformováno národním pojetím dějin, které nás nutilo vidět moderní české dějiny jako sérii katastrof a nových začátků“.

Jakub Zouhar

3 Za všechny: Marie L. NEUDORFLOVÁ, *T. G. Masaryk – politický myslitel*, Praha 2011; TÁŽ, *Masaryk – demokrat: od České otázky k ženskému hnutí a Nové Evropě*, Praha 2016. V knize přitom jsou odkazy vroceně r. 2016.

4 Aleš HAMAN, *Trvání v proměně. Česká literatura devatenáctého století*, Praha 2010. Jiné autorovy studie jsou však v knize uvedeny.

5 Václav VELČOVSKÝ, *Nesoužití. Česko-německá jazyková politika 18.–20. století*, Praha 2014.

Peter RIETBERGEN

Rome and the World – The World in Rome.

The Politics of International Culture, 1911–2011

Dordrecht – St. Louis, MO, Republic of Letters Publishing 2012, XIV + 373 s.,

ISBN 978-90-8979-087-3; 978-90-8979-088-0.

Nizozemský historik Peter Rietbergen, profesor na Radboud Universiteit v Nijmegenu, se jako badatel Královského nizozemského ústavu v Římě inspiroval výzkumem „míst paměti“ a aplikoval tento směr nových kulturních dějin na Věčné město. Nevěnoval se – beztak nevyčerpatelnému – bohatství rozmanitých architektonických a uměleckých dokladů o kulturních dějinách této historické metropole, sahajících od antiky do současnosti. Naopak se zaměřil na jednu z moderních částí Říma, která představuje zcela mimořádné svědectví o sepětí místních a světových kulturních tradicí a zároveň o propojení kultury a vědy s politikou a zvláště s mezinárodními vztahy. Tímto místem je nevelký údolní pás Valle Giulia, přimykající se k severní části parkového a palácového komplexu Villa Borghese za Aureliánskými hradbami.

Rietbergen si položil otázku, jak se podařilo po sjednocení Itálie uchovat centrální místo Říma ve světové kultuře a zajistit mu postavení „hlavního“ (či „mateřského“) města světa, v němž je pokládána za nesmírně prestižní záležitost prezentace kultury jiných, a to i neevropských národů. Na základě literatury a vybraných pramenů zpracoval téma do monografie, rozdělené – kromě úvodních a závěrečných stránek a rejstříku – do šesti kapitol. V nich pojednal o Valle Giulia jakožto o místě, kam se zaměřil sen o kosmopolitní kultuře, kde se konala světová výstava roku 1911, kde se soustředilo několik vysokých škol, kde vznikla řada zahraničních vědeckých ústavů a také galerie velikanů světové kultury a konečně kde se odehrály zápasy mezi tradicí a modernitou (stručně jsou naznačeny střety církevního a laického světa, ale také studentské bouře roku 1968).

Výklad o nevelkém městském prostoru nutně vychází ze specifické situace Itálie a její metropole na přelomu 19. a 20. století. Ve snaze zajistit Římu výjimečné postavení snažila se královská i republikánská Itálie, bez ohledu na střídající se vládní režimy (liberální, fašistický, křesťansko-demokratický), zajistit městu trvalou atraktivitu uspořádáním světové výstavy či olympijských her, ale i mnohem trvalejším způsobem, totiž vytvořením světově unikátního centra bádání v humanitních vědách a podporou exkluzivní galerie sochařských pomníků, v němž jsou jednotlivé národy představeny prostřednictvím největších osobností své kultury. Podstatná část historických, archeologických a uměnovědných ústavů sídlících v Římě (celkem devět výstavných paláců a vil, zasvěcených vědeckému bádání a propagaci národních kultur), stejně jako mezinárodní galerie pod širým nebem, našly – spolu s bohatými muzei a vysokými školami – svůj domov v osobitém, intelektuálně nabitým prostředí Valle Giulia.

Tematika monografie je vymezena stoletím, které uplynulo od světové výstavy roku 1911 (tehdy připomínající padesátiletou existenci Italského království – byt v prvních letech ještě bez Říma ovládaného papežem), a je zaměřena na kulturně politické strategie, které měly oživit slávu Říma a zajistit mu postavení „kotvy“ či „pokladnice“ světové kulturní

paměti. Nešlo však pouze o ni, neboť s Římem spojovaly své ambice už v průběhu 19. století i jiné evropské mocnosti a jejich panovníci, kteří se pokládali za pokračovatele antické nebo středověké říše a vyjadřovali to rovněž kulturně politickými činy – Napoleon I. založením římské Académie de France ve Ville Medici (1803) a německý císař Vilém II. prezentací své moci v Německém archeologickém ústavu na Kapitolu (1894).

V této konkurenci evropských panovníků hledala také italská královská vláda způsob, jakým by zvýraznila svou dominantní přítomnost v Římě. Nestačila jen syntéza tradic císařského a papežského sídelního města, bylo nutno zvýraznit věčnost a univerzalitu se zřetelem k současnosti a budoucnosti. Začalo budování moderního Říma, který by se vyrovnal dominantám minulosti. Bylo však nutno přinést i nové ideje a podněty, s nimiž přicházel mj. vědec a politik (ministr financí) Quintino Sella, který se zasloužil o to, že král Viktor Emanuel II. přenesl hlavní město z Florencie do Říma. Je škoda, že Rietbergen nevěnoval této tematice víc než jen zběžnou zmínku, neboť jde o důležitou předeihu dalšího vývoje daného tématu ve 20. století.

Autor se naopak soustředil na osobnost, která proměnila podobu a do jisté míry předurčila budoucí poslání Valle Giulia. Zámožný mecenáš umění Alfred Strohl-Fern, francouzsky orientovaný Alsasan, který po francouzsko-pruské válce odešel do Říma, zakoupil rozsáhlé pozemky poblíž Willy Borghese a uskutečnil tam svůj kosmopolitní sen o umělecké krajině. V exoticky upraveném parku vybudoval vilu, která nese jeho jméno a jež se stala útlukem a působištěm umělců přicházejících do Věčného města z různých částí světa – od Ameriky po Rusko. Rekonstrukce seznamu malířů, spisovatelů a hudebních skladatelů pobývajících v tomto kulturním mikrokosmu od konce osmdesátých let 19. století do Strohlovy smrti (1927), o níž se pokusil Rietbergen, narazila na nedostatek pramenů. Jsou tam však spolehlivě doloženi i Středoevropané, mezi nimi pražský rodák Rainer Maria Rilke a český malíř Otakar Brázda, který roku 1913 přijel do Itálie na státní „římské“ stipendium. Rietbergen, který připouští, že velkou část rozptýlených informací nacházel v internetových zdrojích, uvádí o něm jen zlomkovité údaje; zaznamenává však sňatek českého umělce s hraběnkou Amelií Posse (na s. 36 je reprodukován Brázdův portrét této ženy), která mu otevřela dveře do aristokratických salonů, a jejich společný odpor proti Mussoliniho fašistickému režimu.

Mezinárodní umělecká komunita, kterou se snažil vytvořit Alfred Strohl-Fern, dodávala prostoru „za hradbami“ osobitou kosmopolitní auru a originální ideovou náplň, zvláště když se Villa Borghese stala roku 1901 státním (královským) majetkem a v roce 1903 byla připojena k Římu jako veřejný park. Sama o sobě však nemohla splnit ambice obnovené „matky měst“, neboť Řím měl konkurenty nejen ve větších evropských metropolích (což Rietbergen kupodivu přehlíží), ale také ve Florencii a Benátkách, usilujících o vedoucí úlohu při prezentaci moderního umění, a v Turínu, který se snažil vystupovat jako výkladní skříň italského technického vzestupu. Potřebu spojit umění s vědou a s ideou pokroku vystihl další cizinec, který tehdy (1904) přišel do Říma – David Lubin, Američan polského původu, který usiloval o koordinaci světového zemědělství a výživy. Pro svůj záměr dokázal získat krále Viktora Emanuela III. a už v roce 1908 se stal nově založený Mezinárodní zemědělský ústav v Římě (International Institute of Agriculture) světovým centrem,

uznaným 46 státy, a předchůdcem Organizace pro výživu a zemědělství FAO (Food and Agriculture Organization), specializované agentury Organizace spojených národů.

Rietbergen těmto dlouhodobým efektům nevěnuje větší pozornost, ale snaží se vysledovat genezi institucí a odhalit podněty, jež vedly k prosazení Říma jako nového intelektuálního centra s celosvětovým dosahem. Zdůrazňuje, že zdaleka nešlo jen o zájem rodilých Italů, naopak že o povýšení Říma na světovou kulturní metropoli usilovali zejména cizinci, jimž se město stalo novým domovem. Čelné místo mezi nimi zaujal Ernesto Nathan, původem Angličan s židovskými kořeny, který se stal v letech 1907–1913 úspěšným římským starostou a který prosazoval koncepci, že Řím má reprezentovat silný italský stát otevřený světu. Tomu odpovídala nejen modernizační přestavba metropole, ale i příprava světové výstavy. Zvláštní pozornost se soustředila na Valle Giulia, kde byl vybudován nejen velkolepý Palác krásných umění (pozdější Národní galerie moderního umění), ale také zřízeno Etruské muzeum. Rietbergen důmyslně argumentuje, že v tomto případě šlo o specifický kompenzační efekt. Neboť v lingvistickém a komunikačním smyslu Itálie už na počátku 20. století ztrácela svou výlučnost ústupem univerzálně působící latiny, ale snažila se zdůraznit svou výjimečnost historicky. Na příkladu Etrusků dokazovala, že na Apeninském poloostrově existovala už před Římem vyspělá civilizace, předcházející ostatní evropské kultury. Navíc publikační činnost, která provázela expozici z roku 1911, prezentovala historický i moderní Řím jako svébytný civilizační jev, ve zjevné opozici k Římu papežskému.

Světová výstava se konala za účasti devatenácti států Evropy, Ameriky a Asie, pod heslem „Roma Caput Mundi“. Naznačila propojení italských vlivů s ostatní Evropou a prostřednictvím nejúspěšnějšího – rakouského – pavilonu také sepětí s českými zeměmi, mj. prostřednictvím zúčastněných umělců Antona Hanaka, rodáka z Brna, a Gustava Klimta, činného také v severních a západních Čechách. Výstava – spolu s předchozími podněty – dotvořila *genius loci* Valle Giulia, již natrvalo spjatý s výtvarným uměním. Vysoké ambice však narážely na realitu. Galerie moderního umění (založená roku 1883), která se po světové výstavě přesunula do Paláce krásných umění, měla sice předvést současné italské umění, ale bezděky podala svědectví o tom, že italský tradicionalismus je vzdálen skutečně moderní tvorbě, kterou na římských výstavách představili Renoir a Rodin (1913) či Gauguin a Picasso (1915). Řím se musel vyrovnat rovněž s konkurencí Vídně a Mnichova, dokonce i sousedních jihoslovanských zemí, reprezentovaných sochařem Ivanem Meštrovičem. Východiskem z této situace se stalo budování vysokého školství pro výtvarné umění a architekturu, samozřejmě opět ve Valle Giulia. Idea starosty Nathana, že se má z Říma stát permanentní „città d'arte“, se sice prosadila ve veřejném mínění, ale kompletní realizaci záměrů odsunula první světová válka a následující fašistická diktatura. Vyjádřením politických preferencí se stalo spíše Koloniální muzeum, založené ve dvacátých letech, jež mělo prezentovat imperiální záměry Itálie a její výboje v Africe.

Do popředí vystoupil zájem o význam Říma ve světové vědě. Na jedné straně to byly přírodní vědy, jež se prosadily před první světovou válkou vybudováním velkorysé zoologické zahrady, na druhé straně humanitní bádání. Institute věnované umění (spíše jeho praktické než teoretické stránce) měly hlubokou tradici, kterou zahájila římská Académie de France, založená ministrem Colbertem z moci Ludvíka XIV. Předstih měl také

obor archeologie, institucionalizovaný nejprve papežskou kurií (1816) a Pruskem (1829). K soustavnému historickému výzkumu se přiklonila École française de Rome (založená 1875), avšak skutečný rozmach zahraničních historických institucí v Římě nastal teprve po otevření Vatikánského tajného archivu Lvem XIII. (1880) a po založení Rakouského historického ústavu (1881).

Právě proces zakládání historických ústavů, jejich zaměření a hlavně politická a kulturní motivace jednotlivých států je ústředním tématem Rietbergenovy monografie. Autor zvolil specifický postup, v němž do centra pozornosti postavil Královský nizozemský ústav v Římě (založený roku 1904) a výklad o ostatních tématech tomuto záměru podřídil. Takový postup se nejvíce jeví jako šťastný, neboť zahraniční ústavy a komplexní akademie v Římě se navzájem značně liší dobou vzniku, způsobem založení a financování, počtem vědeckých pracovníků a stipendistů, rozsahem výzkumu, vědním zaměřením a dalšími stránkami, což by si vyžadovalo spíše diferencovaný typologický přístup. Rietbergen si všímá jiných ústavů, ale poněkud nesoustavně a výběrově, což činí tuto část jeho pojednání nekomplexní a poněkud nepřehlednou. Kupříkladu když píše o institucích z konce 19. století, neodlišuje zřetelně institucionální zakotvení Rakušanů, Maďarů a Poláků, ačkoli rakouský ústav byl státní, maďarský soukromý a haličští Poláci, přesněji řečeno Akademie věd a umění v Krakově, si v roce 1886 vybudovali expedici určenou k výzkumu ve vatikánských archivních fondech. Rietbergen v důsledku nekompletních podkladů vůbec neuvádí, současně vzniklou Českou historickou expedici, zřízenou zemským sněmem Českého království (1887), která dosahovala pozoruhodných badatelských a edičních výsledků. Naproti tomu cituje Josefa Šustu, „young Bohemian scholar“ (s. 150), k jehož pamětem se dostal prostřednictvím německy otištěných výňatků.¹

Pohled na vývoj zahraničních ústavů v Římě prostřednictvím nizozemského ústavu má výhodu v tom, že naznačuje, jak zakladatelé nových institucí (Dánové, Švédové a Norové, ale také Rumuni a Češi) hledali informace a zkušenosti u představitelů institucí již existujících, mj. též u Holanďanů, kteří v důsledku neutrality nemuseli v letech 1914–1918 přerušit činnost na italském území. Zároveň však takový interpretační přístup posouvá celou optiku tohoto procesu k jednostrannému zkreslení. Nizozemské prameny o zmíněných konzultacích jsou odrazem nahodilých poznatků jednájících osob, jsou mezerovité a nepřesné. Když pak Rietbergen tyto údaje přenáší do své práce a kombinuje je s údaji z literatury, dopouští se dalších chyb. Tak zaznamenává k roku 1920 sondážní konzultace Josefa Borovického, ale neví si rady s identifikací osoby („one Dr. J. Borovicka“), mylně datuje vznik Československého historického ústavu v Římě i počátek jeho výzkumné činnosti, nebere na vědomí existenci Československa (píše pouze o „the Czech government“) atd. (s. 174). To je jen dílčí doklad, že při přejímání Rietbergenových údajů (zejména pokud se týkají zemí střední a jihovýchodní Evropy) je třeba zachovávat značnou opatrnost.

Výklad je ovšem soustředěn na Valle Giulia, v jehož počátcích sehrál iniciační roli římský starosta Nathan, který uvažoval o tom, že by po světové výstavě 2011 mohly

1 Bertold WALDSTEIN-WARTENBERG (ed.), *Josef Šusta Studienjahre in Rom*. Aus dem Tschechischen übersetzt und eingeleitet, *Römische Historische Mitteilungen* 11, 1969, s. 127–181.

být přiděleny tamní pozemky jednotlivým národům, aby na nich pokračovaly ve svých uměleckých aktivitách. Jako první byla takto obdařena Velká Británie, jejíž podporu potřebovala Itálie při rozvíjení obnovených ambicí ve Středomoří. Impozantní výstavní pavilon v neoklasickém stylu, dílo významného architekta Edwina Lutyense, nebyl na rozdíl od ostatních stržen, ale od roku 1912 začal sloužit jako (postupně zvětšované) sídlo Britské akademie; zpočátku to byla instituce zaměřená na umění, později rozšířila badatelské spektrum o historii a archeologii. Tím vznikl před první světovou válkou precedens, který měl po jejím skončení zásadní význam pro vznik celého komplexu humanitních ústavů.

Rietbergen shledal množství údajů o zakládání ústavů, knihoven, muzeí, o pořádání konferencí, o námětech na společné projekty (mj. na zpracování mezinárodní tematické bibliografie) a dalších aktivitách, spjatých s budováním římského centra humanitních věd. Předností výkladu je odhalení motivací, jež vedly jednotlivé státy k podpoře římského výzkumu. Někdy sehrály významnou úlohu i nahodilé okolnosti. Tak například u švédského ústavu vstoupil do hry intenzivní zájem prince, pozdějšího krále Gustava Adolfa VI., nadšeného amatérského archeologa, o podporu bádání o římském starověku a jeho schopnost získat podporu bohatých mecenášů, zejména prominentní rodiny bankéřů a průmyslníků Wallenbergů. Naproti tomu ze strany nizozemské královské vlády se podobná podpora nevyskytla. Ostatně i další ústavy (včetně Britské akademie), pokud vůbec měly státní podporu, nezískávaly od svých vlád tolik, aby mohly ze státních dotací pokrýt všechny potřebné náklady, vysoké zejména u archeologických výzkumů.

Z hlediska dějin vědní politiky je zajímavé vystižení konkurence jednak mezi zainteresovanými cizími státy (především snaha překonat německou dominanci), jednak mezi domácími (italskými a vatikánskými) činiteli. Ve dvacátých letech se ujala iniciativy kurie, která zřídila Papežský ústav pro křesťanskou archeologii (1925) a podpořila humanitní bádání na Gregoriánské univerzitě a v dalších institucích. Po roce 1922 zintenzívnila snahy o sebeprosazení prostřednictvím kulturní a vědní politiky rovněž Mussoliniho fašistická vláda. Těsně předtím (1921) nabídla římská městská správa (Comune di Roma) pozemky ve Valle Giulia státům, které na nich hodlaly vybudovat své akademie. Částečně navázala na lokace národních pavilonů, postavených pro světovou výstavu 1911, avšak i do této nabídky se promítly mezinárodní konflikty, zejména německo-britské válečné soupeření. Krátce po první světové válce se totiž jevilo jako nemyslitelné, aby byla německá výzkumná základna² postavena v sousedství již stabilizované Britské akademie, která zaujala nejimpozantnější postavení nad celým údolím. Za druhé světové války se latentní napětí odrazilo dokonce v megalomanských plánech Alberta Speera, který plánoval, že po vítězné válce bude Britská akademie srovnána se zemí a její prostor uvolněn.

Rozdíly mezi „vítězi“ a „poraženými“ se po první světové válce projevíly také ve vztahu ke střední a jihovýchodní Evropě. Rumunsko získalo počátkem dvacátých let velmi výhodnou pozici na místě někdejšího maďarského výstavního pavilonu a dokázalo na ní za finanční pomoci rumunských bank vystavět okázalý neorenesanční palác. Jeho

2 O vývoji německých ústavů od 19. do počátku 21. století pojednává publikace: Jiří PEŠEK – Lucie FILIPOVÁ a kol., *Věda a politika. Německé společenskovědní ústavy v zahraničí (1880–2010)*, Praha 2013.

posláním se stala demonstrace „romanity“ původně dácké populace a údajně trvalého sepětí rumunského území s Římem (Rietbergen si správně povšiml toho, jak se v tehdejší rumunské kulturní politice odrazil nacionální výklad dějin v pojetí vůdčího představitele rumunské historiografie Nicolae Iorgy). Naopak Maďarsko rezignovalo na návrat do stále prestižnějších prostor ve Valle Giulia a přeneslo sídlo svého ústavu do barokního paláce Falconieri v centru Říma.

Mezi postupně přibývajícím ústavům se měl zařadit také Československý historický ústav nebo dokonce komplexní Československá akademie v Římě, ale záměr se z řady důvodů neuskutečnil. Rietbergen nevěnoval pozornost této složité otázce a pouze s odvoláním na drobný článek Zdeňky Hledíkové zaznamenal nerealizovaný architektonický projekt a přerušení činnosti v roce 1939. Právě na tomto místě zůstala nevyužitá příležitost naznačit komplikace meziválečných vztahů mezi Československem a Itálií a likvidaci Československého ústavu jako důsledek nacistické expanze, která tragicky ovlivnila vývoj celého centra humanitních věd v Římě.

Společný zájem na výzkumu antického kulturního dědictví a pozdějších dějin Apeninského poloostrova vedl ústavy, které sídlily ve Valle Giulia, ke snahám o spolupráci na výzkumných a infrastrukturních projektech. Užitečnost takového postupu se projevila zvláště za druhé světové války, kdy šlo o záchranu knihoven a sbírek v době předpokládaných bojů o Řím. Stejným rizikem se stalo Hitlerovo nařízení o odvozu unikátních knižních kolekcí německých ústavů z Itálie z prosince 1943. Rietbergen dokládá jednání Belgického, Nizozemského, Rumunského a Švédského ústavu, z nichž zejména ústav neutrálního Švédska měl prostředky, aby zajistil záchranu části německých sbírek. Tyto snahy se prolínaly s úsilím papeže Pia XII. o záchranu Věčného města před válečnou zkázou a zároveň s úvahami o možnostech poválečné obnovy kulturního a vědeckého života, z nichž v roce 1946 vzešlo založení Mezinárodní unie archeologických, historických a uměleko-historických ústavů v Římě. Unie se stala garantem mnohostranné spolupráce a výměny informací, a to i v těch sférách, které dříve z technologických důvodů ztroskotávaly (teprve v internetovém věku bylo možno realizovat meziknihovní síť URBS, která podává přehled velkých knižních sbírek římských a vatikánských ústavů).

Politická spojenectví i nepřátelské vztahy se neprojevily pouze ve sféře vědeckých ústavů, ale také v galerii pod širým nebem, mezinárodním memoriálním parku na rozhraní Valle Giulia a areálu Villa Borghese. Do tohoto prostoru vkládaly jednotlivé státy pomníky svých kulturních představitelů, kteří měli zvýraznit jejich vztah k Římu a jeho historickému dědictví, ale i k základním tématům evropské civilizace. Jako první získal svůj mohutný pomník z carrarského mramoru J. W. Goethe; tento dar císaře Viléma II. z roku 1904 měl vyjádřit skutečnost, že sjednocená Německá říše se pokládá za pravého dědice římských imperiálních ambicí. Zatímco tehdy byl pomník přijat jako výraz německo-italského přátelství, o několik let později se již uvažovalo jeho stržení, neboť vlivem první světové války byl pokládán za „dar císaře Hunů, horších a barbarštějších než jejich starověcí předchůdci“ (s. 272). Naštěstí k tomu nedošlo, ale reakce přišla z jiné strany.

Goethův pomník byl výzvou pro Francouze, kteří vzápětí (1905) vztyčili konkurenční – bojovně pojatý a na souznění s Garibaldim poukazující – pomník Victora Huga jakož-

to ztělesnění republikánské svobody. Britové se k tomuto soupeření symbolů připojili se značným zpožděním, teprve v roce 1959, kdy zde postavili kopii Thorvaldsenova pomníku George Byrona, opět jako výraz vlastního přístupu k svobodě. Doba dvou světových válek, kdy se konflikty vybíjely jinými formami, rozvoji memoriální galerie nepřála – tím spíše, že se zájem soustředil na budování vědeckých ústavů. Teprve po odeznění nejprudších forem studené války se iniciativy chopily státy Latinské Ameriky a vytvořily ve Valle Giulia připomínku nejvýznamnějších osobností, spjatých s vybojováním jejich nezávislosti na Španělsku; především z iniciativy tamních italských přistěhovalců a jejich potomků vznikl v letech 1959–2010 soubor šesti pomníků „osvoboditelů“, mezi nimiž vynikají monumentální jezdecké portréty Simóna Bolívara a Josého de San Martín.

Rietbergen při analýze memoriální galerie oprávněně zdůrazňuje, že osobnosti zde zastoupené nebyly vybírány podle dlouhodobého plánu, naopak že pomníky vznikaly na základě aktuálních pohnutek jednotlivých států. Jelikož jde většinou o motivy, které nebyly veřejně deklarovány, pokouší se je autor odhalit v dobových souvislostech a v hlubším kulturním zázemí bilaterálních vztahů mezi donátorskou zemí a Itálií. Kupříkladu nejen kulturní tradice, ale i ekonomické zájmy Itálie, Íránu a Egypta (těžba ropy, investice do průmyslu atd.) jsou patrné za zřízením pomníků středověkého perského básníka Firdausiho (1971) a moderního egyptského spisovatele Ahmeda Shawkyho (1962). Na počátku 21. století umístěné pomníky A. S. Puškina (roku 2000 ho odhalil Vladimir Putin) a N. V. Gogola (2002) se staly výrazem snah o sblížení Ruska se západní Evropou a jejich cílem bylo prokázat významný podíl této země na vývoji evropské kultury. Zastoupení nejmenší balkánské země, Černé Hory, pomníkem tamního vládce a romantického básníka Petara II. Petroviče Njegoše (2005) navazovalo na italský zájem o Balkán, v tomto případě vyjádřený sňatkem pozdějšího italského krále Viktora Emanuela III. s černohorskou kněžnou Jelenou (z dynastie Njegošů), která se stala velice populární italskou královnou.

Podobně jako další země „východu“ (Bulharsko, Gruzie), sledovalo i Polsko zájem na zdůraznění svého přínosu evropské civilizaci, když v roce 1966 skromněji a poté roku 2006 v monumentální podobě uvedlo do galerie svého zástupce Henryka Sienkiewicze. Vzhledem k tomu, že autor románu *Quo vadis* získal dominantní postavení ve vstupní části areálu, dosáhl Poláci optimálního výsledku. Také oni potvrdili Rietbergenova slova, že jednotlivé národy a státy se k takovému činu odhodlají z různých důvodů a volí rozdílné způsoby sebeprosazení, ale že vždy jde o snahu upevnit sepětí s Římem jako branou do světové kultury.

Češi ve dvacátých a třicátých letech 20. století svou váhavostí a byrokratickou těžkopádností (kromě zahraničně politických komplikací) promarnili možnost vybudovat na poskytnutém pozemku vlastní vědeckou základnu a zařadit se tak se svým ústavem vedle Britů, Skandinávců, Rumunů a dalších národů mezi trvalé uživatele tohoto privilegovaného prostoru. O vybudování pomníku některé z klíčových osobností české kultury se žádná ze státních či jiných institucí ani nepokusila. V době, kdy se začíná mluvit o tom, že Valle Giulia je už sochami „saturováno“, vzniká otázka, zda je tento neúspěch – na rozdíl od méně početných a nejspíš i méně zámožných Černohorců a Gruzínců – definitivní. Pokud by se skutečně zastavila možnost rozmnožovat tuto galerii (neboť slova o „zaplněnosti“ tohoto rozsáhlého prostoru jsou pouhou frází), pak by to samozřejmě byla škoda pro ty národy,

kteřé přiliř dloũho vřhaly, ale i pro samotný Řřm. Neboť by se vzdal přřležitosti ke střlřmu ořivovřnř jedinečnřho mřsta kulturnř pamřti lidstva, jakř nemř ve svřtř obdoby.

Rietbergenova kniha zvlřdř třma rozsřhlř a z pramennřho hlediska nesnadno uchopitelnř. Problematika nenř a ani nemřže břt vyčerpřna beze zbytku, v jednotlivinřch je vřklad nepřsnř (kdo bude hledat přřhlednř informace o řřmskřch řstavech, sřhne spřře po souboru statř vydřnřch Mezinřrodnř unř řřmskřch řstavř³ nebo po stručnřch, ale autorizovřnřch řdajřch vydřvřnřch v ročence třto unie).⁴ Je vřak třeba ocenit, že se nizozemskř autor tohoto skutečnř evropskřho nřmřtu chopil a že ho v hlavnřch rysech vřstižnř zpracoval. Monografie je uřitečnřm souhrnem poznatkř o tom, jak se podařilo vybudovat mezinřrodnř kulturnř svazky „třetřho Řřma“ po odliřnřch přřdchozřch epochřch cřsařskř a papeřskř, jak spolu starř tradice soupeřily a v jakřm smyslu na nř bylo mořno ve 20. stoletř navřzat. Nenř to apoteoza Vřčnřho mřsta, nřbrř analřza podnřtř a konfliktř, kterř ovlivřovaly modernizačnř vzestup Řřma, aniř by bylo pominuto retardačnř přsobenř svřtovřch vřlek a italskřho fařismu. Zřroveň jde o podstatnř přřspřvek k poznřnř unikřtnřho centra humanitnřch vřd a třm i k dřjinřm historiografie a jejř infrastruktury. Obtřřnř dostupnost třto knihy vřak pravdřpodobnř omezř řřřř dopad, kterř by si Rietbergenovy poznatky zaslouřily.

Jaroslav Přnek

3 Paolo VIAN (ed.), *Speculum mundi. Roma centro internazionale di ricerche umanistiche*, Roma 1993.

4 Zvlřstř vřhodnř jsou souhrnnř řdaje v publikaci *Annuario (Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte in Roma)*, 54 (2012–2013). Attività 2007–2012, Roma 2012.

Sabine WITT

Nationalistische Intellektuelle in der Slowakei 1918–1945.

Kulturelle Praxis zwischen Sakralisierung und Säkularisierung Berlin – Mřnchen – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2015, 412 s., ISBN 978-3-11-035930-5.

Problematika slovenskřch dřejř přvej polovice 20. storočia nepatrř přřve k hlavnřm třmřm v cudzorejzřnej literatřre. Tak trochu proti tomuto přřdu ide nemeckř prřca Sabine Witt *Nacionalistickř intelektuřli na Slovensku 1918–1945* s podtitulom „Kultřrna prax medzi sakralizřciou a sekularizřciou“, ktorř akoby nadvřzovala na dielo Jřrga Konrada Hoenscha.¹ Uř nřzov napovedř, že autorku zaujala třma přpojenia kultřry a nacionalizmu. Witt sa zamerala na rozvřjanie slovenskřho nacionalizmu ako alternativy voči ideolřgii řechoslovakizmu, na ktorom bola zalořenř přvř řechoslovenskř republika. Zřroveň si kladic otřzku „akřmi kultřrnřmi praktikami a technikami sa slovenskř nacionalizmus etabloval“?

1 Jřrg Konrad HOENSCH, *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/1939*, Křln-Graz 1965.

Pri hľadaní odpovede predpokladá, že „kultúrne praktiky intelektuálov významne prispeli k presadeniu kategórie národa v slovenskej spoločnosti“ (s. 1).

Práca je rozdelená do siedmych kapitol, úvodu (označeného ako prvá kapitola) a záveru. V prvej kapitole „Nacionalizmus a kultúrna prax“ sa autorka venuje teoretickému rozboru teórií nacionalizmu a ich vplyvu na etablovanie sa a smerovanie nacionalizmu slovenského. Za dôležitý element realizovania sa nacionalizmu považuje autorka printové médiá (s. 25) i kultúrne vzdelanie (s. 27). Slovenský nacionalizmus zároveň dáva do opozície voči štátnej ideológii: „Štátna nacionalizácia bola vnímaná a odmietaná ako čechizácia. Slováci boli podľa tejto logiky centralizovaným štátom potlačovaným národom, ktorý si musel vybojovať svoju slobodu a právo na sebaurčenie“ (s. 31).

Druhá kapitola „Národné idey pred rokom 1918“ sa venuje vývoju slovenského nacionalizmu v uhorských pomeroch. Popri zhodnotení významu spisovného jazyka ako politického argumentu autorka krátko predstavuje aj jednotlivé slovenské politické prúdy. Zároveň poukazuje, že dôležité impulzy v procese kultúrneho rozvoja kategórie národa prichádzali od „českých a československých nacionalistov“ (s. 72). Tento vplyv sa naplno rozvinul v nasledujúcom období, ktorým sa zaoberá tretia kapitola, „Československá nacionalizácia a slovenský nacionalizmus“.

Ta sa snaží sledovať vývoj slovenského nacionalizmu, ktorý podáva ako boj s českou konkurenciou a ideológiou čechoslovakizmu, odmietajúcou akceptovať slovenské národno-emancipačné úsilie. Autorka stotožňuje slovenský nacionalizmus s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou. Mimo jej pozornosti ale zostávajú zástancovia nároku slovenského národa na sebaurčenie z ďalších politických smerov ako napr. Slovenskej národnej strany ale i agrárnikov. Takéto zjednodušené vnímanie problematiky je zrejme odrazom malej základne sekundárnej literatúry, z ktorej kapitola vychádza. Chýbajú tu základné práce viacerých významných autorov špecializujúcich sa na danú problematiku ako napr. Jan Rychlík,² Valerián Bystrický,³ Alena Bartlová⁴ alebo Jaroslava Rogulová.⁵ Zaujímavým príspevkom k téme je aj autorkou nevyužitá publikácia Petra Zmátlá.⁶ Na druhej strane väčšia pozornosť venovaná ľudovej strane vychádza aj z rozsiahlejšieho využitia produkcie „neoludáckych“ historikov. Obmedzené penzum literatúry sa navyše prejavilo aj v tom, že niektoré dlhšie pasáže (až strany) vychádzajú iba z jedného zdroja ako napr. s. 91 alebo s. 109–110.

Hlavnou a najprínosnejšou časťou práce sú zostávajúce štyri kapitoly. Štvrtá „Nová intelektuálska elita“, piata „Národ v inštitucionálnej praxi“, šiesta „Národ ako rétorická prax“ a siedma a zároveň najpodnetnejšia „Literárna prax“. V týchto kapitolách autorka sleduje proces vytvárania novej národnej elity. Opäť ju spája najmä s ľudovou stranou a bojom proti československej kultúre a československým inštitúciám. Prináša rozbor viacerých nacionalistických časopisov ale aj kultúrnych organizácií podporujúcich tento

2 Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*, Bratislava – Praha 1997.

3 Napr. Valerián BYSTRICKÝ, *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*, Bratislava 2008.

4 Alena BARTLOVÁ, *Andrej Hlinka*, Bratislava 1991.

5 Jaroslava ROGULOVÁ, *Slovenská národná strana 1918–1938*, Bratislava 2013.

6 Peter ZMÁTLO, *Katolíci a evanjelici na Slovensku (1929–1932)*, Ružomberok 2011.

ideologický prúd. Na tomto mieste by však bolo vhodné doplniť aj aktivity neľudáckych intelektuálov, ktorí taktiež významne prispeli k zmene pohľadu na tzv. slovenskú otázku, či už to bol napr. časopis *Politika*, *Dav* alebo iné. Je ale treba uznať, že takéto rozšírenie by si vyžiadalo ďalší dôkladný výskum a znamenalo by aj podstatný nárast rozsahu práce. Jedinými československými inštitúciami, ktorým autorka venuje pozornosť tak zostávajú „oporné body čechoslovakizmu“ v Bratislave – Univerzita Komenského (s. 160–164) a Národné divadlo (s. 164–167). Aj v tejto časti sa prejavili rezervy pri rešeršoch odbornej slovenskej literatúry. Autorka tak nereflektuje aktuálnu slovenskú historickú spisbu zaoberajúcu sa kultúrnymi dejinami.⁷ Nedostatok sekundárnej literatúry sa prejavil aj pri rozbere antisemitského diskurzu, keď pri snahách o vytvorenie „národne homogénnej spoločnosti“ (s. 288) práve Židia vystriedali Čechov v pozícii vnútorného nepriateľa.⁸

Aj napriek spomínaným rezervám je potrebné vyzdvihnúť najmä prínos poslednej kapitoly venovanej literárnej praxi. Autorka vystihla aktuálny trend využívania literatúry ako historického prameňa. Z pohľadu skúmania slovenských dejín ide teda o priekopnícke dielo, a preto k nemu treba aj tak pristupovať. Môžeme mu odpustiť aj pár ďalších faktografických (na s. 1 autorka píše, že v roku 1993 zanikla Československá socialistická republika – sic!, hoci ako odborníčka na problematiku by mala poznať vtedajší oficiálny názov – Česká a Slovenská Federatívna republika, ktorej existencia bola navyše ukončená k 31. 12. 1992) a terminologických pochybení (na s. 212 nepresne analyzuje činnosť Slovenskej ligy, ktorá sa snažila o vytváranie [česko]slovenských jazykových kolónií v oblastiach obývaných neslovenským obyvateľstvom). Odhliadnuc od týchto detailov sa práca Sabine Witt môže stať odrazovým mostíkom pre ďalší výskum dejín nacionalizmu a dejín kultúry v prvej polovici 20. storočia v slovenskom ale i československom prostredí.

Róbert Arpáš

7 Vlasta JAKSICOVÁ, *Kultúra v dejinách – dejiny kultúry. Moderna a slovenský intelektuál v silo-čiarach prvej polovice 20. storočia*, Bratislava 2012.

8 Aj keď sa autorka opiera o práce Ivana Kamenca, produkciu ďalších odborníkov v tejto problematike ignoruje. Spomenúť môžeme aspoň Katarínu Hradskú a Eduarda Nižňanského ale aj novšiu generáciu ako sú napr. Martina Fiamová a Ján Hlavinka.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Drahomír SUCHÁNEK –
Václav DRŠKA

Církevní dějiny. Antika a středověk

Praha, Grada 2013, 432 s.,
ISBN 978-80-247-3719-5.

Přehledově pojatá publikace přináší základní shrnutí církevního vývoje od počátků křesťanství až přibližně do konce 15. století. Autoři si vytkli za cíl nabídnout co nejúplnější pohled na problematiku církevních dějin, čemuž odpovídá zvolená forma i obsah výkladu, který nemá ambice přinést nová zjištění, nýbrž srozumitelnou interpretaci složité problematiky. Kniha sestává z pěti chronologicky uspořádaných oddílů. Vzhledem k obsáhlosti tématu jsou oddíly dále tematicky členěny podle víceméně jednotného vzoru – politické a společenské poměry; organizace církve; ideový vývoj a proudy. Hlavní výkladový text doplňují podrobnější exkurzy k vybraným problémům, případně jsou líčené skutečnosti dokumentovány citacemi z pramenů. Čtenáři se tak nabízí poměrně plastický obraz vývoje církevní organizace, věrouky a ideových proudů v širším historickém kontextu. Vzhledem k tomu, že autoři publikaci koncipovali jako studijní pomůcku pro širší spektrum humanitních oborů, bylo by však patrně vhodné věnovat samostatnou pozornost také církevním dějinám jako tématu historiografického bádání.

Jan Zelenka

Gian Luca POTEŠTÀ

Poslední Mesiáš. Prorockví a panovnická svrchovanost ve středověku

(= Každodenní život)
Praha, Argo 2017, 227 s.,
ISBN 978-80-257-2156-8.

Mesianismus má dlouhou a živoucí tradici v judaismu, a proto není divu, že název studie Giana Lucy Potesty vzbuzuje velký zájem. Odborníci i čtenáři, kteří po ní sáhnou, budou možná zpočátku zklamáni. Podle Gershoma Sholema, průkopníka studia židovského mesianismu a židovské mystiky je totiž mesianismus výsostným rysem judaismu.¹ Mesianismus, tedy víra v příchod Mesiáše, je přece to, co zásadně odděluje křesťanství a judaismus. S tímto všeobecně přijímaným názorem Potestà polemizuje a poukazuje na bohatou mesianistickou tradici v křesťanském prostředí. Potestà nesouhlasí se Sholemovým tvrzením, že zatímco judaismus chápe vykoupení jako historickou a veřejnou událost, křesťanská mentalita redempci vnímá ne jako událost, ale jako duchovní a neviditelný přerod, takřka soukromou záležitost.

Autor ve studii dokazuje, že ani v judaismu nebyla mesiášská myšlenka zdaleka tak přímočará a uniformní, jak jsme si zvykli věřit. Pojem *mašich* mohl krom krále osvoboditele, který se zjeví v posledních dnech světa a lidstva, znamenat také pomazání

¹ Gershom SHOLEM, *Mesiášská idea v judaismu a další eseje o židovské spiritualitě*, Praha 2017.

panovníka nebo duchovních. Velmi různorodá, jak se ukazuje při zkoumání Talmudu, je také představa, kdo vystoupí jako Mesiáš, jak a kdy přijde, zda je potřeba se na jeho příchod připravovat, zda se bude jednat o hnutí nebo o instituci či státní útvar atd.

Potestova kniha se zabývá mesianismem, kterému se dařilo v křesťanské společnosti: prorocství o příchodu vykupitele byla většínou vztahována k panovnickému majestátu. Neplatí to jen o středověku, ale i o novověku, kdy v německé kultuře žila postava Posledního císaře, nositele řádu a míru.

V úvodní části se kniha věnuje tématu *Konstansovy věštby*, která položila základy legendy o císaři posledních časů. Tato legenda sahá až do okruhu Herakleiova vnuka a měla pomoci uskutečnit záměr znovuzrození po nástupu k moci (roku 641) císaře Konstanse II., povoláného, aby christianizoval celý svět včetně vzpurných Židů. Poslední císař měl své dílo korunovat příchodem do Jeruzaléma, kde měl odložit vladařské insignie. Stejně téma v jiném hávu obsahuje *Pseudo-Metodějova apokalypsa*, vzniklá o několik desetiletí později v syrském křesťanském prostředí. K této legendě se v 10. století vrátil mnich Adso a přepracoval ji tak, aby vyzněla jako předzvěst nástupu a vítězství franských panovníků. V italském prostředí, jako výraz touhy po obnovení byzantské moci v Itálii, pak byla v oblibě tzv. *Tiburtinská Sibyla*, jejíž součástí byla zmíněná *Konstansova věštba*.

Od druhé poloviny 11. století se starší prorocství transformovala v předzvěst odlišného říšského programu, zahájeného Jindřichem IV. V novém pojetí se již poslední císař neměl v Jeruzalémě vzdát moci, ale naopak měl město dobýt a získat dominantní postavení na úkor byzantského císaře, tedy dvě koruny. Tento program

se opírá o imaginární pouť Karla Velikého na Východ a vyzdvihuje kýženou expanzi německé říše. Naopak papežská koncepce pracuje s obrazem nejvyššího pontifika, který ovládne Východ z Říma.

Zejména v kruzích blízkých Fridrichu Barbarosovi se ujaly mesiášské představy, které oslavovaly císařovu osobu a jeho politickou ctižádost. Z těchto kruhů pak vzešly počiny jako přenesení ostatků Tří králů z Milána do Kolína nad Rýnem, protoredakce *Listu kněze Jana* a svatořečení Karla Velikého. Barbarosova smrt na výpravě, která měla znovunastolit moc křesťanských císařů v Jeruzalémě, znamenala ovšem konec této rétoriky a otevřela cestu představě, která umísťovala události posledních dnů do Říma.

Papežská mesianistická rétorika vycházela z několika textů, z nichž nejnámější byla papežská prorocství, odvozená od byzantských *Leonových věštek*. Základním požadavkem, který papežové prosazovali, byla *plenitudo potestatis*, tedy svrchovaná moc pontifiků. V polovině XIV. století Jan z Roquetaillade uvedl do oběhu mesianistickou vizi, podle níž andělského pastýře posledních dnů bude doprovázet panovník, Francouz.

Jestliže se hlavní mesianistické legendy vázaly na osobnost panovníků (a později papežů), nelze opomenout ani lidový mesianismus, který byl a dodnes je typický právě pro židovské prostředí. Autor popisuje křesťanský lidový mesianismus prostřednictvím barvitého portréty Coly di Rienzo a jeho představy o lidové spravedlnosti.

Kniha o deseti kapitolách je opatřena fundovaným doslovem Pavlína Cermanové a jmenným rejstříkem. Jedná se o studii, která boří zažitě představy a nastoluje nové pohledy na problematiku nanejvýš citlivou a zajímavou.

Lenka Blechová

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ a kol.
Dvůr a církev v českých zemích středověku
(= Řada A, Monographia, Sv. 83)
Praha, Historický ústav 2017, 249 s.,
ISBN 978-807586-314-3.

Nejnovější svazek řady publikací Historického ústavu AV ČR ke středověkým dvorům je věnován duchovním a víře na panovnických a šlechtických dvorech v českých zemích ve středověku. Téma zpracovala s kolektivem autorů Dana Dvořáková-Malá, redaktorka a autorka již několika publikací, v nichž jsou systematicky analyzovány poměry na středověkých dvorech a jejich rozmanité funkce. Po úvodním slově, na jehož začátku D. Dvořáková-Malá zprvu vyjadřuje rozpaky nad spojením dvora a církve, snad proto, aby toto spojení vzápětí obhájila, následují kapitoly mapující úlohu a postavení náboženství a kléru na středověkých dvorech. Dvanáct kapitol knihy je uspořádáno do pěti oddílů (tak tyto části nazývá hlavní autorka v závěrečném shrnutí, v seznamu autorů jsou označeny jako „hlavy“), které jsou věnovány specifickým tématům „dvora a církve“.

V prvním oddíle – Sakrální versus profánní – sleduje Zdeňka Hledíková v kapitole „Liturgická každodennost při dvoře a její nositelé“ prostor pro pravidelnou liturgii na Pražském hradě a jeho proměny během přestavby katedrály ve 14. století, liturgický provoz pražské katedrály a liturgickou úlohu kanovníků a duchovenstva při katedrále. Dále sleduje osobnosti, které se na ní podílely, funkci kapitulní školy a knihovny. Hledíková výstižně představuje katedrálu jako kulturně společenské středisko, které mimo jiné významně přispívalo k reprezentaci panovníka a jeho dvora. František Záruba v kapitole „Zbožnost na

šlechtických hradech“ upozorňuje na projevy osobní zbožnosti šlechty a jejich odraz především v uspořádání a výzdobě šlechtických hradů.

V oddílu Dvůr a víra v literatuře prezentuje Dana Dvořáková-Malá v kapitole „Křesťanství a víra ve dvorské literatuře 13. věku“ tento žánr jako významnou součást zbožnosti a prožívání víry na přemyslovském dvoře, především na dvoře Václava II. Autorka oprávněně konstatuje, že v této době „Věra v literatuře... směla konkurovat rytířství a milostným tématům“ (s. 50). Odlišně je zaměřena druhá kapitola tohoto oddílu „Kritika dvora v díle Petra Chelčického“, v níž Jaroslav Boubín chápe kriticky odmítavé stanovisko pozdně středověkého myslitele Petra Chelčického k dvorům jako součást Chelčického kritiky politické moci.

V oddílu Víra jako nástroj politické moci se Zdeněk Vašek v kapitole „Královské dary církvi – zbožnost nebo pragmatismus?“ pokouší na příkladu Jana Lucemburského a jeho rodiny přispět k řešení často kladené otázky, jak hodnotit dary církvi ve středověku. Na základě rozboru konfirmací a donací církevním institucím autor konstatuje provázanost donací Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny klášterům s průběhem jejich vlády i osobního života a sleduje proměny jejich donační činnosti od konfirmací starších privilegií, které měly pomoci upevnit panovnickou prestiž a legitimitu panovníka z nové dynastie, přes politicko-ekonomickou podporu církevních institucí a rozšiřování panovnické domény ve dvacátých letech 14. století po donace a fundace spojené s osobní zbožností, spásou duše a memorií na konci života Elišky Přemyslovny a Jana Lucemburského. Robert Šimůnek připomíná v kapitole „Konfese – prvek rodových

tradic české šlechty v pozdním středověku“ sakrální složku v mocenské legitimaci a rodové reprezentaci šlechty a kladě si otázku, zda, případně do jaké míry, v jakém směru a v jakých souvislostech lze uvažovat o konfesionalní příslušnosti jako prvku rodových tradic v pohusitských Čechách. Zatímco na první část otázky odpovídá kladně, pro sledování souvislostí, v nichž lze uvažovat o konfesní rodové tradici, není k dispozici dostatek pramenů.

Oddíl Klérus ve službách dvora je soustředěn k lucemburské a jagellonské době. Eva Doležalová, „Klérus na dvorech lucemburských králů ve 14. století“, se na rozdíl od některých autorů nepodivuje nad přítomností duchovenstva na královských dvorech, ale prezentuje ji jako nedílnou součást dvorské společnosti. Na konkrétních postavách podává příklady postavení a role duchovních činitelů u lucemburského dvora, především za vlády Karla IV. Současné nastiňuje hlavní témata a metodologii bádání a zdůrazňuje požadavek dokončení prosopografického výzkumu jako nezbytného předpokladu pro objasnění postavení a funkce duchovenstva na panovnických dvorech. Evu Doležalovou vhodně doplňuje Lenka Bobková kapitolou „Duchovní rádci Jana Zhořeleckého“, pojednáním o duchovních, kteří spoluutvářeli osobnost, politické postoje a mecenášskou činnost zhořeleckého vévody. Skupina rádců sahá od blíže neznámých učitelů a vychovatelů přes kancelářské úředníky až po významné osobnosti, které alespoň nějaký čas působily u Janova dvora nebo s nimiž měl Jan Zhořelecký kontakty. Božena Czwojdrak kapitolou „Univerzitní vzdělanci ve službách manželek Vladislava Jagielly“ obrátila pozornost k akademicky vzdělaným intelektuálům, kteří působili v okolí pol-

ských královen, manželek Vladislava II. Jagellonského (1386–1434), ať již v jejich kancelářích nebo jako vychovatelé princů, literáti, básníci a překladatelé. Czwojdra poukazuje na rostoucí počet univerzitně vzdělaných osobností na polském královském dvoře po obnovení krakovské univerzity v roce 1400.

V posledním oddílu – Řádové duchovenstvo – sleduje Josef Šrámek kontakty přemyslovských panovníků s benediktinskými kláštery, jejich opaty a mnichy (kapitola „Postavení benediktinů na dvorech Přemyslovců“). Po prostudování relevantních pramenů od *Kosmovy kroniky a legendy* až po zprávy o počátku 14. století však nenašel, až na jednu výjimku (kaplan Vratislava II. a opat v Opatovicích Ondřej), kromě ne zcela zřetelných indicií výslovné doklady o působení benediktinů na přemyslovském dvoře. Pravým opakem bylo působení cisterciáckých opatů u dvora posledních Přemyslovců a Lucemburků, jak ukázala Kateřina Charvátová v kapitole „Cisterciáci ve dvorském prostředí 12. až raného 15. století“. Ti v českých zemích vystupovali v tradicích cisterciáckého řádu, jehož představitelé běžně působili jako diplomaté a rádci na evropských panovnických dvorech a byli pravidelnými účastníky dvorského života.

Závěrem shrnula Dana Dvořáčková-Malá obsah jednotlivých kapitol a poukázala na pestrost badatelských možností, které téma poskytuje. Naznačila, že kniha nepředstavuje systematické zpracování tématu, ale první kamínky mozaiky, která by měla být postupně doplňována. Je počátkem studia duchovního života a života duchovních na panovnických a šlechtických dvorech, a především výzvou k jeho pokračování.

Na závěr si však neodpustím několik připomínek: Seznam autorů odkazuje na čísla „hlav“, které ovšem nejsou číslovány ani

v obsahu ani v textu. Poznámky jsou umístěny až za textem knihy, což ztěžuje jejich užití. Občas se objevují i nepříjemné písarské či stylistické chyby jako v třetí větě kapitoly o univerzitních vzdělancích nebo v první větě Závěru knihy. Šťastné nejsou ani formule o tom, jak se „Kanceláře knížat a králů... hemžily pulpity, listinami, archiváliemi, či jiným psacím a pečetním náčiním“, či o „stabilní činnosti kanceláře“ od druhé poloviny 12. století, stejně jako „vzájemná kooperace biskupa a panovníka“ v době vlastnických kostelů byla poněkud iluzorní.

Marie Bláhová

Joachim EHLERS

Otto von Freising. Ein Intellektueller im Mittelalter. Eine Biographie

München, C. H. Beck 2013, 383 s.,
ISBN 978-3-406-65478-7.

Freisingský biskup Oto náleží k významným postavám vrcholně středověkých dějin středoevropského prostoru. Syn rakouského markraběte Leopolda byl po matce spřízněn s císařským rodem. Pohyboval se v nejvyšších patrech politického a kulturního života, o čemž nejlépe svědčí díla, která vzdělaný prelát sepsal. Jak napovídá podtitul Ehlersovy monografie, právě intelektuální život biskupa Oty na širším pozadí duchovních dějin 12. století tvoří páteř jeho biografie.

Namísto chronologického líčení životních osudů nabízí kniha spíše tematicky členěný pohled do myšlenkového světa freisingského biskupa. V šesti kapitolách autor seznamuje čtenáře nejprve s Otovým rodinným zázemím, kariérními plány a motivacemi, posléze se věnuje jeho studiím, životu vzdělance a biskupa i sepsaným dílům.

Stěžejní kapitolou práce, která představuje východisko k dalším částem knihy, se stal druhý tematický oddíl, věnovaný Otovým studiím v Paříži a duchovnímu klimatu 12. století. Pařížská studia formovala biskupův myšlenkový svět, který se výrazně otiskl do jeho dalšího působení nejen v rámci říšské církevní elity, ale zejména do jeho literárního působení.

Ehlersova práce se neopírá o nové a neznámé pramenné údaje, její význam a přínos spočívá právě v zaměření na intelektuální stránku osobnosti Oty z Freisingu. V tomto ohledu nabídl autor metodologicky inspirativní příspěvek biografickému bádání, který spíše než na „pouhou“ osobu nahlíží na středověkého vzdělance v širším kontextu „dějin idejí“.

Jan Zelenka

Josef RIEDMANN (ed.)

Die Innsbrucker Briefsammlung. Eine neue Quelle zur Geschichte Kaiser Friedrichs II. und König Konrads IV.

(= Monumenta Germaniae Historica – Briefe des späteren Mittelalters, Bd. 3)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2017,
334 s. + 4 listy s 16 obrazovými přílohami,
ISBN 978-3-447-10749-5.

Podobné situace v bádání o období vrcholného a pozdního středověku nenaštávají často. V r. 2006 uveřejnil totiž innsbrucký ordinarius Josef Riedmann (* 1940) v Deutsches Archivu rozsáhlou stať o sice běžně známém, ale prakticky nikým pořádně nepřečteném rukopisu v tyrolské Zemské a univerzitní knihovně v Innsbrucku, který obsahuje 227 (tento počet neodpovídá závěrečnému pořadovému číslu edice, neboť v textu je ještě řada

17 areng, které jsou shrnuty pod jedním číslem jen s alfabetskými indexy; Riedmann je ne zcela výstižně označuje jako incipity) více či méně úplných formulí písemností obou v titulu uvedených panovníků. Sice jsou to listiny bez dat i jmen, ale přesto věcně obsahově bohaté texty. Existuje ovšem i několik výjimek: falzum písemnosti Karla Velikého, dva listy tureckých sultánů, listina krále jeruzalémského Jana či některé texty papežské. Ty ale byly všechny známy, byť z jiných předloh, které uvádějí data, i vydány. To ale o formulích Friedrichových a Konrádových říci nelze, takže zřetelně obohacují pramen ná východiska. V nich výrazně (120 ku 50) převažují texty Konrádovy nad texty jeho předchůdce. Absence dat i jmen v textu samozřejmě jejich hodnotu výrazně limituje. Nicméně většinou mají jednotlivé texty nejen jmenovité příjemce, ale vedle formálních formulí i příslušné konkrétní dispozice, takže jsou zpravidla do značné míry obecně historicky zařaditelné. Tento soubor Riedmann, nyní už innsbrucký emeritus, vydává in extenzo.

Důležité, ba primární jsou dvě základní otázky, resp. jejich řešení, totiž kdy a kde příslušný soubor vznikl. Je přitom jasné, že právě u tohoto typu pramenů jde často o otázky, kdy odpověď je v nejlepším případě rozpačitá a neurčitá. Pokud jde o první otázku, věnoval Riedmann přibližnému časovému zařazení sbírky velkou pozornost v úvodu i v komentáři k jednotlivým textům. Podle všech náznaků lze s editorem přijmout dataci nejspíše do sedmdesátých let 13. století, čemuž odpovídá i zařazení paleografické. Pokud pak jde o původ díla, tam Riedmann vychází z provenience rukopisu. Kodex se nalézal v knihovně kartuziánského kláštera Allerengelberg v jihotyrolském Schnalstalu (dnes známém

zejména příznivcům zimních sportů), který ale vznikl nejméně o půlstoletí později. Byl založen a zřejmě i vybaven z dolnorakouského Mauerbachu. Ovšem i jeho založení proběhlo až kolem poloviny 14. století a to ze slovinského Žiže (Seitz).

Čili možná „knihovnická“ stopa se nekoná, a stejně tak je tomu v podstatě i s tou textologickou. Nicméně funkce rukopisu je dost zřetelná, protože vedle „našší“ sbírky obsahuje i Prisciánovu pozdně antickou učebnici latiny a zhruba ve stejné době vzniklé Ars dictandi Ludolfa z Hildesheimu. Možné spojení všech těchto sbírek s kartuziánskými potřebami je více než volné, takže tu platí známé *non liquet*. Nicméně přece jen nejsme zcela bezbranní, protože vlastní obsah sbírky ukazuje alespoň na to, odkud předlohy musely vycházet. Bylo to prostředí blízké pozdně štaufské panovnické kanceláři s převahou textů, určených sice italským příjemcům, do něhož nicméně pronikaly i jednotlivosti přesahující tento horizont. Jako na zajímavé zjištění tu lze upozornit i na zatím sice nejasné, ale zřetelné vazby na proslulou sbírku, spojovanou se jménem Petra z Viney.

Riedmann končí svůj rozbor obsahu skromným konstatováním, že sbírka nepřináší nic pro změnu celkového hodnocení obou výše zmíněných panovníků, nicméně se z ní dozvídáme leccos nového o jejich vztahu zejména k italským městům (s. 29). Myslím ale, že tento soud je příliš skromný, neboť i obecně tyto formule dávají zřetelně nahlédnout do každodenní písemné komunikace centra s regionem, která byla velmi rozmanitá a zejména velice hojná. Nejde totiž o listiny jako takové, ale o listy každodenní agendy, o nichž víme jinak velmi málo, i když jejich počty musely už tehdy výrazně překračovat texty listinné.

Na rozdíl od nich ale svým krátkodobým významem podléhaly přirozené skartaci. Dávají tím nahlédnout do spleti správních vazeb sice ve špičkovém prostředí té doby, nicméně napovídá to leccos i o tom, co mohlo být a pravděpodobně i bylo v prostředích méně vyvinutých, i když pochopitelně v menší míře. Ostatně si tu vzpomeneme na klasickou edici Františka Palackého *Über Formelbücher*, i když u ní jde o pouhý výběr, nadto z řady rukopisů. V popisovaném innsbruckém kodexu je zajímavá zejména samostatná skupina kondolenčních listů, nejen obou protagonistů sbírky, naznačující význam této agendy. Naopak s blahopřáními souvisejícími s narozeními či sňatky, hojně přicházejícími v dobách návazných (i v našem prostředí), se tu nesetkáváme vůbec.

Je pochopitelné, že se český čtenář těší na možné bohemikální vazby. Bude ale zklamán, neboť ty přímé se tu neobjevují a vlastně ani objevovat nemohou, jak plyne z výše řečeného. Ale týká se to i dalších regionů středoevropského říšského teritoria, i když se tu některá přední knížata mihnou, stejně tak jako uherský král Bala IV. Co je ale obecně platné: v rejstřících se dostáváme snadno do velmi autentického prostředí incipitů/areng vydavatelů, biblických i jiných citátů či jejich aluzí. Riedmann tu podává ostatně i konkordanci s dosud vydavatelsky známým. Rejstříky tak uzavírají edici, která je svým způsobem i inspirací, neboť znovu více než zřetelně naznačuje, co všechno mohlo být zpísemňováno, aniž bychom o tom měli dnes vždy příslušné doklady, a tudíž nás do značné míry nutí k přehodnocení našich představ o stavu písemné kultury ve středověku v obecnější poloze.

Ivan Hlaváček

Étienne DOUBLIER

Ablass, Papsttum und Bettelorden im 13. Jahrhundert

(= Papsttum und mittelalterliches Europa 6)

Koln – Weimar – Wien, Böhlau 2017, 752 s., ISBN 978-3-412-50806-7.

I když je otázka odpustků v pozdním středověku významným fenoménem, který přesahuje vlastní církevní dějiny, přesto může rozsah Doublierovy knihy vzhledem k jejímu časovému omezení vzbudit jistý podiv. Základní třísvazkové dílo Mikuláše Pauluse o více než 1500 stranách o odpustcích ve středověku z dvacátých let minulého století zůstává totiž stále standardem a to tím spíše, že v nedávné době došlo k jeho reprintu. Ale pouhé nahlédnutí do obsahu Doublierovy knihy podá dostatečné vysvětlení. Více než polovinu knihy zabírají spolu s rejstříky dvě pramenné přílohy a to v podstatě jen papežských listin. První přináší registry 1045 písemností od roku 1221 do 1313, týkajících se odpustků za udělení almužny nebo za návštěvy kostelů různého stupně. Druhá příloha, jejíž registry jsou podrobnější, čítá 310 položek v rozpětí let 1227–1301, které se týkají odpustků v souvislosti s křížovými výpravami, kázáními a posléze i s inkvizicí a její podporou.

V obou seznamech je pochopitelné i řada bohemik a moravik, ale při letmé prohlídce zjišťují, že ne všechny se dostaly do geografického rejstříku (viz R 2 např. č. 2 nebo 6; oba texty jsou v našich edicích citovány, i když v R 2 není CDB 2 uveden; ten nadto listinu datuje k 13. září na rozdíl od Doubliera, který ji bez dalšího přičleňuje k 17. září). Bohemik je ovšem i podle rejstříku více. Stačí nalistovat hesla dominikánských konventů v Jihlavě, Jablonném

(Gabel), Praze, Olomouci či Brně (které autor označuje přehlédnutím jako biskupství, i když mu byl v něčem nápomocen náš odborník Jan Hrdina, jehož důležité práce jsou citovány). Ovšem je třeba uvědomit si celoevropskou šíři záběru díla: šlo o práci s neobyčejně rozsáhlou heuristikou nejen v moderních edičních řadách papežských register, ale také, a to možná zejména, v množství starých, ba i barokních edic, neboť je známo, že registra nejsou úplná. U všech regestů, které jsou v první regestové řadě koncipovány jako záhlavní (ale pro potřeby knihy dostačují) jsou více než vítaně připojovány i incipity jejich areng. Jejich samostatný alfabertický soupis je připojen závěrem pod poněkud zavádějícím označením *Urkundenregister*. Ten je ovšem dobrým materiálem k doplnění základního díla o arenze od H. Fichtenaue (1957), které autor překvapivě necituje.

Je ale třeba obrátit pozornost k vlastnímu textu knihy. Obě dominantní instituce jsou zdůrazněny v titulku knihy a jejich podíl je tu pro dobu 13. století zevrubně rozpracován. Text práce je rozvržen do pěti velkých a dále členěných kapitol a závěrečného souhrnu. První pojednává o „prehistorii“ odpustků, která vlastně prehistorií není, protože ojediněle se tak v církvi dalo od raného křesťanství, i když to byl až IV. Lateránský koncil, který spolu se vznikem žebavých řádů otevřel dveře k plnému rozvoji této instituce. Žebavé řády si daly za úkol prohloubit pastorační působení církve na laiky, ať šlo o křty, pokání či kazatelství. S tím ruku v ruce šlo i budování resp. dotváření farních sítí především ovšem ve městech. Rozhodujícím tu byl pontifikát Řehoře IX. (1227–1241), za něhož se podstatně zvýšila aktivita kurie směřující nejen k prohlubování kultu jí kanonizovaných

světců a řádového života zejména ženských řádových komunit, ale i zintenzivnění boje proti herezím v souvislosti s předmětnými kázáními.

To vše se ovšem odehrávalo na pozadí obecných politických dějin té doby, původně také ve stínu střetnutí kurie se Štaufy, takže lze pozorovat kolísání a intenzitu kuriální praxe v tomto směru. Významnou roli hrál také řád německých rytířů v souvislosti se svou expanzí na východ. To je v podstatě náplň druhé kapitoly, v níž se také upozorňuje na klasifikaci /typologii/ odpustků jako takových. Ve třetí kapitole pak Doublier sleduje zejména statistickými metodami velmi proměnlivý přístup jednotlivých papežů k odpustkovému fenoménu. Výkyvy se pak autor snaží vysvětlit jak z objektivních situací, tak ze subjektivních vlastností jednotlivých papežů. Čtvrtá kapitola je věnována vzájemnému působení odpustkové praxe a odpustkové teorie, tj. zejména teoretické literatury. Zde hrál důležitou roli zejména představený dominikánského řádu Raimund de Peñafort.

A konečně se autor zabývá dopadem odpustkové praxe na každodenní život příslušných církevních organizací, zejména ženských odvětví žebavých řádů. Ty obecně z takto vyzískaných peněz stavěly kostely a své konventy, ale také špitály. Papežství jich pak používalo ke svým církevním, ale často i velmi světským aktivitám, i když papežský fiskalismus teprve začíná tam, kde Doublier končí. Poznání tohoto rozvoje odpustkových praktik, které patřily skutečně k jednomu z nejpřednějších kontaktů duchovního života se světem laiků, je významným přínosem k pochopení dalšího vývoje, který vedl ke stále hlubšímu zneužívání tohoto materiálního prostředku k nátlaku na společnost.

„Povinné“ rejstříky a seznamy pramenů, edic a literatury imponují i svým rozsahem. Kniha je bezesporu významným příspěvkem nejen k církevním, ale i světským dějinám. *Sine ira et studio* podává zevrubnou analýzu fenoménu, který se posléze stal jedním z nejkřiklavějších při kritice církve a který u nás ve svých důsledcích vedl ke vzniku husitství, resp. v obecném kontextu o století později ke vzniku reformace.

Ivan Hlaváček

Přemysl BAR

***Diplomacie, právo a propaganda
v pozdním středověku. Polsko-litevská
unie a Řád německých rytířů
na kostnickém koncilu (1414–1418)***

(= Spisy Filozofické fakulty Masarykovy
univerzity 477)

Brno, Masarykova univerzita 2017, 328s.,
ISBN 978-80-210-8870-2.

Přemysl Bar se v posledních letech zařadil mezi přední české odborníky na problematiku pozdně středověkého Polska a Řádu německých rytířů. Právě do těchto prostorových a časových souřadnic je zasazena také jeho nová kniha, která si klade za cíl přiblížit z různých perspektiv vleklý a neobyčejně komplexní konflikt mezi řádovými rytíři a Polsko-litevskou unií. Kniha se konkrétně zaměřuje na dobu zasedání kostnického koncilu mezi lety 1414–1418, v jehož rámci i mimo něj se intenzivně řešila tato ožehavá kauza, která se dokonce stala jedním ze čtyř hlavních bodů politického programu římského a uherského krále Zikmunda Lucemburského, obratně oscilujícího mezi Malborkem a Krakovem (s. 160).

Nejprve přichází na řadu tradiční přehled bádání o polsko-řádovém konfliktu, který

byl na obou stranách barikády dlouho „chápan jako samotná esence vztahů mezi Němci a Poláky“ (s. 10). Teprve v 70. letech minulého století se objevily první práce oproštěné od nacionalistických tendencí. Následuje představení hlavních badatelských otázek a širokého spektra písemných pramenů, z nichž klíčovou roli hrají především depeše stálého prokurátora Řádu u papežské kurie, resp. politická korespondence obecně. Hlavní část knihy autor rozčlenil na tři tematicky propojené oddíly: první se věnuje diplomacii, druhý právním aspektům sporu a třetí propagandě s ním spojené.

První část knihy je co do počtu stran nejrozsáhlejší. Těží zejména z bohatých archivních fondů Řádu německých rytířů, uložených v Berlíně a ve Vídni; druhá strana, tj. Polsko a Litva, v tomto směru přichází více zkrátka, což představuje jeden z limitů výzkumu. Po přiblížení současných trendů v bádání o diplomacii autor přesouvá pozornost k poselstvům jako hlavnímu (ovšem ne jedinému) nositeli diplomatické komunikace. Představuje základní rysy řádové a polské diplomatické praxe, přičemž hlavní důraz je položen na personální složení jednotlivých poselstev Řádu, resp. Polska. Výklad je v obou případech doplněn o biogramy nejdůležitějších aktérů představující jejich aktivity v Kostnici (zmínku si zaslouží alespoň Pavel Włodkowic/Paulus Wladimiri). Autor se však pokusil také o rekonstrukci sítě osob, u nichž obě poselstva hledala podporu, ať už se jednalo o kardinály-protektory, juristy či vlivné přímluvce. Poněkud stranou zůstali jen neoficiální agenti, informátoři a špehové.

Velmi zajímavá je kapitola o předávání darů: ukázala mimo jiné podstatně lepší finanční situaci polské strany, které se touto neformální cestou podařilo získat na

koncilu nejednoho příznivce. Mimořádnou pozornost si vysloužilo darování zubra, kterého Vladislav II. Jagello věnoval římskému králi. Vyobrazení mrtvého zubra z Richentalovy kroniky se dostalo i na titulní stranu knihy. Z dnešního pohledu překvapí i – ve středověku ovšem ne zcela nezvyklá – skutečnost, že Zikmund zvíře ihned daroval dále anglickému králi.

Ubytování a finanční zázemí poselstev představují další zkoumané aspekty. Díky Richentalovým detailním údajům, jakož i dalším pramenům se autorovi podařilo určit rezidenci většiny vyslanců. Bydleli rozptýleně po městě v domech kostnických měšťanů. Shromážděné doklady opět potvrzují vyšší finanční možnosti polské delegace, zatímco Řád nebyl ochoten či spíše schopen vynaložit na svou reprezentaci dostatečné prostředky. To mu v očích účastníků koncilu nemálo uškodilo. Další pasáže ukazují ještě jeden poměrně závažný trend společný více či méně pro obě strany, totiž rivalitu mezi jednotlivými členy poselstva, kteří své akce mnohdy nekoordinovali a jednali na vlastní pěst.

Druhá část knihy je věnována právní stránce sporu, jehož „předmětem [...] byly na jedné straně maximalistické teritoriální požadavky polské delegace vůči řádu a na straně druhé otázka legitimacy duchovní korporace“ (s. 181). Kniha postupně řeší vývoj polsko-řádového konfliktu až do tzv. brodnického příměří roku 1414, jeho následná několikanásobná prodloužení a pokusy o řešení sporu formou arbitráže. Oproti dosavadnímu bádání dospěl autor k závěru, že na kostnickém koncilu ve skutečnosti žádné rozhodčí řízení neprobíhalo (mandát krále Zikmunda vypršel již předtím). Obě strany se toliko bezvýsledně dohadovaly o jeho podobě. Iniciativa přitom nevzešla ani od

jedné ze sporných stran, ale od Zikmunda a Jana XXIII. Neústupnost aktérů a „velký manévrovací prostor se brzy ukázal být překážkou pro efektivní jednání“ (s. 157), a oba rivalové se tak za celou dobu trvání koncilu nedokázaly závazně dohodnout na osobě arbitra, způsobu arbitráže, ani na konkrétním předmětu sporu.

Třetí a poslední oddíl knihy nahlíží konflikt optikou propagandy. Po nastínění teoretických základů pozdně středověké veřejné komunikace autor analyzuje čtyři konkrétní oblasti. První z nich představuje kazatelství zástupců obou stran sporu: přestože kázání probíhala jako výklad na různé biblické pasáže, řečníci je vybírali a za pomoci aluzí na polsko-řádový konflikt interpretovali tak, aby legitimizovali pozice jejich chleboďárců. Nemenší dopad na utváření „veřejného mínění“ účastníků koncilu měly obviňující letáky přibíjené oběma stranami na vrata kostnického dómu. Fantaskní invectivy, obsažené v těchto textech, vybízí historika k velké obezřetnosti při práci s tímto typem pramene. Posledními dvěma sledovanými aspekty jsou spor o christianizaci litevské oblasti Žmudi a konečně příchod kyjevského (vzdoro)metropolity Řehoře Camblaka do Kostnice. Autor zdařile ukázal, jakým způsobem Vladislav Jagello a velkokníže Vitold využívali obě témata tak, aby se sami prezentovali jako horliví křesťané a naklonili si koncilní otce – nutno dodat, že poměrně úspěšně.

Závěrečné autorovo zamyšlení je spíše shrnutím předešlých kapitol než celkovým zhodnocením kostnické epizody na pozadí dlouhodobého antagonismu mezi Řádem a Polskem. Teprve poslední dva odstavce nabízejí stručnou, avšak trefnou reflexi této ústřední otázky (s. 219–220). Přestože rozhodující slovo v Kostnici nepadlo, lze za

„vítěze“ této fáze konfliktu považovat spíše Polsko-litevskou unii. Ta se projevila jako aktivnější a podařilo se jí setřást, či alespoň otupit stigma dosud pohanské země. Autor uzavírá, že teprve díky projednávání na kostnickém koncilu se spor dostal do širšího povědomí křesťanské Evropy.

Kromě obligátního soupisu pramenů a literatury, anglického resumé a rejstříku knihu doplňuje také cenný analytický appendix, který rozebírá obsah, dochování a dataci vybraných typů souvisejících pramenů. Jeho součástí je také edice dosud nevydaných propagandistických letáků.

Na knize je třeba ocenit především důkladnost pramenné heuristiky, jakož i vynikající znalost polské a německé odborné literatury. Díky kritické a precizní práci s prameny se autorovi podařilo vyvrátit řadu zažitých omylů a zpřesnit interpretace některých dílčích otázek. Přemysl Bar předložil velmi komplexní a plastickou sondu do politické komunikace v pozdním středověku. Lze snad jen litovat, že se autor (zejména v oddíle o diplomacii) nepokusil komparovat některé aspekty se závěry početné literatury, analyzující podobným způsobem jiné geografické a chronologické kontexty. Tím by mohl ještě více vyniknout evropský rozměr polsko-řádového sporu na kostnickém koncilu. Ne zcela zasvěcený čtenář by také jistě ocenil mapu Pobaltí s vyznačením příslušných lokalit. Důležité a zajímavé téma, velké množství shromážděných pramenů a řada nových interpretací přesto předurčují tuto objevnou knihu k tomu, aby se stala východiskem dalších úvah české a polské medievistiky. V zájmu oslovení širší badatelské veřejnosti by byl jistě žádoucí její překlad do němčiny nebo angličtiny.

Ondřej Schmidt

Kamil BOLDAN

*Úřední jednolistové tisky
jagellonského věku*

Praha, Národní knihovna České republiky
2016, 176 s., ISBN 978-80-7050-675-2.

Recenzovaná publikace z pera Kamila Boldana je svého druhu specializovaným katalogem (soutisem) věnovaným fenoménu jednolistových tisků úředního či poloúředního charakteru pocházejících z rané fáze českého knihtisku. Autor se oblasti knižní kultury a tištěných médií jagellonského věku věnuje dlouhodobě a snad není od věci hned na úvod podotknout, že se tato skutečnost příjemně podepsala na kvalitě výsledného textu. Za přínosnou je možno označit už samotnou volbu tématu práce, totiž soupis a zevrubnou analýzu tisků o rozsahu jednoho listu, které bývaly potíštěny pouze na jedné, lícové straně. Jak autor podotýká, byly jednolistové tisky do značné míry spotřebním materiálem, což zásadním způsobem ovlivnilo míru jejich uchování. Ačkoli tak vycházely v (na svou dobu) masových nákladech, dochovány dnes bývají pouhé jednotliviny. Významu jednolistových tisků v komunikační „revoluci“ přelomu středověku a raného novověku přitom v českém prostředí dlouhodobě neodpovídal stav jejich zpracování. Dosavadní soupisy typografických památek byly zacíleny primárně na inkunábule, badatelské vytěžení problematiky pro dobu po roce 1501 tudíž spíše pokulhávalo. Nejen v tomto ohledu splácí Boldanova kniha výrazný dluh.

Jak již bylo řečeno, zaměřil se autor ve své práci na dochované jednolistové tisky úředního, resp. poloúředního charakteru z nejstarší vrstvy českých dějin knihtisku, kterou lze ztotožnit s vládou česko-uherských

králů z rodu Jagellonců. V centru zájmu se tak ocitly první typograficky multiplikované panovnické mandáty, formuláře (odpustkových) listin, ale např. též nejstarší „česká“ reklamní nabídka pocházející z olomoucké tiskařské officíny Konrada Baumgartena. Vedle známých kusů přitom Boldan registruje tisky, které doposud unikaly pozornosti zainteresované veřejnosti. Katalogu, jenž je vlastním jádrem recenzované publikace, je představen hutný úvod, v němž autor svým čtenářům nabídl zasvěcený knihovědný a obecně historický kontext evropský i český. Vedle (polo)úřední jednolistové tiskařské produkce přitom představil rovněž její neúřední varianty (kalendářové pomůcky, lékařská naučení, zprávy reflektující aktuální dění, pamflety, modlitby apod.). Celkem se Boldanovi podařilo identifikovat 23 jednolistových bohemikálních tisků úředního charakteru vytištěných v Brně, Olomouci, Plzni, Praze, Štrasburku a Lipsku. Je škoda, že se přitom autor zaměřil pouze na Čechy a Moravu, přičemž pominul ostatní země starého českého státu, tedy Lužice a zejména Slezsko, kde byla roku 1475 založena vůbec nejstarší tiskárna na území České koruny (dílnu provozoval ve Vratislavi Kaspar Elyan). Obsah pojmu „bohemikální“ produkce, uzavřený přibližně do hranic dnešní České republiky, je tím poněkud pokřiven.

Struktura hesel řazených chronologicky a věcně (dle jednotlivých tiskařských officín) má přehlednou ustálenou podobu. Obsahuje vždy kompletní titul, časové určení (vročení), výčet dochovaných exemplářů včetně známých deperdit, záznam o jejich aktuálním uložení a související bibliografické údaje. Nechybí ani kvalitní barevné reprodukce všech evidovaných jednolistových tisků. Následuje konkrétní

analýza, která se pravidelně mění v hutné žánrové mikrostudie. U jednotlivých tiskařských dílen nabízí Boldan přehled produkce včetně rozboru okruhů objednavatelů prací a jejich recipientů (čtenářstva). Představuje tak jednolistové tisky např. coby zajímavý pramen poznání pozdně středověké měšťanské zbožnosti. Věnuje pozornost technické (typografické) úrovni tištěných děl, nevyhýbá se ovšem ani otázkám spojeným se způsoby jejich distribuce či marketingovými strategiemi provozovatelů tiskařských dílen. Užitečné jsou rovněž exkurzy směrem k představení společenské funkce pojednávaných tisků. Výklad autor staví na obecně historiografické reflexi dobového dění (např. domácích válek, konfliktů mezi stavy nebo řádění loupeživých rot), na které jednolistové tisky reagovaly. Klíčovým metodickým východiskem je zde tudíž kontextualizace výkladu.

Jak bývá chvalitebným zvykem, provází knihu seznam použité literatury. Užitečné je rovněž obšírné resumé v anglickém jazyce. Čtenáři se dostává do rukou zdařilé dílo, které bezesporu zaplňuje jedno z bílých míst, pokud jde o poznání široce chápaných kulturních dějin jagellonského období. Při vědomí nesporné kvality odvedené práce je proto dvojnásob škoda, že se autor nepokusil o skutečně celokorunní analýzu problematiky. Lze totiž mít za jisté, že by měl pro zvládnutí takového úkolu ty nejlepší předpoklady.

Petr Kozák

Simona BINKOVÁ –
Markéta KRÍŽOVÁ et al.

Ir más allá... Fuentes bohemicales para el estudio comparativo de la expansión colonial española en la temprana Edad Moderna

Praha, Karolinum 2016, 246 s.,
ISBN 978-80-246-2928-5.

Mezinárodní šestice autorů prezentuje na příkladu pramenů českého původu k problematice činnosti jezuitů z České provincie řádu možnosti využití materiálu českých archivů pro studium problémů světových či obecných dějin. Výsledky práce zkušených badatelů, kteří se problematice věnují dlouhodobě, jsou zobecněny v úvodní části publikace, na niž volně navazují jednotlivé případové studie, ve kterých se účastníci projektu zabývali konkrétními osobnostmi nebo speciálními otázkami. Úvod je zamýšlením nad možnostmi různých pohledů na jezuitské misie v koloniální Latinské Americe, kde mohou prameny bohemikálního původu přispět ke zkoumání problematiky, již věnují pozornost už generace badatelů na celém světě. Vyzdvihují přitom sice samozřejmou, často však badateli opomíjenou skutečnost, že dochované archivní prameny mohou sloužit stejnou měrou jak ke studiu koloniální Ameriky, tak ke studiu vlivu znalosti existence tohoto pro Středoevropany exotického regionu na myšlení přímých účastníků evangelizační mise i části společnosti, jež střední Evropu nikdy neopustila.

Na zajímavou možnost využití excerpovaných dokumentů pak ukazuje studie Markéty Krížové *Identidades inciertas de*

los misioneros centroeuropeos, která sleduje jinou než řádovou příslušnost misionářů. Ti se přirozeně už přihlášením k jezuitům ztotožnili na prvním místě s řádem, v některých svých projevech ovšem dávali najevo i příslušnost k jiné identitě, především etnické, což je pro středoevropského historika zajímavé i proto, že tato druhá, pro jezuitu méně významná identita, se stala v devatenáctém a dvacátém století předmětem ostrých nacionalistických sporů.

Jistým problémem práce je určitá nevyváženost jednotlivých kapitol: jsou tu na jedné straně texty, jejichž autoři nazírají problematiku, třeba speciální, se znalostí širokého kontextu, jinde je pak patrná úzká specializace na region, osobnost či kruh otázek.

Josef Opatrný

Milena HAJNÁ

Šaty chodící. Každodennost a symbolika ve šlechtickém šatníku raného novověku

České Budějovice, Národní
památkový ústav 2016, 255 s.,
ISBN 978-80-87890-17-2.

Českobudějovické pracoviště Národního památkového ústavu vydalo v posledních letech řadu publikací, které se vyznačují mimořádnou úrovní redakčního a typografického zpracování (zásluhu na tom má především historik Martin Gaži) a zároveň velmi podstatně obohacují poznání hmotné kultury a výtvarného umění pozdního středověku a raného novověku. V tomto publikačním rámci se vyhranila mj. tematika dějin odívání, v níž jihočeská badatelka Milena Hajná navázala na průkopnické práce Ludmily Kybalové a stala se dnes čelnou představitelkou tohoto směru bádání.

Milena Hajná vychází z širšího historického zázemí, neboť v analytických studiích detailně prozkoumala dějiny oděvní výroby (zejména oděvní řemesla na dvoře posledních Rožmberků), zabývala se ženským živlem na aristokratickém dvoře (rožmberský fraucimor), ale také pozůstalostními inventáři vypořádajícími o šatstvu mužské části aristokracie a módním odíváním na dvoře Rudolfa II. Získala rovněž širší srovnávací záběr rozbořením královských nařízení o odívání na španělském dvoře, do značné míry určujícím módní trendy i středoevropské aristokracie, a sledovala odraz španělské módy ve zdejších prostředích. Lze říci, že rozhled po hispánském světě dodává interpretaci M. Hajné, která se spolehlivě orientuje v evropské literatuře předmětu, mezinárodní formát.

Monografie (opatřená rozsáhlým souborem pramenů a literatury a jmenným rejstříkem) je přehledně rozčleněna do dvou hlavních částí, z nichž první pojednává o skladbě a obsahu šlechtické garderoby, druhá sleduje proměny odívání v rámci životního cyklu (dětství, mládí, zasnuby, manželství, vdovectví, pohřeb), a to vždy se zřetelem k mužům i ženám, a připojuje charakteristiku šatů a šperků jako daru. Výklad se vyznačuje snahou jasně definovat nesamozřejmé dobové pojmy, označující jednotlivé druhy a součásti oděvů či zdobných doplňků, prostory k jejich ukládání a způsoby jejich ošetření; zároveň je vše doprovázeno odkazy na užití pojmů v pramenech, především v pozůstalostních inventářích. Výklad vystihuje postupné střídání převažujících módních stylů (italského, španělského, francouzského) a prolínání s dalšími lokálními vlivy (uherským, švédským aj.). Detailní popis, rozbor a výklad oděvní je pak začleněn do kapitol věnovaných jednotlivým fázím života šlechty a šlechticů.

Autorka sleduje sociální a kulturní funkci oděvu jako znaku individuálního a společenského sebevnímání, respektive jako vizuální atribut vyšší šlechty, v českém a moravském prostředí příslušníků panského stavu. Zaměřuje se na období od poloviny 16. do sklonku 17. století, ale tematicky překračuje tuto hranici v obou směrech. Čerpá z mnoha písemných pramenů v archivech českých a moravských, ale také rakouských a španělských, z řady starých tisků a novodobých edicí. Přinejmenším rovnocennou součástí heuristiky se staly ikonografické prameny (zejména olejomalby a grafické listy) a hmotné památky. Neobyčejně rozsáhlá dokumentace vychází jednak ze sbírek především jihočeských hradů, zámků a klášterů, ale čerpá také z mnoha dalších zdrojů domácích (Lobkovické sbírky) a zahraničních. Využívá rovněž reflexe zahraniční módy v dílech českých cestovatelů (například italského prostředí zachyceného v cestopisu Bedřicha z Donína). Jednotlivá reprodukováná vyobrazení autorka znalecky komentuje (jen výjimečně se objeví chybné datování – u renesančního figurálního náhrobku Zachariáše z Hradce na s. 217 zřejmě nejde o rok 1678, nýbrž o dobu o století starší), což z knihy vytváří pozoruhodný atlas raně novověké módy střední, ale částečně i jižní a západní Evropy. Monografie Mileny Hajné svou úrovní a významem přesahuje samotné dějiny odívání. Představuje podstatný příspěvek k dějinám raně novověké aristokratické společnosti a kultury. Bohužel pouze jednostránkový anglický souhrn může nanejvýš naznačit, že tu jde o práci přesahující české hranice a obohacující poznání jedné stránky raně novověké kultury v širším evropském rámci.

Jaroslav Pánek

Magdaléna NESPĚŠNÁ HAMSÍKOVÁ
***Lukas Cranach a malířství v českých
zemích (1500–1550)***

Praha, Universita Karlova –

Katolická teologická fakulta 2016, 351 s.,
ISBN 978–80–7422–450–0.

Publikace, věnovaná dílu jednoho z největších evropských malířů konce patnáctého a první poloviny šestnáctého století Lucase Cranacha staršího, nepřináší jen umělecko-historickou analýzu prací, ale sleduje také Cranachovy životní osudy a nejen na jeho případech zkoumá postavení malíře ve společnosti v době dramatických proměn. Analýze předchází obsáhlá část práce, v níž autorka hodnotí cranachovskou literaturu, počínaje prvními monografiemi přes Cranachovo místo ve velkých syntézách dějin umění až po publikace devatenáctého století, v nichž zdůrazňovali tehdejší autoři dobové prameny. S jejich pomocí upřesňovali nejasnosti a omyly starší literatury nejen v životopisných datech, ale také, a možná hlavně, v atribucích děl v souvislosti s diskusí o vztahu Cranacha a Grünewalda. Velkou pozornost věnuje autorka v této části práce stylové analýze odborníků tohoto období. Reprodukují a respektují jejich závěr postupné přeměny Cranacha z invenčního tvůrce ve velkovýrobce a podnikatele, s čímž přirozeně souvisí i otázka Cranachovy dílny, umožňující „sériovou“ výrobu. Tuto část práce uzavřela autorka pohledem na názory českých historiků umění na Cranachovo dílo a odezvu jeho výtvarného projevu v Čechách a na Moravě. V následující části práce pak hledá charakteristické rysy provozu Cranachovy dílny, které by tuto odezvu mohly přímo určovat.

Poslední část práce je analýzou různých podob ohlasu Cranachových děl v českém

a moravském prostředí, dokumentovanou množstvím obrazového materiálu. V jednotlivých případech si autorka klade otázku, zda je možné hovořit o přímé inspiraci Cranachovými obrazy nebo grafikami, či je-li třeba uvažovat spíše v kategorii obecné příbuznosti. Nejobsáhlejší kapitolou této části knihy je logicky analýza díla malíře známého jako Mistr I. W., jehož Nespěšná Hamsíková považuje za Cranachova nejúspěšnějšího žáka v Čechách (s. 191–242). V závěru knihy pak autorka vztahuje kvalitu Cranachova díla ke komplikované době, v níž vznikalo, tedy období reformace s jejími politickými i náboženskými převraty.

Josef Opatrný

Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ

***O útěše proti smrti. Víra, smrt
a spása v pohřebních kázáních
v období konfesionalizace***

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017,
310 s., ISBN 978-80-7422-579-6.

Devět let po vydání monografie *Triumphus in mortem*,¹ kterou Radmila Prchal Pavlíčková vstoupila do povědomí odborné veřejnosti jako inovativní badatelka nad málo známými funerálními prameny z německých katolických oblastí raného novověku, přichází nyní autorka s prací, v níž německojazyčným pohřebním kázáním pokládá nové otázky. Zatímco její dřívější výzkumy tematizovaly především podoby a proměny oslavné topiky zesnulých katolických biskupů, v knize *O útěše proti smrti* popisuje onu topiku v kontextu konfesní propagandy 16. a první poloviny 17. století. Jejím hlav-

1 Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008.

ním zájmem už nejsou posmrtné oslavné modely *sola ipso*, nýbrž funerální rétorika jako nástroj mezikonfesní komunikace.

Oproti dřívějším úžeji zaměřeným studiím autorka prozkoumala obsáhlý korpus pramenů. Reprezentativní, dostatečně vypovídající výběr zkoumaných textů představoval, jak píše autorka, náročný úkol, a v tomto ohledu nelze než vzdát čest příkladnému řemeslnému zvládnutí historické materie. Vzhledem k rozšířenosti raně novověkých funerálních tisků (a pohřebních kázání obzvláště) zvolila autorka sondu, jejímž hlavním kritériem se stal geografický a sociálně-náboženský kontext. Prchal Pavlíčková se po obsáhlých úvodních kapitolách, které čtenáře seznamují s problematikou funerální homiletiky z několika úhlů pohledu (kázání jako rétorická situace, literární žánr, životopis zesnulého, komemorativní akt) a které mohou poučenému čtenáři připadat mírně naddimenzované (především vzhledem k analogické recepci této látky v minulé knize téže autorky), dostává k výkladu jednotlivých rétorických motivů v katolických i protestantských kázáních. Hlavní důraz je tu položen na analýzu způsobů, jakými raně novověcí kazatelé používali ustálené nábožensko-edukativní stylizace coby nástroje konfesního vymezení. K těmto účelům si autorka zvolila čtyři výkladové fenomény, které se rozhodla formou exkurzů ilustrovat na textech ze čtyř vybraných říšských měst.

K vyličení prostředků, pomocí kterých kazatelé prokazovali pravost své víry (tedy pozitivní vymezení), si autorka vybrala pohřební proslovy ze smířlivého prostředí bikonfesního Augsburgu. Naopak k vysvětlení často užívaných militantních postojů vůči lidem jiného vyznání (tedy negativní vymezení) posloužily texty ze saského

Hildesheimu, kde katolická vrchnost žila v permanentním napětí s luteránským měšťanstvem. Téma náboženské konverze je přiblíženo pomocí pohřebních proslovů z Magdeburku. Konečně topos vyhnanství pro víru byl vykreslen za použití reformačních kázání ze Schweinfurtu, kam se od poslední čtvrtiny 16. století často uchýlovali náboženští emigranti z rekatolizovaného Würzburgu. Pomocí takto definované prameně základny se autorce zdařilo nastavit zrcadlo české historiografie, která se mnohdy snažila zkoumat tytéž jevy v české raně novověké společnosti bez adekvátní komparace s jiným multikonfesním prostředím. Tato spíše v podtextu přítomná snaha překonat některé zkostnatělé výkladové konstanty vyniká v knize o to více, uvědomíme-li si, že úvodní části všech čtyř kapitol tvoří obecný popis daného věroučného toposu (zobrazení pravé víry, falešné víry, konverze a náboženského exilu) pomocí obdobných pramenů bohemikální provenience.

Nastíněný výkladový rámec knihy se opírá o poststrukturalistické teorie Pierra Bourdieua. Z díla je cítit autorčina profesionální sebereflexe, byť čtivý text není nijak narušován metodologickými úvahami. Jedinou souvislejší pasáž shrnující dosavadní historiografické přístupy zde představuje obligátní rozbor pojmu konfesionalizace jako nosného rámce knihy. Argumentační postupy Radmily Pavlíčkové jsou spíše kazuistické nežli komparativní a fungují na bázi předkládání vhodných příkladů k vysvětlovaným jevům. Tento postup lze považovat za zcela legitimní a vzhledem k charakteru díla za plně dostačující. Troufám si však tvrdit, že by odborná veřejnost do budoucna uvítala i nějaké textologické komparativní studie.

Knih *O útěše proti smrti* představuje úctyhodný příspěvek do diskuse o dějinách ná-

boženského myšlení. Novověké pohřební kázání je zde nahlíženo jako teologicko-polemický pramen, který využívá smrt jako prostředek, pomocí kterého dochází k artikulaci věroučných dogmat. Prchal Pavličková poukazuje na konkrétní argumentační postupy katolických i nekatolických kazatelů, kteří v kázáních předkládají dogmata svého vyznání a staví je do kontrastu s „pomýlenou“ věroukou ostatních konfesí. Univerzální a bezvýhradný nárok vlastní pravdivosti je důležitým imperativem předmoderní společnosti a jejích hodnot.

Zkoumaný pramenný materiál vydává v autorčině perspektivě přesvědčivé svědectví o dobových hranicích myslitelného a vybízí čtenáře k dalším úvahám. Uveďme zde jeden příklad za všechny. V knize je tematizována protestantská kritika účinnosti dobrých skutků na spásu duše. Najdeme zde příklady, kdy reformační kazatelé poukazují v duchu solafideismu na „papeženeckou“ nedůvěru v samospasitelnou Kristovu obět na kříži. Evangelický výklad stavěl vše na dogmatu striktně dějinného chápání Kristova ukřížování a zmrtyvýchvstání, jakožto historických aktů, jež se jednou odehrály, a jimiž došlo k jednorázovému vylití Boží milosti. Této milosti lze dosáhnout pouze skrze víru, nikoliv však skrze skutky. V mantinelech raně novověké kauzální racionality tak již nebyl prostor pro debatu, zda dobrý skutek může či nemůže být sám o sobě projevem aktu vzkříšení, které by bylo v tomto ohledu chápáno jaksi mimo časovou osu. Takovéto korelativní vnímání skutku a milosti bylo možno připustit v rámci vrcholně scholastické (či postmoderní) racionality, pro období 16. a 17. století bylo ovšem anachronické. Kniha nezlídka podněcuje úvahy tohoto druhu, ač autorka sama podobné hypotézy nijak nerozvíjí.

V poslední kapitole badatelka opouští pole pohřebních kázání a zabývá se příbuzným žánrem, totiž knihami dobrého umírání. Sledování českých překladů i původní české tvorby těchto knih ovšem působí v kontextu syntézy trochu nepatřičně. Spíše záměrem vydavatele nežli přáním autorky bylo zřejmě zařazení poznámkového aparátu za text, což činí knihu komerčně atraktivnější, zneprůjemňuje to však aktivní práci s textem. Navzdory těmto podružným výhradám nelze pochybovat o přínosnosti práce, která podněcuje k diskusi, nabízí nové pohledy a posouvá úroveň tuzemského studia kazatelství.

Vojtěch Večeře

Svetlana KORZUN

**Heinrich von Huyssen (1666–1739).
Prinzenerzieher, Diplomat und Publizist
in den Diensten Zar Peters I., des Großen**
(= Jabloniana. Quellen und Forschungen
zur europäischen Kulturgeschichte der
Frühen Neuzeit, Volume 3)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2013,
268 s., ISBN 978-3-447-07003-4.

Kniha založená na extenzivním výzkumu archivních pramenů a především dobových tisků je přepracovanou verzí dizertační práce obhájené roku 2011 na Filozoficko-historické fakultě univerzity ve Stuttgartu. Svetlana Korzunová, autorka původem z Ruska, postavila těžiště své práce na biografickém portrétu Heinricha Huyssena, německého publicisty a diplomata, působícího v Rusku na dvoře Petra I. Velikého a jeho následovníků. Huyssen, který se narodil v Essenu roku 1666, jistě nepatří mezi často zmiňované osoby a kniha Korzunové je první moderní komplexní monografií,

kteřá mapuje nejen jeho život, ale zasazuje jej do širšího kontextu ruských a evropských dějin přelomu 17. a 18. století. Je na místě podotknout, že v české historiografii je Huyssen prakticky neznámým pojmem. Nezmiňují jej ani Milan Švankmajer v biografii Petra I. Velikého, dokonce se jeho jméno neobjevuje ani ve dvoudílné syntéze Františka Stellnera o vztazích Ruska a střední Evropy v 18. století; Vít Vlnas jej jmenuje v biografii Evžena Savojského v souvislosti s Huyssenovým diplomatickým působením ve Vídni.

Po tematicko-metodologickém úvodu (1. kapitola) a krátkém shrnutí Huyssenova rodného zázemí a života před vstupem do ruských služeb (2. kapitola), autorka v jedenácti kapitolách popisuje Huyssenův život v petrovském Rusku. Sleduje jeho začátky jako vychovatele a učitele následníka trůnu careviče Alexeje Petroviče (3. kapitola) a jeho publicisticko-propagandistickou práci (kapitoly 4 a 5). Především se jedná o polemiku s Martinem Neugebauerem, původním vychovatelem careviče, který byl však z Ruska roku 1702 vypovězen a v roce 1706 vstoupil do švédských služeb. Neugebauer následně v třech politických pamfletech velice kriticky informoval o poměrech v Rusku, přičemž používal často krajně expresivních výrazů na adresu Rusů („barbaři“, „kanálie“, „bestie“, „exkrementy křesťanství“). Huyssen ve svých replikách hájil Rusko, a především cara Petra I., kterého zpodobňoval jako „dobro“, kdežto bývalému vychovateli Neugebauerovi připadla role „zla“.

Tisková propaganda patřila neoddelitelně k Huyssenově práci v Rusku. Huyssen publikoval své pozitivní zprávy a dojmy z Ruska v různých evropských časopisech, mezi nimi byla i známá *Die Europäische*

Fama. Díky aktivní politice Petra I. byly zprávy o Rusku mezi evropskými čtenáři žádané, takže Huyssen si na nedostatek práce nemohl ztěžovat. Vrchol informační kampaně nastal zjevně v letech 1710–1711, kdy se realizoval sňatek careviče Alexeje s princeznou Charlottou Kristýnou Brunšvicko-Wolfenbüttelskou, švagrovou císaře Karla VI. Je třeba dodat, že Rusko bylo „nováčkem“ evropské velmocenské politiky a představy o něm byly často velmi povrchní a také velmi negativní (zde autorka cituje známé cestopisné pojednání Adama Olearia *Beschreibung der Muscovitischen vnd Persischen Reyse*). O to více se Huyssen snažil ve svých spisech podat pozitivní obraz ruské říše, respektive působil na jiné autory, aby referovali o Rusku pochvalně. Korzunová poukazuje na řadu spisů, věnovaných Rusku, které nějakým způsobem Huyssen ovlivnil v jejich pozitivním hodnocení vlády a osoby Petra I.

Huyssen nebyl zdaleka jen „politickým žurnalistou“. Patřil k první generaci německých osvícenců a udržoval četné vazby s německými učiteli; autorka upozorňuje mimo jiné na jeho kontakty s Gottfriedem Wilhelmem Leibnizem (7. kapitola). Je zřejmé, že Huyssen se velmi snažil o duchovní otevírání Ruska na západ, podporoval distribuci učené literatury v Rusku, zařizoval překlady do ruštiny, vydávání knih v Rusku a obratem jejich recenzování v německém prostředí (zejména 8. kapitola). Často se jednalo o literaturu s vojenskou tematikou.

Car Petr I. Veliký zaměstnal Huyssena v prvé řadě jako vychovatele svého syna Alexeje. Huyssen čelil při vytváření a prosazování učebních osnov pro careviče řadě úskalí, od nechoty Alexeje po odpor pravoslavné církve. Navíc car průběžně pově-

řoval Huyssena dalšími jinými úkoly, takže výchova careviče nemohla být systematická. K oněm „vedlejším úkolům“ svěřeným Huyssenovi, patřily i různé diplomatické mise. Tou nejvýznamnější bylo zastupování Ruska ve Vídni v letech 1705–1708 (9. kapitola). Právě díky působení ve Vídni se Huyssenovo jméno občas objevuje v literatuře. Vídeň hrála v ruských politických plánech důležitou roli a úkolem vyslance bylo především podávat do Ruska pravidelné a podrobné informace. Případně měl, na přímé rozkazy cara, vyvíjet různé diplomatické iniciativy – k takovým patřilo i sondování možnosti kandidatury prince Evžena Savojského na polský trůn. Získat Evžena pro polskou korunu se Huyssen snažil v roce 1707, ovšem neúspěšně. K jeho dalším činnostem ve Vídni, jimž se Korzunová podrobně věnuje, bylo i získávání odborníků do ruských služeb.

Z autorčina výkladu je jasné zřejmé, jak všestranné bylo Huyssenovo působení ve službách Petra I. Podílel se na vypracování řady reformních návrhů a projektů v oblasti vojenství a státní finanční správy, zabýval se možnostmi realizace církevní unie mezi římsko-katolickou a ruskou pravoslavnou církví. Psal historiografické spisy, pro pohřeb Petra I. sestavil oslavou smuteční řeč. V Rusku zůstal i po smrti svého patrona; jelikož patřil ke klientele knížete Alexej Meňšikova (napsal o knížeti v roce 1726 oslavný životopis), doufal, že si udrží místo u dvora. Pád Meňšikova v roce 1727 jej však uvrhl do značné nejistoty. Ve státní službě se nicméně s hodností státního rady udržel až do roku 1732. Z Ruska definitivně odjel roku 1739, závěr života hodlal strávit ve své německé vlasti. Cestou však těžce onemocněl, a ještě na lodi zemřel. Pohřben byl v Helsinkách.

Svetlana Korzunová napsala informačně velice bohatý životopis důležité postavy na dvoře Petra I. Slabší částí knihy jsou úseky pojednávající o dobových pohledech na Rusko, ať již pozitivních či negativních. Předpetrovské vnímání Ruska nelze redukovat na spisy Herbersteina a Olearia; když už autorka téma otevřela, měla se mu věnovat důkladněji. Nicméně touto výhradou nechceme znehodnotit celkový přínos monografie. Korzunová shrnula všechny podstatné aspekty Huyssenovy práce v Rusku a její kniha znamená užitečný příspěvek nejen k historiografii petrovského Ruska, ale také k historiografii diplomacie raného novověku.

Zbyněk Vydra

19. a 20. století

Josef OPATRŇÝ (ed.)

Proyectos políticos y culturales en las realidades caribeñas de los siglos XIX y XX
(= Ibero-Americana Pragensia – Supplementum)

Praga, Universidad Carolina de Praga – Editorial Karolinum 2016, 342 s., ISBN 978-80-246-3267-4.

Centrum iberoamerických studií Filozofické fakulty UK pořádá již po dvacet let mezinárodní (transatlantická) mezioborová sympozia k problematice kubánských dějin, zasazených do širokého latinskoamerického a v řadě ohledů samozřejmě také španělsko-imperiálního kontextu. Na této bázi (z konference v roce 2015) vznikl také sborník devěťadvaceti příspěvků o politických a kulturních projektech, realizovaných i z nejrůznějších důvodů neuskutečněných v epoše od konce 18. do konce 20. století.

Knihu otevírá – po úvodu z pera Josefa Opatrného – studie Allana J. Kuethe o situaci města Havany v rámci španělských imperiálních reforem 18. století. Ty, spolu s přechodem Španělska do role „nacionální“ říše, proměňovaly i dosud privilegované postavení ostrova Kuby jako ústředního území španělsko-amerických držav. Další články se týkají proměn politické situace ostrova i ostatních kolonií, politických liberalizačních konceptů, cenzury, ale i deportací opozičních kubánských politiků. Jiné studie se zaměřují na důsledky technických inovací (například počátky kubánské pobřežní paroplavby) a samozřejmě v celé sérii textů na – z různých úhlů nahlíženou – tematiku otroctví, jeho ekonomické rentability i snah o jeho odstranění. K tomu se řadí příspěvky o kulturní roli afrokubánských kulturních transferů. Podstatná skupina článků je zaměřena na kulturní a vzdělávací projekty. Tak například studie dvojice autorů C. Naranjo-Orovio a M. A. Puig-Samper se zaměřila na snahu širokých intelektuálních a politických kruhů ve Španělsku i Latinské Americe (podstatná tu byla i podpora projektu, přicházející z USA) počátku 20. století o etablování moderních univerzit ve Španělsku, na Kubě a v Portoriku. Škála zájmu dalších autorů sahá od problematiky mortality a demografického vývoje na Kubě druhé poloviny 19. století (R. Borrego Moren) až k výsledkům orálního výzkumu politického angažování se kubánských žen proti Batistově diktatuře (M. Ramirez Chicharro).

Tři referáty pocházejí z pera pražských badatelů: Josef Opatrný napsal studii o kubánském spisovateli, organizátoru kulturního života 30. a 40. let 19. století a kritikovi otroctví Domingovi del Monte. Peter Hertel zkoumal španělskou obnovenou

anexi Santa Dominga v letech 1861–1865. Ukázal, že elity od Haiti odtržené Dominikánské republiky se pokoušely najít v náruči „mateřské země“ mocenskou oporu proti lokálním konkurentům. A konečně v Praze působící Sigfrido Vázquez Cienfuegos podává přehled historie českého zájmu a posléze výzkumu dějin Latinské Ameriky od „Spisu o nových zemích a novém světě“ Mikuláše Bakaláře z roku 1506 po působení Josefa Polišínského, Bohumila Baďury a Josefa Opatrného. Těžiště leží samozřejmě ve stručném přehledu účtyhodných pedagogických a zejména vědeckých výkonů Centra iberoamerických studií.

Jiří Pešek

Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ
*Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná.
 O ženské práci*
 České Budějovice, Veduta 2017, 299 s.,
 ISBN 978-80-88030-21-8.

Kniha se zabývá jevem, který nám připadá naprosto samozřejmým – ženskou práci. Autorky zde zúročují dlouhodobý výzkum, který započal studiem a následným vydání textů reflektujících ženskou práci.¹ Svůj zájem zaměřily na období sta let od poloviny 19. století až do šedesátých let století dvacátého. Ačkoliv se na první pohled jedná o jednoduché zadání, ve skutečnosti tomu tak není, neboť pojem práce v jimi sledované době prodělal značný vývoj. Přesto se autorky nenechaly odradit a pustily se do těžkého úkolu uchopit ženskou práci

1 Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *O ženské práci. Dobové (sebe)reflexe a polemiky*, Praha 2014.

pomocí rozsáhlé genderové analýzy. Rozlišují mezi reproduktivní a produktivní prací. Pojem reproduktivní práce lze ztotožnit s domácími nehonorovanými pracemi, oproti tomu produktivní práce by měla probíhat mimo domov a je honorovaná, přičemž autorky upozorňují, že se v případě některých žen až hluboko do 20. století jednalo o práci nehonorovanou – práci z lásky, práci, ze které profitovala rodinná firma.² Zjistily, že rozdělení ženské práce na produktivní a reproduktivní má své kořeny v 18. století, kdy zásahy ze strany státu došlo k postupnému rozdělení života do dvou sfér – soukromé a veřejné. Autorky provedly rozsáhlou rešerši sekundární a dobové literatury. Připomínají, že v české historiografii dosud nevzniklo syntetizující dílo zabývající se ženskou prací.

Kniha je rozdělena do čtyř kapitol. V první, nazvané „Kontexty a souvislosti“, se autorky zabývají především produktivní prací žen, kterou lze považovat za novinku, sledují, jak se tato práce postupně stává nutností i pro středostavovskou ženu, a to kvůli udržení sociálního statusu rodiny. Mapují především proměnu vnímání ženské práce. Všímají si, že až do devadesátých let 19. století bylo pro podnikatele výhodnější zaměstnávat ženy než muže, protože se jednalo o neorganizovanou a špatně informovanou složku dělnictva. Tato tendence se změnila díky rozsáhlé modernizaci: ke konci 19. století se vzdělání stalo nutností i pro ženy na venkově. Neznamená to, že se zcela změnilы koncepty, ve kterých žila tehdejší společnost. Přetrvával názor, že honorovaná práce je vhodnější pro svobodnou či ovdovělou ženu, sňatkem žena ztrácela oprávnění pracovat mimo sféru domova. Honorované

práce by se měla zříci ve prospěch méně šťastných žen.

Toto pojetí rezonovalo ještě v době první republiky, kdy docházelo ke střetu dvou generací žen – staré, která vyžadovala zachovávání pravidel a nové, jež v honorované a mnohdy i kvalifikované práci viděla možnost seberealizace. Příčinu částečného rozvolnění systému spatřují autorky v první světové válce. Upozorňují, že válka ženy neosvobodila, naopak regulovala a zneužívala ve svůj prospěch, což dělala i jakákoliv diktatura. Autorky si v této části všímají legislativy, která se snažila ženy regulovat i ochraňovat jako budoucí matky. Upozorňují, že ne všechny ženy souhlasily s omezením druhů práce, které mohla žena vykonávat.

Druhá kapitola se zaměřuje na proměnu ženské práce v zemědělství. Autorky reflektují zaměstnanost žen v tomto sektoru, zdůrazňují nevýhody, které obecně měla práce v zemědělství, a týkaly se jak mužů, tak žen: především vyloučení ze sociálního pojištění, neúměrná pracovní doba. To vedlo k postupnému odlivu pracovních sil do průmyslu. Modernizace a mechanizace v zemědělství vedly k jeho postupné feminizaci, přesto ani po roce 1948 tu nenajdeme ženy v rozhodujících pozicích. Za zajímavý a dosud ne zcela zpracovaný považují oddíl věnovaný hospodyňským školám, které usilovaly o vzdělání a sebeuvědomění žen.

Třetí kapitola je věnována sekundární sféře. Autorky upozorňují na proměnu obsahové významu slova průmysl. Tato nejasnost v 19. století vedla k nejednotnému zdanění a pojišťování. Reflektována je zde tovární, živnostenská a domácká práce. Autorky zjistily, že až na jednu výjimku byly pro všechny oblasti typické nižší mzdy ženského

2 Tamtéž, s. 8.

personálu za stejnou práci. Výjimku představovala státní tabáková režie, kde ženy měly o něco vyšší platy než muži a lepší pracovní podmínky než v ostatních oborech podnikání. To vedlo k prestiži a vysoké poptávce po práci v tabákových továrnách. Pozornost je věnována různým odvětvím průmyslu, přičemž je upozorněno na postupnou feminizaci některých oborů. Ta ovšem vyústila v pokles mezd mužů a pokles prestiže. V kapitole jsou sledovány snahy o zlepšení pracovních podmínek. Je upozorněno na řadu zakladatelek významných firem, jejichž role v podniku byla však později zapomenuta. Ačkoliv průmysl patřil po roce 1948 k preferovaným sférám, nedošlo ke změně názorů na pracující ženu, nadále byla její práce podceňována, níže hodnocena a některými muži vnímána jako konkurence.

Poslední kapitola je věnována terciární sféře. I zde jsou reflektovány různé druhy zaměstnání: od služebných po vědkyně. Není opomenuta ani kancelářská práce, kde ženy často zastávaly roli pomocných, písářských či manipulačních sil. Zdůrazněn je i problém s profesionálním uplatněním absolventek učitelství či práv. Sledován je boj za stejné podmínky nejen v zaměstnávání, ale i ve mzdách.

Kniha mapuje problematiku produktivní práce žen v poměrně dlouhém období. Neopomíná zmínit důležité osobnosti, které reflektovaly danou problematiku a zároveň se i zasloužily o proměnu nahlížení na kvalifikovanou práci. Je psaná čtivě a je nabitá zajímavými informacemi. Otevírá nové perspektivy a nabízí další možnosti výzkumu. Ačkoliv v současné době nestojí ženám ve vzdělání a kvalifikaci žádné překážky, některé problémy, které řešily naše babičky či prababičky zůstávají přesto

živé: problém sladování soukromého a profesního života a nestejně ohodnocení za stejnou práci.³ Rovněž přžívají některé genderové stereotypy.⁴

Martina Halířová

Christine OTTNER – Klaus RIES (eds.)
Geschichtsforschung in Deutschland und Österreich im 19. Jahrhundert.

Ideen – Akteure – Institutionen

(= Pallas Athene, Bd. 48)

Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2014,
304 s., ISBN 978-3-515-10671-9.

Tento monotematický, obsahově ucelený a promyšlený „sborník“ špičkových studií z dějin středoevropské historiografie 19. století by měl spíše nést název „Co byl a jak se institucionálně projevoval historismus?“ Již jen vnitřní členění dvanácti textů do tří částí v pořadí 1. Ideengeschichtliche Ansätze, 2. Akteure in ihrem Forschungskontext a 3. Prozesse der Institutionalisierung slibuje hutné čtení, poučení z nápaditých metodologických přístupů a také nabytí přehřle užitečných informací. Po přečtení a zažití těchto sborníkových textů by se chtělo jásat nad německou učeností a badatel-

3 K tomu viz *Sborník z mezinárodní konference k tématu nerovného odměňování žen a mužů*. Genderové informační centrum NORA, o.p.s., Kancelář veřejného ochránce práv: 22. 1. 2016, Brno = *Collection of contributions at The International Conference on the Topic of Gender Pay Gap: Gender Information Centre NORA, Office of the Public Defender of Rights*: 22. 1. 2016, Brno 2016.

4 Pavla FRÝDLOVÁ (ed.), *Jak je to s genderovou demokracií v České republice? 20 let od Pekingské akční platformy*, Praha 2015.

skou důkladností. Jediným neněmeckým a nerakouským přispěvatelem do tohoto projektu byl Miloš Řezník, t. č. ředitel Německého institutu ve Varšavě a profesor historie na univerzitě v Saské Kamenici. Každá zde otištěná obsáhlá studie stojí za samotné promýšlení a recenzování. Kromě úvodních tří obecně ukotvených prací (Otto Gerhard Oexle: *Macht und Grenzen des Historismus*; Klaus Ries: *Jenseits des Rankenismus. Historismus als Aufklärung* a Franz Leander Fillafer: *Jenseits des Historismus. Gelehrte Verfahren, politische Tendenzen und konfessionelle Muster in der Geschichtsschreibung des österreichischen Vormärz*) se zde budu věnovat jen dalším dvěma obsáhlým studiím, týkajícím se historiografického provozu v univerzitním prostředí habsburské monarchie.

Otto Gerhard Oexle (1939–2016), bývalý ředitel Max-Planck-Institutu v Göttingen, pojal v úvodní studii historismus velmi široce, totiž jako kulturně historický fenomén moderny s velkým vědeckým a také mocenským potenciálem. V duchu prací Friedricha Meineckeho z třicátých let 20. století, který jako první vědecky prozkoumal „německý“ historismus, i Oexle považoval historismus za „duchovní revoluci“. Dokazoval to především na rozboru historické tvorby mladohegelianů, historiků Johanna Gustava Droysena a Ernsta Troeltsche („Historismus je náš duchovní svět“) a filozofů Friedricha Nietzscheho a Ernsta Cassirera. Oexle se rovněž ztotožnil s Meineckeho tezí, že se historismus výrazně podílel na „racionálních konstrukcích“ státu, práva, společnosti, náboženství a morálky, a že pronikl „do všech koutů duchovního světa“ zdejší společnosti (v originále toto definiční hodnocení zní: „Durchdringung aller Win-

kel der geistigen Welt mit vergleichendem und entwicklungsgeschichtlich beziehendem Denken“).

Klaus Ries se naopak snažil ve studii definovat historismus odhlédnutím od Rankeho historické tvorby, a především pak prostřednictvím kritiky dobové postosvěcené historické tvorby Georga Gottfrieda Gerwinuse a Johanna Gustava Droysena. Vycházející hvězda dějin středoevropské a zvláště pak rakousko-maďarsko-slovenské historiografie Franz Leander Fillafer z univerzity v Kostnici se pustil do nelehkého úkolu odhalit historizující kořeny „rakouské“ konfesně a jazykově členité předběžnové historické tvorby a najít u těchto rozmanitých tendencí s různým kulturním ukotvením jednotný ráz či nádech. Fillafer má k naplnění tohoto předsevzetí skvělé historické školení a další odborné předpoklady, neboť ovládá téměř všechny jazyky habsburské monarchie té doby a zná důkladně dějiny historiografie zdejších společností. Z velké změti podnětů a textů však nakonec mohla vzniknout jen studie o „předpokladech“ přijetí historismu ve zdejších učených společnostech. Při tom autor musel smutně, ale pravdivě konstatovat, že dějiny a dějepisectví „der habsburgischen Länder im Vormärz fristet ein Schattendasein“. Přesto se odvážil vyslovit zajímavou tezi, že zdejší osvícenská, hlavně Herderem ovlivněná historiografie byla téměř bez kritiky, zvláště v Čechách a v Uhrách, úspěšně přenesena do liberálně nacionálního dějepisectví. To přetavilo vydavatelské bohatství učených společností do zcela nově koncipované ediční práce a do nové historicko-nacionální „estetizace dějepisectví“. Předběžnoví učenci kritického smýšlení, jakými byli například Josef Hormayer či Josef von Hammer-Purgstall,

zůstali v odborných kruzích neoslyšeni, a tudíž i bez pokračovatelů.

Miloš Řezník přivedl do tohoto málo probádaného světa počátků rakouského historismu v dějepisectví svého „oblíbence a rodáka“ Václava Vladivoje Tomka. Představil ho nejen jako konzervativně liberálního učenče, ale i jako živoucí důkaz přežití revolučních a postrevolučních „dějin bez úhony“, ovšem také bez napsání zásadního, metodologicky ukotveného díla (snad s výjimkou středoškolské učebnice dějepisu, která byla přeložena do všech jazyků monarchie a kde se Tomek pokusil překonat didakticky neuchopitelnou souběžnost českých a habsburských dějin pomocí tzv. synchronní metody). I když V. V. Tomek měl ke své historické tvorbě k dispozici nebývalé nadstandardní (institucionální) předpoklady (například díky státem placené návštěvě pařížské École des Chartes, která předcházela založení vídeňského Institutu für österreichische Geschichtsforschung) a i přímý kontakt na tehdejšího ministra kultu a vyučování hraběte Lva Thuna-Hohensteina (mladý Tomek mu ve čtyřicátých letech 19. století na doporučení Františka Palackého uspořádal jeho děčínský rodinný archiv), nosnou ideovou představu o výchově historiků, učitelů dějepisu a i o vlastním uplatnění dějepisného výzkumu pro rakouský stát nevypracoval.

Ve studii Irene Tanzmaier Profesorské kolegium versus ministerstvo jde o analýzu „konkurzních hrátek“ či sporů mezi vídeňskou univerzitou a ministerstvem školství při obsazování profesorských stolic dějin po emeritování Theodora Sickela (školil také Josefa Šustu) před koncem 19. století. Zde se historizace oboru projevila nejen v samotné dějepisné tvorbě a v přehnaném akcentování ediční práce, která měla vliv na obsazování

historických univerzitních stolic (u nás hrál tento typ historické práce velkou roli například při konkurzu na Pekařem uvolněné profesorské místo), ale také v bezkonkurenčně největším počtu historických profesur na vídeňské univerzitě v neprospěch přírodních a národohospodářských věd.

Zajímavým zjištěním je také odhalení zcela konzervativní opozice profesorského sboru vůči přáním ministerských úředníků, kteří se snažili protěžovat kandidáty se znalostí moderních světových dějin. Tyto spory vedly většinou k rušení výsledků konkurzů a k prodlužování „stoličního“ bezvládí, aby si svého, v historismu ukotveného, kandidáta nakonec kromě dvou případů prosadili konzervativní profesori.

Tento sborník může konkurovat i pětisvazkovému dílu Wolfganga Küttlera, Jörna Rüssena a Ernsta Schulina „Geschichtsdiskurs“, které vycházelo od roku 1993, a zvláště pak jeho třetímu svazku, který se zabývá epochou historismu,¹ neboť v mnoha ohledech významně doplňuje úvodní pasáže této edice.

Milan Hlavačka

1 Ernst SCHULIN, *Geschichtsdiskurs*, 3. Die Epoche der Historisierung, Frankfurt am Main 1997.

Robert ADAM a kol. (edd.)

**Karel Havlíček. Korespondence I.
1831–1842**

Praha, Nakladatelství Lidové noviny
(NLN) 2017, 542 s.,
ISBN 978-80-7422-474-4.

Edice první části dopisů (svazek jich obsahuje 134) jednoho z protagonistů českého kulturního a politického života poloviny devatenáctého století Karla Havlíčka Borovského je příkladným počinem, který ocení nejenom odborné publikum, zabývající se myšlením české společnosti čtyřicátých a padesátých let devatenáctého století nebo speciální havlíčkovskou problematikou. Užitečným pramenem bude i pro každého, kdo se zajímá o život studentů na pražské filosofické fakultě ve třicátých letech, ale také o vztahy v jejich rodinách. Vzhledem k tomu, že Havlíček opatroval v Praze zboží pro rodinný obchod v Borové, najdou v jeho dopisech z této doby zajímavé střípky informací také historikové každodennosti. V dopise z 20. července 1842 tak Havlíček napsal: „Po kartouunku jsem se ptal, ale vzorek Vám neposílám, myslím, že je to tak lepší; je tu filiálka, kde mají při větším odběru loket za 20 kr. v. č., od všech vzorů, stálobarevné, na to můžete spolehnout a kvalita není špatná, protože se tu z něj šijí šaty. Chcete-li ho tedy objednat zde, napište mi jen, jaké vzory a barvy byste přibližně chtěli. Můžete si vybrat asi z 10 vzorů za stejnou cenu a ošizení nebudete, neboť je to akreditovaný obchod“ (s. 258). Čtveřice editorů doprovodila dopisy ediční poznámkou, vysvětlivkami a kalendáriem života a díla Karla Havlíčka, vědecká redaktora Jaroslava Janáčeková uvádí publikaci přehledem dosavadních edic Havlíčkových dopisů pod příznačným titulkem – Nesnáze

s uveřejňováním Havlíčkovy korespondence (s. 7–19). Zároveň zde v krátkosti mapuje změny pohledu na Havlíčka českou odbornou veřejností. Jako v žádné kvalitní edici nechybí ani zde jmenný rejstřík s anotacemi a badatelé i veřejnost tak dostávají do rukou knihu, která jen potvrzuje fakt, výslovně konstatovaný editory na s. 36: „Korespondence je mimořádně cenným historickým pramenem soukromé povahy.“ Nemají přitom pochopitelně na mysli jen korespondenci Havlíčkovu.

Josef Opatrný

Tomáš W. PAVLÍČEK

**Výchova kněží v Čechách a jejich role
v náboženské kultuře (1848–1914)**

Praha, Academia 2017, 560 s.,
ISBN 978-80-200-2771-9.

Jak probíhala výchova římskokatolických kněží v 19. století v Čechách a jakou proměnou tato socioprofesionální skupina v průběhu doby prošla? To je otázka, kterou si současná česká historiografie klade častěji než dříve. Knižně vydaná disertace T. W. Pavlíčka o *Výchově kněží v Čechách* mnohé otázky po proměně role náboženství v Čechách objasňuje. Není přitom jedinou publikací z poslední doby, která se věnuje tomuto tématu. Prakticky ve stejné době vyšla také publikace jihočeských historiků *Bohomluvci, vlastimilové, těšitelé. Výchova a vzdělávání duchovních v českobudějovické diecézi v letech 1803–1850*, která se časově zaměřuje na první polovinu 19. století. U obou publikací vidíme inspiraci prosopografií, autoři se snaží specifikovat společné znaky (celkem uzavřené) socioprofesionální skupiny, v obou případech se pozornost obrací také na předchozí, nižší stupeň vzdělávání – na gymnazisty.

Na rozdíl od Jihočechů, z jejichž pera vzešla v podstatě kolektivní biografie, publikace T. W. Pavlíčka podrobněji sleduje pomyslný životní cyklus katolického kléru pražské arcidiecéze, jeho kariérní možnosti a snaží se zmapovat také reálné pastorační problémy v odlišných lokalitách zkoumaného území. Nezanedbatelný prostor je věnován i kněžské sebereflexi vlastního povolání na pozadí procesu socializace a formování „habitu duchovního“. Výběrově se věnuje i různým výrazným jevům pozdního 19. století (konverze, pokles návštěvnosti kostelů). Autor konstatuje a dokládá na výčtu současné odborné literatury k tématu, že se náboženské dějiny v poslední dekádě (2008–2018) těší velkému zájmu, badatelé se však potýkají s nedostatkem základní nové odborné literatury k dějinám arcidiecézí, seminářů, ordinariátu. Výzkum se proto zadržává a zpožďuje nutností zkoumat i archivní prameny pro zakotvení dějin jmenovaných institucí, což je nutné jako východisko ke studiu dalších fenoménů.

Publikace je členěna do sedmi kapitol, které opisují bohoslužebný řád katolické mše a nesou její názvy. Kapitola „Kyrie“ sleduje, jakým způsobem sociální prostředí ovlivňovalo v 18. a 19. století volbu povolání (ke kněžství). Druhá kapitola „Gloria“ se snaží analyzovat náboženský pojem povolání, tedy nakolik byli budoucí bohoslovci vnitřně motivováni k výkonu služby. Tato kapitola je obsahově a metodologicky silně prosopografická, představuje osobnosti ve vedení pražského semináře, výrazné a vlivné muže, které známe z jiných souvislostí (dějiny literární kultury) a jejichž jména a generační vymezení předznamenávají obsah následujících kapitol. Kapitola „Credo“ přibližuje životní podmínky v semináři a studentském konviktu. Kapitola

přináší na základě vzpomínek novináře a mladočeského politika Serváce Hellera a s oporou v analýze matrik plastický obraz každodenního života v Klementinu, kde byl seminář a konvikt umístěn. Kapitola poskytuje neotřelý vhled do každodenního života za zdi bývalého jezuitského učiliště, líčí pozitivní i stinné stránky internátního způsobu výchovy mladé generace, konkrétně jejich možnosti pohybu po Praze, režim dne, trávení volného času i přestupky, kterých se dopouštěli, strach z neznámého (slovy absolventa konviktu Svatopluka Čecha „Dlouho plakal jsem hořce“) i jeho konečné (pozitivně laděné) překonání.

V kapitole „Sanctus“ autor tematizuje možnosti profesního vzestupu, jehož základním jmenovatelem byl systém farních beneficií, resp. celkovou praxi obšazování kněžských míst. To byla přímo esenciální otázka církevní správy jak raného novověku, tak 19. století a předmět kritiky generace reformních kněží, kteří veřejně vystoupili kolem roku 1900 (ač se ne všichni kněží poslední sledované generace počítali k modernistům). Určitou roli v procesu hráli dle autora jednotlivé generace kněží, jejichž pojetí pastorační se od sebe lišila. Zde můžeme odkázat na již zmíněnou poslední generaci kolem roku 1900 (generaci Jindřicha Šimona Baara). Formou sond autor líčí možnosti kariérního postupu farního kléru, kde nachází určité společné znaky (dosažení farního benefícia po deseti až patnácti letech služby). Dále sleduje prezentaci vikariátů na přelomu 19. a 20. století, analyzuje přetrvávající klientelistické vztahy, i rostoucí diferenciaci mezi kněžími – Čechy a Českými Němci – a rozdílné možnosti jejich investování do farních beneficií. Autor tak touto kapitolou bezděčně přispěl nejen k objasnění gene-

račního posunu v (sebe)hodnocení kněžské služby, ale poskytl zajímavý vhled do vývoje národnostní otázky v Čechách těsně před první světovou válkou.

Kapitola „Benedictus“ objasňuje proměnu tradiční a nové náboženské praxe v rozdílném sociálním prostředí. Mikrohistorickou sondou pro venkov se stala obec Rousínov, pro maloměsto Rakovník. V obou případech se náboženská obec vyrovnávala s působením duchovního, který byl aktérem změny náboženské praxe v dané lokalitě. Sondy jsou podrobné, zajímavé, s množstvím detailů osvětlujících lokální náboženskou praxi a konflikty mezi farnostmi a jejich duchovními. Dosvědčují stoupající sebevědomí farníků-mužů, z nichž řada následně v reakci na reformní hnutí katolického kléru vystoupila z církve. Autor úspěšně vystihl řadu aspektů pastorační praxe, určil konfliktní pole (hospoda, učitelé), naproti tomu podkapitola věnovaná uzavírání sňatků v rousínovské farnosti sice dokresluje výčet činností faráře, ale nepřináší nové závěry.

Poslední obsahově kratší kapitoly volbou tématu celkově dotváří zaměření celé publikace. „Agnus Dei“ otevírá problematiku konverzí a tedy odchodu z římskokatolické církve a náboženské praktiky v prostředí velkoměsta – Prahy. Autor opět přináší konkrétní malé-velké příběhy (starokatolíci a „rozruch s Iškou“, Adlof a Svobodná církev reformovaná) a přispívá v mnohém k dokreslení obrysů kulturních dějin Prahy v posledních dvou dekadách 19. století. „Ite missa est“ se zaměřuje na téma návštěvnosti bohoslužeb, disciplinaci farníků a na otázku zavedení dvojí mše svaté o nedělích. Autor dochází k závěru, který s trochou nadsázky můžeme považovat za signifikantní pro náboženskou situaci na

přelomu 19. a 20. století v Čechách, totiž že lidé, kteří dospívali v závěru 19. století, byli sice naučeni pravidelně chodit do kostela, ale v dospělosti přestali pociťovat obavu z církevních či sociálních sankcí za nepravidelnou účast na mši, tj. za nedodržování viditelně prezentované sounáležitosti s katolickou církví.

Předkládaná publikace je zatím nejpodrobnějším příspěvkem k vývoji církevní (především římskokatolické) kultury v druhé polovině 19. století v Čechách. Autor dochází k mnoha zajímavým dílčím závěrům, řadu předchozích výsledků dosavadního výzkumu zpřesňuje a doplňuje. Publikace je doplněna podrobným a užitečným přehledem archivních pramenů, třemi rejstříky, četnými fotografiemi a tabulkami. Drobnou poznámku si zaslouží názvy kapitol. Jejich označování podle bohoslužebného řádu působí poněkud archaicky a někdy činí dojem, jako by se autor poté potřeboval do předem zvoleného názvu obsahem kapitoly „vpasovat“. Snahu implementovat pro dané téma charakteristické výrazy a odborné (liturgické) pojmy je pochopitelná, vyžaduje ale určité předporozumění ze strany čtenářů.

Publikace je logicky členěna, přináší množství originálních informací i závěrů, prostudované penzum archivních pramenů je obdivuhodné.

Zuzana Pavelková Čevelová

Martina BEČVÁŘOVÁ
*Matematika na Německé univerzitě
v Praze v letech 1882–1945*
Praha, Karolinum 2016, 403 s.,
nestránkovaná obrazová příloha,
ISBN 978-80-246-3182-0.

Monografie o akademickém oboru matematika, o matematicích, jejich zaměření i o výuce na Německé univerzitě v Praze od rozdělení pražské univerzity v roce 1882 do zániku nacistického, od – pro obor klíčové významných – židovských vědců „očištěné“ a řadou organizačních reforem prošlo Německé univerzity na jaře 1945, je dílem důkladného a systematického archivního výzkumu.¹ Bečvářová soustavně probírala fondy i úřední publikace (zejména stavy osob a seznamy přednášek) bývalé Německé univerzity v Archivu Univerzity Karlovy, prošla osobní spisy profesorů v pozůstatosti ministerstva školství a národní osvěty v Národním archivu, sepsala přednášky v Jednotě českých matematiků a fyziků a prostudovala spisy protektorátního kurátora vysokých škol. Faktografická cena systematicky a do velké míry deskriptivně vystavěné knihy je jednoznačná. Nárokovat by sice bylo možno – přinejmenším v kontextu s habilitacemi – také soustavnější kapitolu o významných směrech matematického výzkumu pražských matematiků a jejich klíčových publikacích, ale to zřejmě leželo mimo úhel autorčina zájmu a badatelského zaměření. Nashromážděné bohatství personálních i dalších údajů je zpřístupněno jmenným rejstříkem, jemuž předchází se-

znam archivních pramenů a literatury. Publikace obsahuje i anglický souhrn.

Knihy se počíná stručnou přehlednou informací o vývoji Německé univerzity 1882–1945, pokračuje třemi chronologicky řazenými kapitolami popisem vývoje oboru, v letech do založení samostatné přírodovědné fakulty tradičně sídlícího na fakultě filozofické (koneckonců, filozofové museli až do rozdělení fakulty skládat malé rigorózum z matematiky). Příběh pražské německé univerzitní matematiky končí proměnami či spíše destrukcí – dříve do nemalé míry o židovské učence i studenty se opírajícího – oboru na konci třicátých let a za nacistické okupace. Následuje přehledný soupis profesorů matematiky a poté výtah ze seznamů přednášek s jejich konkrétními vypsáními kurzy. Rozsáhlá, opět o prameny i tištěné katalogy opřená kapitola je věnována rigorózum („doktoráty“) a další (tentokrát bohužel příliš drobná) kapitola habilitacím. Následuje statisticky založená pasáž o zkouškách učitelské způsobilosti a rozsáhlá kapitola o „některých mimouniverzitních aktivitách“ německých matematiků, tj. hlavně o jejich přednáškách v rámci neformálních „Pražských matematických večerků“ (Mathematische Kränzchen in Prag), jejichž vážnost autorka zvýšila převodem do podoby „matematického kroužku“. Ostatně nepřednášeli v něm zdaleka jen matematikové, k přednáškám byli zváni velmi často i fyzikové, zejména fyzik, matematik a filozof Philipp Frank. Knihu uzavírá kapitola o vzpomínkách na německou Prahu. Závěr či shrnutí získaných poznatků o zaměření, proměnách a kvalitě pražské německé matematiky publikace bohužel postrádá.

Problémem díla, které by měli číst nejen historikové matematiky, ale i badatelé o dějinách univerzit a zájemci o pražskou kul-

1 Připomeňme v tomto kontextu zajímavou monografii: Martina BEČVÁŘOVÁ – Ivan NETUKA, *Karl Löwner and His Student Lipman Bers – Pre-war Prague Mathematicians*, Zürich 2015.

туру oné doby, je poměrně výrazně „nehistorický“ přístup. Autorka je výkonná matematicka, obdařená intenzivním, ale laickým zájmem o historii oboru. S ohromnou energií tak zvládla základní a jednoznačně objevný pramenný výzkum, ale poněkud si nevěděla rady s tím, co našla. Vzhledem k tomu, že i literaturu tématu četla zřejmě účelově, tedy jako zdroj parciálních fakt, vytvářela pak občas „nové dějiny“, resp. zůstala u nekritického popisu „fakt“ a nekladla si nad nimi ani nejzákladnější historiografické otázky. Není tedy například pravda, že by po rozdělení pražské univerzity roku 1882 „většina pedagogů, studentů, institutů a jejich budov přešla do rukou Německé univerzity“ (s. 21), tzv. lex Mareš se netýkal „majetku a vybavení“ obou pražských univerzit (s. 22), osamostatnění přírodních věd a matematiky z filozofických fakult nebylo obecným, vývojem požadavků na středoškolské učitele vyvolaným jevem (s. 23) atd. Kdyby tomu tak bylo, pak by na řadě významných evropských univerzit filozofické fakulty ještě po desetiletí nezůstaly nerozdělné.

Autorka neuvažovala například ani nad tím, koho lze definovat jako „matematika“, resp. koho ne. Pro autorku je „matematik“ prostě ten, kdo tak byl nazván v soupisu osob nebo v seznamu přednášek. Klíčové evropské osobnosti oboru – například prof. Leo Wenzel Pollak² – tak z obzoru knihy snadno zmizely, protože tito badatelé nominálně nebyli na fakultě zaměstnáni jako matematikové, ale kupříkladu jako geofyzikové.

Podstatnou otázkou, proč právě takovéto osobnosti na jedné straně zasedaly v celé řadě „matematických“ fakultních komisí, ale proč – na rozdíl třeba od fyziků – na druhé straně nevystupovaly na „matematických věnečcích“, si pak autorka nepoložila. I přes ohromný pokrok bádání o dějinách univerzit a dějinách vědy zůstává tato větev historiografie jaksi na periferii hlavního proudu historiografie. Zdá se, jako by příběh univerzit a vědeckých center i osobností nebylo možno organicky včlenit do běžného narativu, obsahujícího směs politických, hospodářských, sociálních a v poslední době snad i „kulturních“ dějin. V době, kdy se (nejen) evropská společnost po všech stránkách dominantně opírá o vědu a vzdělanost, se tento postoj ovšem z „luxusu“ stává nerozumem. Aktuální situace právě proto také staví badatele o dějinách vědy a vzdělanosti před nebývale velkou, prosté výčty oborových fakt přesahující, dějepisnou zodpovědnost. Je tedy nutno důkladné a faktograficky cenné dílo Martiny Bečvářové číst a používat, a to s rozvahou, bylo by ale také třeba v poznání univerzitní matematiky a jejího významu pro dobovou vědu a výuku pokročit podstatně dál a s větším důrazem na interpretaci shromážděného materiálu.

Jiří Pešek

2 K němu srovnej: Friedrich W. KISTEMANN, *Leo Wenzel Pollak (1888–1964): Czechoslovakian Pioneer in Scientific Data Processing*, IEEE Annals of the History of Computing, vol. 21, no. 4, Oct.-Dec. 1999, s. 62–68.

Jiří HOLÝ (ed.)

***Cizí i blízcí. Židé, literatura, kultura
v českých zemích ve 20. století***

Praha, Akropolis 2016, 1048 s.,
ISBN 978-80-7470-125-2.

Jiří Holý věnoval tématu holocaustu, anti-semitismu, židovské kultury a jejího místa v kontextu české, resp. v českých zemích vzniklé literatury již celou řadu cenných studií.¹ Předložený rozsáhlý svazek vytvořený pod jeho vedením týmem autorů v rámci Centra pro studium holocaustu a židovské literatury Filozofické fakulty UK je svým způsobem vyvrcholením této řady. A není také náhodou, že Jiří Holý sepsal nejen úvod, nýbrž i sedm z pětadvaceti kapitol této knihy. Ta sleduje ve čtyřech chronologických oddílech (přelom 19. a 20. století, období od počátku století do konce nacistické okupace, od roku 1945 do konce 60. let, od 70. let do současnosti) téma židovské reprezentace, literární, divadelní a filmové integrace židovské tematiky (domácí i východoevropské) do rámce české kultury. Práce si klade za cíl (ač deklarovaně nehodlá být encyklopedií) stát se příručkou, ale zároveň zůstává i badatelským dílem. Mapuje jak „neviditelné zdi“ a vzájemné česko-

-židovské negativní heterostereotypy, tak situace a proces vzájemného porozumění a pochopení.

Holý v úvodu poukazuje na nutnost „více-perspektivnosti“, nutné s ohledem na vysokou heterogenitu problematiky. Kulturu a literaturu tu předvádí jako „proměnlivý soubor textů, různých ideologií, tradic i interpretačních vzorů a schémat“. Chce představit tematizaci a reflexi židovství v literatuře (a divadle i filmu) „jako polyfonní dění, které je třeba nahlížet z různých perspektiv a prezentovat literaturu v českých zemích přinejmenším do poloviny 20. století jako transnacionální fenomén“. S tím ovšem poněkud neharmonuje v knize použitý model jednojazyčné české národní literatury, byť se opírá o – ve zkoumané době převažující – představu homogenní literární tradice, sahající od středověku po současnost. K tomu je ale potřeba připomenout že nejen inteligence, ale i velká část „prostého lidu“ ještě v meziválečné době četla (a v kinech poslouchala) běžně německy a že se přinejmenším do první světové války dokonce většinou komerčně nevyplácelo překládat německou literaturu do češtiny. Čtenářská veřejnost „si vystačila“ s originály. Přinejmenším autoři analyzovaných děl vysoké i „nízké“ nebo konzumní literatury a zábavy tedy zcela jistě znali více než jen český národní literární kánon (vzdělané vrstvy recipovaly francouzskou, polskou i ruskou literaturu).

I když jsou studie prvních dvou oddílů (do roku 1945) kvalitní a zajímavé (zde stojí z historického pohledu za připomenutí především studie Šárky Sladovnickové „Zobrazení holocaustu v denících“, s. 385–427), skutečně nové pohledy přináší zejména řada kapitol pro poválečné více než půlstoletí. Jen příkladem zmiňme Holého kapito-

1 Pripomeňme alespoň monografie a sborníky: Jiří HOLÝ (ed.), *Holokaust – Šoa – Zagłada v české, slovenské a polské literatuře*, Praha 2007; Jiří HOLÝ – Petr MÁLEK – Filip TOMÁŠ – Michael ŠPIRIT, *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*, Praha 2011; Jiří HOLÝ (ed.), *The Aspects of Genres in the Holocaust Literatures in Central Europe*, Praha 2015; Jiří HOLÝ – Hana NICHTEBURGEROVÁ (eds.), *Podoby Židů v literatuře doby romantismu v českých zemích. Komentovaná antologie textů*, Praha 2016; Jiří HOLÝ – Marcela ZOUFALÁ (eds.), *Rozpad židovského života. 167 dní druhé republiky*, Praha 2016.

lu „Antisionismus jako skrytý i zjevný antisemitismus doby komunistického režimu“ (s. 761–796). Nemělo by však smysl tuto velkou práci reduktivně politizovat. Historik ocení především skutečnost, že „židovská“ tematika, tvorba a osudy „židovských“ autorů či „židovská literatura“ není vytrhávána jako nějaké specifické a ohraničené téma z kontextu české (ve všech významech toho slova) kultury, ale jak ona sama, tak její dobová reflexe a zpětná vazba je tu ukázána jako jedno z jejích podstatných polí. Svazek je vybaven řadou cenných ilustrací, jmenným, věcným a tematickým rejstříkem a anglickými souhrny jednotlivých kapitol. Kniha týmu, vedeného Jiřím Holým, představuje zásadní kulturní výkon a měla by být tak i pojímána daleko za hranicemi dějin literatury.

Jiří Pešek

Heike KNORTZ

Gastarbeiter für Europa. Die Wirtschaftsgeschichte der frühen europäischen Migration und Integration

Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag
2016, 232 s., ISBN 978-3-412-50178-5.

K rozsáhlé literatuře o dějinách migrací v Evropě po druhé světové válce přibyla monografie, která sleduje souvislosti mezi migračními proudy a hospodářskou spoluprací v Evropě. Její autorka Heike Knortz, historička moderních hospodářských a sociálních dějin, profesorka na Vysoké škole pedagogické v Karlsruhe, se v ní zaměřuje především na migraci italských pracovních sil do Francie, Belgie a Německa (Spolkové republiky). Snaží se prokázat, že tato migrace neměla význam pouze pro obnovu průmyslu a opětovné vybudování válkou zniče-

ných měst, ale také pro evropskou integraci po roce 1945.

Monografie je založena na německých a francouzských pramenech, přičemž upozorňuje na další souběžně vznikající studie, založené na italských a amerických zdrojích. Je rozčleněna do šesti kapitol, které pojednávají o obnově Evropy po roce 1945 (se zřetelem k možným teoretickým přístupům z hlediska dějin ekonomiky a migrací), o hospodářské a populační situaci Itálie, o italsko-francouzských dohodách, o širších mezinárodních aspektech přebytku obyvatelstva a nevyužitých pracovních sil v Itálii, o italsko-německých jednáních a závěrem o výsledcích analýzy ekonomické a migrační situace. Analytický text je doplněn názornými grafy a tabulkami se statistickými údaji o pracovní migraci a o vývoji platební bilance zúčastněných států, detailní bibliografií a souhrnným rejstříkem osob a věcných hesel.

Analýza zahrnuje období od konce války do druhé poloviny padesátých let 20. století, konkrétně do roku 1957, kdy došlo k podpisu římských smluv o založení Evropského hospodářského společenství. Ústředním tématem jsou způsoby využití rezervoáru pracovních sil jižní Evropy, zejména Itálie. Heike Knortz zdůrazňuje, že základním motivem migrace nebyl primárně nedostatek pracovních sil v průmyslových podnicích přijímajících států (tam šlo spíše o potřebu kvalifikovaných pracovníků, jichž se naopak mezi přicházejícími nedostávalo), nýbrž snaha provést rekonstrukci poválečné Evropy obnovením mezinárodní dělby práce a tím dosáhnout sblížení jednotlivých zemí na rozervaném kontinentu. Z tohoto důvodu se do agendy západoevropských vlád dostalo uzavírání bilaterálních dohod o pracovní migraci a také ekonomicky

podmíněná podpora migračních pohybů. Autorka sleduje finanční toky, spjaté se zaměstnáním a odměňováním italských migrantů, a ukazuje, že italské vládě nešlo jen o snížení nezaměstnanosti ve vlastní zemi, ale také o vyrovnání platební bilance Itálie. Pokládá to za jednu z pozitivních stránek Marshallova plánu, který prosazoval liberalizaci obchodu a podporou migrace pracovních sil přispíval k řešení ekonomické nerovnováhy a rozdílů mezi západoevropskými zeměmi. Migrace si vyžadovala administrativní regulaci a nebyla bez problémů, neboť narážela mj. na odpor silných francouzských odborů, které pochopitelně reagovaly na zvýšenou konkurenci na pracovním trhu. Stejně tak se pro hostitelské země stával břemenem vývoz deviz v podobě výdělků, jejichž ušetřenou část odesílali migranti svým příbuzným do Itálie; tyto transfery způsobovaly obtíže především Francii se slabě rozvinutou exportní složkou národního hospodářství. I proto tu docházelo k restriktivním zásahům.

Vývozem pracovní síly řešila Itálie rovněž svou výrazně pasivní platební bilanci vůči Spolkové republice v padesátých (a později i v šedesátých) letech zejména poté, kdy se tam podařilo vyřešit nezaměstnanost domácího obyvatelstva a uprchlíků z východního Německa. I v tomto případě vysoké počty migrantů narážely na odpor odborů, nicméně jejich přijímání bylo interpretováno jako „zcela konkrétní forma evropské solidarity“ a smluvní zakotvení se odvolávalo na „ducha evropské solidarity“ (s. 193–194). Heike Knortz osvětluje reálné ekonomické pozadí těchto proklamací (především nezaměstnanost Italů a regulování mezistátní platební bilance), přičemž postoje odborově organizovaných pracujících velké solidaritě nenásvědčovaly. Podle

autorky byly motorem tohoto pohybu italské vlády, jimž se podařilo povýšit vnitřní italské problémy na úroveň mezinárodního zájmu a posléze i Evropského hospodářského společenství. Vzájemné ovlivňování tržní ekonomiky a vládních rozhodnutí pak ve svých dlouhodobých výsledcích otvíralo cestu k volnému pohybu pracovních sil a tím i k evropské integraci.

Monografie z moderních hospodářských dějin není jen příspěvkem k poznání ekonomických vztahů mezi evropskými zeměmi a některých podmínek západoevropské integrace. Čtenáři, který se nespokojí s hospodářskými a mezinárodněprávními aspekty těsně poválečné migrace dává podnět k širším srovnávacím úvahám. Kniha je totiž zároveň nepřímým dokladem o tom, jak zodpovědně byl problém relativního přelidnění řešen v polovině 20. století, kdy byla migrace pracovních sil organizována na základě mezinárodních smluv, se zřetelem k poptávce po určitých druzích pracovníků, dokonce se snahou o jejich odbornou přípravu (uzpůsobením praktického profesionálního školství v Itálii). Úloha států byla v tomto procesu rozhodující, přičemž promyšlená organizace pohybu umožňovala využít „labour export“ v zájmu země vysílající i přijímající a samozřejmě také ve prospěch migrantů samotných; zároveň ovšem zabráňovala vzniku nadměrného napětí mezi imigranty a hostitelskou společností. V tomto smyslu migrační politika z poloviny 20. století nastavuje kritické zrcadlo neregulované interkontinentální migraci z počátku 21. století, která dosáhla zatímního vrcholu v roce 2015 a která otřásla mezistátními vztahy i politickými strukturami v Evropě. Studium zkušeností předchozích generací a respekt k jejich zodpovědnosti by se mohly stát nejen pro

historiky, ale i pro současné politiky zdrojem potřebného poučení.

Jaroslav Pánek

Kristina UHLÍKOVÁ – Dita JELÍNKOVÁ
HOMOLOVÁ – Jitka CÍSAŘOVÁ
– Jan UHLÍK

Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů

Praha, Artefactum – Ústav dějin umění
AV ČR 2017, 230 s.,
ISBN 978-80-86890-96-8.

Kolektiv autorů se pokusil na základě osudů pěti německých šlechtických rodů v Čechách představit principy fungování Národní kulturní komise (Státní památkové správy) po druhé světové válce a počátkem 50. let. V počátečních kapitolách se autoři věnují obecným osudům šlechty v první polovině 20. století, sledují její postoj k první republice, národnostní identifikace a strategie boje s pozemkovou reformou. Poznamenejme, že často citovaný Pekařův spis *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy* (v češtině i v němčině) je titulem v zámeckých knihovnách velmi oblíbeným. Autoři zmiňují petice česky uvědomělých příslušníků šlechtických rodů prezidentu Benešovi, později Háchovi, stejně jako nadšení německy uvědomělých rodů ze záboru Sudet. Odměny se nedočkali ani jedni, ani druzí. Základním tématem knihy nejsou osudy rodů či jednotlivců, ale jejich sídel a movitých památek v nich uložených. Zámecká sídla německých rodů zůstala po roce 1945 v první fázi na pospas okolnímu obyvatelstvu (předtím osvobozujícím armádám USA a Sovětského svazu). Autoři shromáždili řadu dokladů o rozkrádání zámeckých mobiliářů v této době. Kniha ovšem nezmi-

ňuje jednu součást výbavy obydlí zámeckých sídel, která se stala kořistí vojáků, blízkých obyvatel nebo zaměstnanců jako první. Na to upozornil nález tzv. „bečovského pokladu“, se kterým vévoda Heinrich Beaufort-Spontin (1880–1966) ukryl i archiv starých a drahých vín a ušlechtilých destilátů. Lze předpokládat, že takový archiv byl součástí každého zámku.

V obecné kapitole věnované Národní kulturní komisi (NKK) není, bohužel, zmíněna oblast zámeckých knihoven. NKK tehdy akceptovala návrh PhDr. Bohumíra Lifky a zachovala (v rámci možností) jednotlivé knihovny jako původní historické celky. To byl v zemích za „železnou oponou“ postoj zcela unikátní.

První kapitola o konkrétních osudech sbírek je věnována rodu Clary-Aldringenů, který patřil mezi nadšené příznivce sudetoněmeckého hnutí. Je symptomatické, že v edici vzpomínek Alfonse knížete Clary-Aldringena (1887–1978) zcela chybí vzpomínky na dobu druhé světové války. Autoři se podrobně věnují osudům zámeckých sbírek v Teplicích. Některé citované dokumenty, např. o konfiskovaných kytarách, které „nemohou v lidové kultuře působit prospěšně“ a je proto třeba je „použít pro export“, působí humorně, ale zároveň při jejich četbě vlastně mrazí. Podobně „zábavné“ jsou zprávy o různých neznámých, minimálně identifikovaných osobách, které ze zámku pod různými záminkami odvážely historické předměty na neznámá místa. Za neobvyklou je třeba považovat zprávu z roku 1950, podle které získala sedm rodinných portrétů Elisabeth de Baillet Latour (1885–1955), rozená Clary-Aldringen. V jiných případech nebyly úřady tak vstřícné.

Národnostní postoj hrabat Czerninů nebyl tak černobílý jako v případě teplických knížat. Hrabě Eugen (1892–1955) se roz-

hodoval těžko, pragmaticky, ale nakonec situaci vyhodnotil krátkozrace a přihlásil se k německé národnosti. I jeho zámky, zejména Krásný Dvůr, se po válce neubránily rozkrádání. Zdejší krádež byla rozsáhlá, neobešla se bez nákladního automobilu a udála se za bílého dne, přesto nikdy nebyla vyšetřena. Mobiliář zámku byl „beze stopy rozchvácen“. Autoři tvrdí, že knihovna v aktuální expozici byla vytvořena ze svozů, což se nezakládá na pravdě. Původní zámecká knihovna v Krásném Dvoře (přibližně 2500 svazků) zůstala dodnes instalována v expozici, svozy z okolních zámků (Petrohrad, Slabce, Sokolov aj.) byly uloženy v depozitáři. Těž je třeba opravit tvrzení o likvidaci knihovny zámku Petrohrad, která se zachovala alespoň v torzálním stavu cca 450 svazků.

V kapitole, věnované osudům mobiliáře ze zámků Hrubá Skála a Doksany je třeba vysvětlit problém jména jejich majitelů, kterými byli Lexové. V roce 1790 získali, spolu s povýšením do šlechtického stavu, predikát „z Aehrenthalu“, který sice místy užívali bez původního jména, ale nikdy úředně nepožádali o změnu. Hraběcí stav jim byl roku 1909 udělen také na jméno Lexa a pod tímto jménem jsou uváděni v Gothajském almanachu i v dodnes vycházejícím genealogickém almanachu v Limburgu an der Lahn. Příjmení rodu, Lexa, autoři v textu místy užívají, ale zjevně jej považují za jméno křestní. Příběhy mobiliáře se od ostatních zámeckých sbírek příliš neliší, opět lze doplnit, že do našich dnů přežila i zámecká knihovna Doksany (dochovalo se cirká 1600 svazků z původních zhruba 2000 svazků).

Další kapitola popisuje osudy knížecí linie rodu Kinských a jejich majetku. Zde bych polemizoval s tvrzením, že nerovnorodý a církevně neposvěcený sňatek Ulricha knížete Kinského (1893–1938) jej „uvrhl do

společenské izolace“. Po rozpadu monarchie se staré tradice šlechtických rodů rychle hroutily; proces jejich koroze ostatně nastal již v 19. století a podobné příběhy se stávaly v mnoha rodinách. K nejednoznačnému politickému smýšlení této rodiny lze doporučit vzpomínky Cecilie hraběnky ze Sternbergu (1908–1993), která píše o „hrůze onoho večera“ [anšlus Rakouska]. Ten „jeden z nejoblíbenějších přátel“ Ulrich Kinský (1893–1938) vítězoslavně vítal, zatímco jeho manželka Mathilda (1900–1974) prolévala slzy. Na okraj uvádím opravu drobné titulární nepřesnosti u Ulrichova syna Franze Ulricha (1936–2009), který je uveden jako princ. Kinští měli knížecí titul udělen pouze primogeniturně, tj. kromě panujícího knížete užívali všichni ostatní titul hraběte. Osířelý dvouletý chlapec se ovšem bez ohledu na věk stal po smrti svého otce knížetem. V zámcích této větve Kinských se nacházely knihovny v Heřmanově Městci (částečně zachována) a v České Kamenici, kde Dr. Lifka uvádí, že byla po válce rozchváčena.

Poslední popisovanou rodinou jsou Waldsteinové a jejich zámky v Mnichově Hradišti, na Kozlu a Doksech. Na příkladu zámku Mnichova Hradiště je vidět, že osobnost správce objektu, nejlépe pak bývalého zaměstnance znalého zdejších poměrů, dokázala zajistit ochranu majetku před rozkrádáním.

Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů je pečlivě sestavné dílo, které je zároveň čtivé, ale i poučné. Zabývá se nedávnou historií, o které koluje řada legend, podložených i vyvratitelných. V neposlední řadě je třeba ocenit bohatý doprovodný ilustrační materiál. Na závěr bych pouze doporučil doplňovat šlechtická jména základními biografickými daty, protože některé rodiny často užívaly oblíbená jména opakovaně.

Petr Mašek

Ivan KLIMEŠ – Jan WIENDL (eds.)
Kultura a totalita, IV. Každodennost
Praha, Filozofická fakulta UK 2016, 442 s.,
ISBN 978-80-7308-701-2.

Rozsáhlý projektový sborník, resp. kvadrilogie¹ čítající dohromady bezmála 2000 stran, je ohromným a jednoznačně zajímavým vědeckým výkonem. Jak se praví v úvodu IV. svazku, jde o výzkum literatury a umění v mezikulturních souvislostech, přičemž „pojem totality tu byl nahlížen nejen jako historický a politický fenomén, ale také jako filozofický a estetický model“. V projektu se spojily dva tucty (ve IV. svazku konkrétně osmnáct) autorů z oborů české literatury, filmové, divadelní a hudební vědy, filologie, historie i dalších specializací. Cílem bylo „na materiálu umělecké kultury především českých zemí zkoumat v interdisciplinárním dialogu... nejrozmantější projevy »totálních« forem a rámců, které provázejí éru modernity a zanechávají po sobě symptomatické stopy“ (srovnej svazek I., s. 9).

Čtyři nadřazená témata svazků představovala pro autory „formativní rámec“. V něm pak každý z nich vybral širší nebo užší téma, které zpracoval tu esejisticky, tu analyticky, například s ohledem na prameny nebo na klíčové tematizované osoby. Neliší se jen témata a oborové přístupy, ale do jisté míry i citační zvyklosti jednotlivých oborů. Každý příspěvek je vybaven vlastním soupisem použitých pramenů a citované literatury. Každému svazku byla editory předložena krátká úvodní „anotace“, tedy nikoliv koncepční esej, nýbrž krátké a přehledné přiblí-

žení jednotlivých studií. Přínos či vědecký výsledek svazku však nebyl nijak interpretace shrnut; závěrečné resumé je pouhým překladem úvodu. Svazek je vybaven osobním rejstříkem.

Přiznávám, že jsem v oněch čtyřech svazcích našel celou řadu vysloveně originálních a zajímavých studií (a celou řadu „těch ostatních“), nepochopil jsem však ani použitý koncept „totality/totálna“ (například pod nadpisem a zadáním „Národ“ /svazek I., s. 124–138/ najdeme také studii o „volném mateřství v pojetí českých anarchistů“, nebo pod nadpisem „Každodennost“ /svazek IV., s. 88–104/ je otištěn příspěvek o proměnách historické temporality za normalizace), zejména byla-li jedním autorem vztahována k politické teorii totality a jiným k totalitě estetické, sledované nadto již od 19. století. Z pohledu historika kultury mi onen dvojité vytčený rámec „totalita + bližší téma“ připadá extrémně volný, tj. dovolující volbu takřka libovolného tématu, jestliže autor dokáže ve svém textu nějak formálně odkázat na vytčený pojem. To samo o sobě není špatné, četba všech čtyř sborníků je nesporně zajímavá, ale – navzdory vší postmoderně – by člověk přece jen od rozsáhlé akademické publikace očekával nějaký shrnující soud o době a tématech, která tu byla vytýčena.

Jiří Pešek

Michal STEHLÍK
Babické vraždy 1951
Praha, Academia 2016, 255 s.,
ISBN 978-80-200-2593-7.

Michal Stehlík se v knize zabývá historickou událostí, která se v roce 1951 stala patrně nejsledovanějším momentem vnitropolitického života v Československu. Historikové ji sice

1 Ivan KLIMEŠ – Jan WIENDL (eds.), *Kultura a totalita, I. Národ*, Praha 2013; TÍŽ (eds.), *Kultura a totalita, II. Válka*, Praha 2014; TÍŽ (eds.), *Kultura a totalita, III. Revoluce*, Praha 2015.

potom opakovaně zmiňovali, až do konce osmdesátých let jí však věnovali jedinou rozsáhlejší práci, navíc publicistického charakteru. Situace se v tomto ohledu změnila až po roce 2000.

V červenci 1951 přinesly československé prostředky masové komunikace zprávu o smrti tří členů Národního výboru v Babicích a dvou jejich, řečeno dobovou terminologií, „vrahů, nepřátel lidově demokratického zřízení v Československu“. Zakrátko pak následovaly informace o soudním procesu s členy protistátní skupiny se sedmi rozsudky smrti, čímž ovšem případ nekončil. Odkazy na Babice se ozývaly i v dalších soudních procesech se stovkami odsouzených v následujících měsících a byly hojně propagandisticky využívány nejen v padesátých letech. Motiv Babic se dostal na televizní obrazovky v Případech majora Zemana ještě v roce 1975. Babice zde byly prezentovány, stejně jako v roce 1951, jako příklad teroru proti představitelům lidově demokratického zřízení na úrovni nejbližší venkovské části populace, k němuž se spojila domácí a zahraniční reakce.

K babickému případu v jeho konkrétní podobě se pak vrátili historikové a zejména publicisté po roce 1989 s diametrálně odlišným výkladem. Většinou ho představovali jako promyšlenou akci Stb, jejímž hlavním cílem bylo zastrašení odpůrců režimu. Ladislava Malého, podivnou existenci se zálibou v uniformách a alkoholu, jehož truchlivá role v tragédii je nesporná i pro autora této publikace, líčili jako agenta Státní bezpečnosti a červencové události roku 1951 jako výsledek její provokace. Se znalostí obou výkladů babické události a rodinnou anamnézou – část autorovy rodiny byla obětí babické tragédie – se Michal Stehlík věnoval studiu všech dostupných archivních materiálů a osobních svědectví, aby představil případ v širších

souvislostech. Nakonec konstatoval, že výsledkem jeho práce, provázené množstvím obrazového dokumentárního materiálu, není „pravda o Babicích“, ale „spíš prostá kronika babických vražd“ (s. 234).

Josef Opatrný

Petr KOURA

Swingáři a potápky v protektorátní noci. Česká swingová mládež a její hořkej svět

Praha, Academia 2016, 921 s.,

ISBN 978-80-200-2634-7.

Již fakt, že úvodní pasáže publikace napsal autor známý zejména svými beletristickými texty a podtitul práce přímo odkazuje na „hořkej svět“ Josefa Škvoreckého, napovídá, že *Swingáři a potápky v protektorátní noci* nejsou typickým historickým dílem, určeným primárně odborné veřejnosti. Koura se zabývá tím segmentem kultury, který na počátku čtyřicátých let překročil Atlantik a stal se fenoménem v Evropě během druhé světové války. Swing nezasáhl jen část protektorátní mládeže, především městské – a nejen pražské, ale měl své příznivce po celé Evropě včetně nacistického Německa. Tam byli obdivovatelé této „pokleslé“ kultury pronásledováni ještě více než na území okupované části Československa. Koura sice opakovaně zdůrazňuje, že swingovou subkulturu nelze v době protektorátu považovat jen za projev odporu proti okupaci, ale že byla také součástí „generační vzpoury vůči autoritám“ (srov. i slova závěru na s. 862), z celkem pochopitelných důvodů však přisuzuje větší význam oné politické dimenzi protestu. Z pasáží, v nichž se Koura zabývá kritickým hodnocením objektu svého zájmu konzervativní částí české veřejnosti, je ovšem jasně vidět, že si nepřestává uvědomovat generační rozměr problému.

Publikace je nepostradatelným průvodcem každého čtenáře Škvoreckého nejlepších prací, nejen *Zbabělci*, ale i jazzových povídek, mj. i proto, že sám Koura na Škvoreckého v práci průběžně odkazuje. Jeho dílo splňuje všechny podmínky kvalitního odborného textu, je prezentací výsledku obsáhlého výzkumu založeného na pramenech různé provenience včetně rozhovorů s pamětníky, s bohatými odkazy a stejně rozsáhlým seznam literatury, ilustračním materiálem i kvalitním rejstříkem umožňujícím rychlou orientaci. Nadto je ale práce také dobře a citlivě napsaná s vědomím skutečnosti, která dnes uniká řadě autorů: v historické práci nemá chybět příběh. Kourova kniha je prostě příkladným dílem, které si nepřečte jen omezený okruh odborníků, ale také široký okruh zájemců o českou historii poloviny dvacátého století, především její kulturně politické dimenzi. Přes značný rozsah, téměř devět set stran textu, by se kniha měla stát povinnou četbou studentů historie bez ohledu na jejich zaměření.

Josef Opatrný

Tomáš KAVKA – Jakub MACHEK –
Ondřej DANIEL (eds.)

***Popular Culture and Subcultures
of Czech Post-Socialism. Listening
to the Wind of Change***

Newcastle upon Tyne, Cambridge
Scholars Publishing 2016, 210 s.,
ISBN 978-1-4438-1701-1.

Sborník doktorandských a postdoktorandských studií k tématu populární kultury a vybraných subkultur v postkomunistickém Československu a v České republice v devadesátých letech 20. a na počátku 21. století se soustřeďuje k otázkám posunu (a setrvávání) kulturní hegemonie jako

báze pro společenskou interpretaci světa. Hegemonie je tu v návaznosti na Antonia Gramsciho chápána jako proces vytváření, udržování a reprodukce autoritativních mínění – ideologií a praktik. Publikace nabízí osm interdisciplinárních studií s těžištěm v oborech sociální a kulturní historie, literatura, sociologie, mediální vědy a antropologie, které se snaží z rozdílných úhlů pohledu vytipovat a analyzovat stav a proměny specifických kulturních a subkulturních prostředí.

Úvodní studie podává zasvěcený přehled literatury k proměnám české porevoluční politiky, ekonomiky, ale i řady oblastí komunikace a kultury. Následují příspěvky o dětské literatuře a komiksech, o erotice, nuditě až „politické pornografii“, o genderové a sexuální proměně populárních představ o ženách, ale také o inscenaci Rusů, Slováků a Němců jako „nepřátel“ českého lidu, dále o obrazu USA v postsocialistické literatuře pro české turisty, o znovu oživené oblíbenosti starých socialistických televizních pořadů, o subkulturách ve vztahu k násilí a o skinhedech v jejich sebeinscenaci „ochránců tradičních hodnot“.

Studie samozřejmě cenným způsobem naznačují řadu trendů (vývojových i cíleně odmítajících změny) v jen dílem ochotně se proměňující porevoluční společnosti a její kultuře. Pracuje se tu ale s řadou apriorních představ a namnoze se v příspěvcích setkáme spíše se shrnutími žurnalistické publicistiky než s výzkumy *sensu stricto*. Kniha bohužel nemá žádné shrnutí výsledků těchto v jednotlivostech nejednou zajímavých, ale silně disparátních příspěvků. Je vybavena bibliografií, soupisem autorů a rejstříkem.

Jiří Pešek